

ETO: 30+809. 451.1+894.511+930.85

YU ISSN 0350-2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

62

17. ÉVF.

1985. MÁRCIUS

HUNG. KÖZL.

17. ÉVF.

1. (62.) SZ.

1.-146. L.

NOVI SAD-ÚJVIDÉK

1985. MÁRCIUS

ETO: 39—809.451.1—894.511—930.85

YU ISSN 0350—2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata
17. ÉVF. 1985. MÁRCIUS 1,

HUNG. KÖZL.	17.ÉVF.	1. (62.) SZ.	1—146. L.	NOVI SAD ÚJVIDÉK	1985. MÁRCIUS
----------------	---------	--------------	-----------	---------------------	---------------

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK /
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA / PAPERS
OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGARO-
LOGISCHE MITTEILUNGEN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hunga-
rológiai Kutatások Intézete a Tartományi Tudos-
mányügyi Önigazgatási Érdekközösség támoga-
tásával

Főszerkesztő: Molnár Csikós László

Felelős szerkesztő: Utasi Csaba

Kiadótanács: Štefan Barbarič (Ljubljana), Bori
Imre (Újvidék), Lazar Čurčić (Újvidék), Mirjana
Fulanović-Šošić (Szarajevó), Paszkal Gilevszki
(Szkopje), Božidar Kovaček (Újvidék), Ivan
Meden (Zágráb), Molnár Csikós László (Újvi-
dék), Ivanka Udovički (Belgrád), Utasi Csaba
(Újvidék) és Szeli István (Újvidék)

Műszaki szerkesztő: Slavko Milentijević

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények,
21000 Novi Sad, Stevan Musić u. sz. n.

Megjelenik évente négyszer.

Készült a szabadkai „Minerva” nyomdájában

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Burucki Edit: A rokonságra vonatkozó elnevezések szerbhorvát—magyar elemzése	1
Branko Čupurdija: A szállás, a tanya és a major szavak etimológiai vizsgálatának jelentősége a tanyai-majorsági jellegű településtípus és építészet vizsgálatában	65
Horváth Mátyás: A fogalmazás tanítása az általános iskola alsó tagozatán	81
Reffle Gyöngyi: A magyar—szerbhorvát szótárak történeti és lexikográfiai vizsgálata	101

KÖZLEMÉNYEK

Penavin Olga: Lipovljani, Jamarica magyar lakosainak nyelve	131
Polner Zoltán: Egy kupuszinai népi imádság — Szegedről	135

BIBLIOGRÁFIA

Vékony László: A mai Jugoszlávia területére vonatkozó cikkek jegyzéke a Történelmi Szemlében (1958—1973.)	141
---	-----

SADRŽAJ**STUDIJE**

Burucki Edit: Srpskohrvatska-madarska analiza rodbinskih naziva	I
Branko Ćupurdija: Relevantnost istorije značenja reči „salaš“, „tanja“ i „majur“ za proučavanje salaško-majurskog tipa naselja i arhitekture	65
Horváth Mátyás: Učenje pisanja sastava u nižim odeljenjima osnovne škole	81
Reffle Gyöngyi: Istorijsko i leksikografsko ispitivanje mađarsko-srpskohrvatskih rečenica	101

SAOPŠTENJA

Penavin Olga: Jezik stanovnika Madara Lipovljana i Jamarice	131
Polner Zoltán: Kupusinska narodna molitva — iz Segedina	135

BIBLIOGRAFIJA

Vékony László: Spisak članaka u časopisu „Történelmi Szemle“ koji se odnose na teritoriju današnje Jugoslavije	141
---	-----

CONTENTS

STUDIES

Burucki Edit: Serbocroatian-Hungarian analysis of the kin's designations	1
Branko Ćupurdija: Importance of the etymological study of words <i>szállás</i> , <i>tanya</i> and <i>major</i> in the examination of the rural settlements and architecture	65
Horváth Mátyás: Teaching of composition in the lower classes of the elementary school	81
Reffle Gyöngyi: Historical and lexicographic study of the Hungarian-Serbo-croatian dictionaries	101

REPORTS

Penavin Olga: The speech of the Hungarian population of Lipovljani and Jamarica	131
Polner Zoltán: One Kupusinan popular prayer — from Szeged	135

BIBLIOGRAPHY

Vékony László: A list of articles relating to the territory of modern Yugoslavia and appearing in the <i>Történelmi Szemle</i> (1958—1973.)	141
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

Burucki Edit: Serbokroatisch-ungarische Analyse der Verwandtschaftsnamen	1
Ćupurdija Branko: Die Bedeutung der ethymologischen Erforschung von Wörtern wie „Herberge, Gehöft und Meierhof“ für die Untersuchungen der gehöft- und meierhofartigen Siedlungstypen	65
Horváth Mátyás: Aufsatzunterricht in den unteren Klassen der Grundschule	81
Reffle Gyöngyi: Lexikographische und historische Untersuchung der ungarisch-serbokroatischen Wörterbücher	101

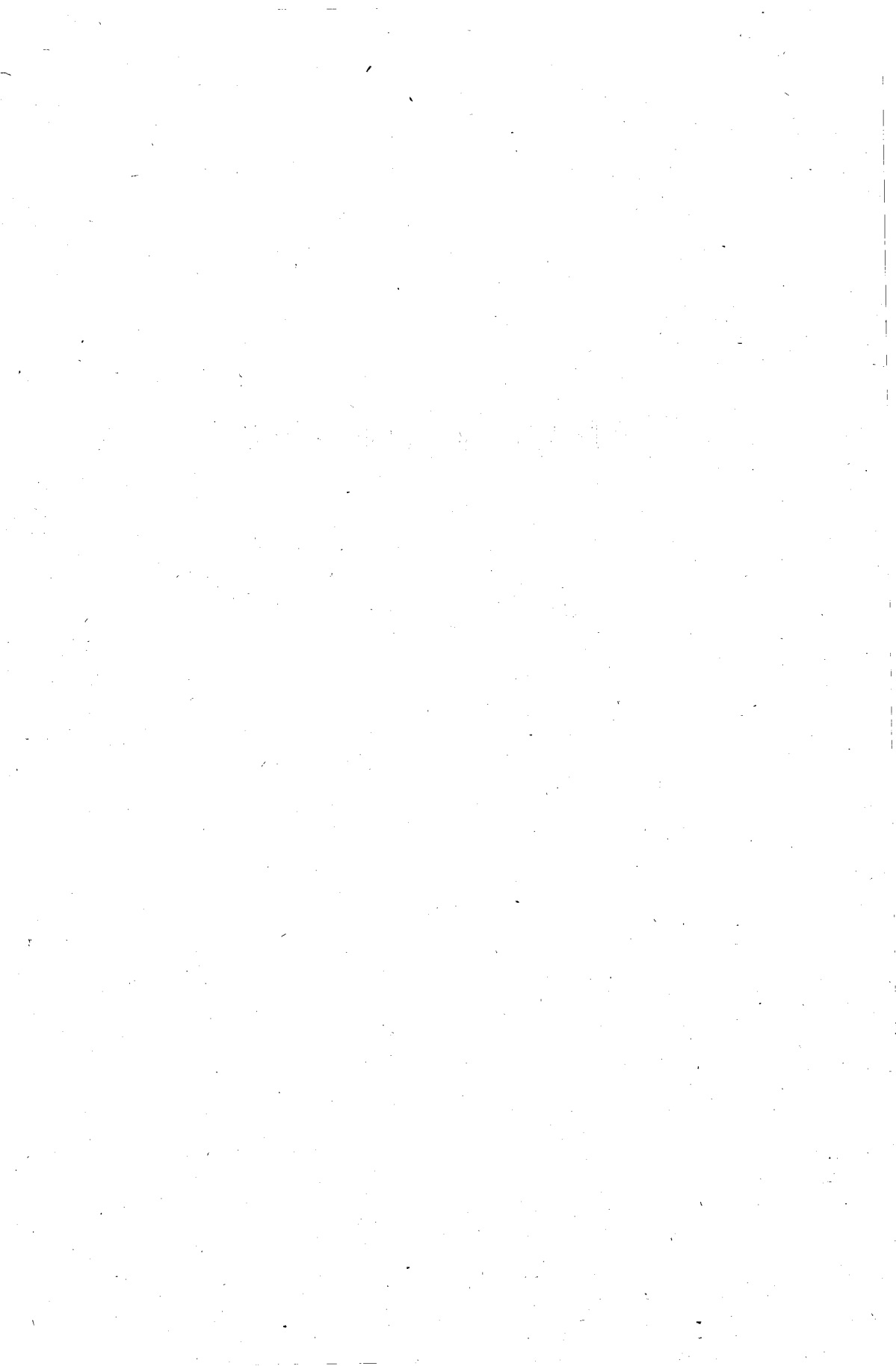
BERICHTE

Penavin Olga: Die Sprache der ungarischen Einwohner von Lipovljani und Jamarica	131
Polner Zoltán: Ein Volksgebet aus Kupusina — über Szeged	135

BIBLIOGRAPHIE

Vékony László: Liste der Artikel, welche sich mit dem Gebiet des heutigen Jugoslawiens beschäftigen, in der Zeitschrift „Historischer Überblick“ („Történelmi Szemle“) von 1958—1973.	141
--	-----

TANULMÁNYOK

ETO: 801.313 = 861/862 = 945.11

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A ROKONSÁGRA VONATKOZÓ ELNEVEZÉSEK SZERBHORVÁT-MAGYAR ELEMZÉSE

BURUCKI EDIT

a Városi Képviselőtestület fordítószolgálat, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1985. febr. 27.

Az Értelmező Szótárban a rokonság címszó alatt a következőket olvashatjuk: „Valakivel családi kapcsolatban levő személy ... Valakivel vérségi, leszármazási viszonyban levő személy ... Valakivel rokonsági viszonyban levő személy.”

A rokonság tehát intézmény, emberek közötti viszonyok együttese, amely leszármazási vagy házassági kapcsolatok révén jött létre. Szabályozza a kölcsönös jogokat, köteleességeket, az elvárt magatartásmódokat.

A társadalmi viszonyokat nyelvi kifejezések hordozzák. A rokonságra vonatkozó nyelvi kifejezések összessége képezi a rokonsági terminológiát. Ez a rendszer szorosan összefügg a rokonsági rendszerrel, a társadalmi viszonyokra épül, de mégsem azonos vele. Szépe György állítja, hogy a „rokonsági elnevezések rendszere bizonyos mértékig szűri és strukturálja a társadalmi rokonsági viszonyokat”. (Általános nyelvészeti tanulmányok VIII. kötete, 182. oldal). Olykor nemcsak a jelenlegi állapotokra utalnak, hanem a múltban uralkodott családi viszonyokra is, mert a nyelvi kategóriák a társadalmi rendszernél lassabban változnak.

Az ősközösségben, sőt a feudalizmusban is még nagycsaládban éltek az emberek, amely olyan bonyolult szervezet volt, ahol együtt laktak a szülők, a gyermekek és a vérrokonok. Az egyén rokoni kapcsolatai szerteágazóak voltak. Az Ego a ranglétra valamelyik fokán foglalt helyet, és normák, szabályok határozták meg viszonyát a többi családtaghoz. A rokoni viszonyok és kapcsolatok változatossága miatt a rokonságra vonatkozó elnevezések is nagyszámúak.

A törzscsaládra vonatkozó rokonságterminológia ehhez képest kevésbé tagolt. Ez azzal magyarázható, hogy a családba tartozó tagok száma is jóval kisebbre csökkent, csak a legfiatalabb gyermek maradt a szülőkkel egy háztartásban.

A kapitalizálódással lassan kialakult a kiscsalád, amelybe csak a szülők és nem-házas gyermekeik tartoztak. A családi, rokoni kapcsolatok tehát, ha megfigyeljük, a történelem folyamán mindinkább lazultak, és ennek megfelelően a rájuk vonatkozó elnevezések száma is csökkent, ma kevésbé differenciáltak mint azelőtt. Már rég megszűnt a nagycsaládokat összetartó

önellátó gazdasági érdek, ma a rokonság csak az erkölcsön és a magatartáson alapszik.

A rokonságterminológiának a fajfenntartás rendjében volt döntő szerepe. A rokonsági viszonyok kultúránként változnak. Vannak társadalmak, ahol engedélyezett, sőt kötelező az endogámia, vagy az exogámia, a bigámia, vagy amonogámia, ahol az özvegynek újra kell, vagy nem szabad többé házasodnia. Különböző törvények szabályozzák a rokonsági viszonyokat, a rokonságszámításnak különböző formái vannak, de hasonlóságok és azonosságok is észlelhetők közöttük. Az elnevezések vizsgálata, amint már említettem, szorosan összefügg a rokonsági rendszerek vizsgálatával; a rendszereket kell feltárni, a korábbi állapotokat rekonstruálni.

Jelen dolgozatom témája a szerbhorvát és magyar rokonságra vonatkozó köznyelvi elnevezések összevetése. Morgan felosztása szerint (Az ősi társadalom) mindkét rendszer a leíró rendszerek közé tartozik (a szülőket és a szülők testvéreit egymástól eltérő rokonnak számítják). A kifejezések egy része osztályozó jellegű, külön terminusok (műszók) nevezik meg őket, másik részük pedig leíró típusú kifejezés (ábrázolják a rokonsági viszonyokat). Az előbbieket sajátos nyelvi rendszerben fordulnak elő.

A dolgozat három részből áll 1. táblázat

2. leíró rész,

3. szójegyzék.

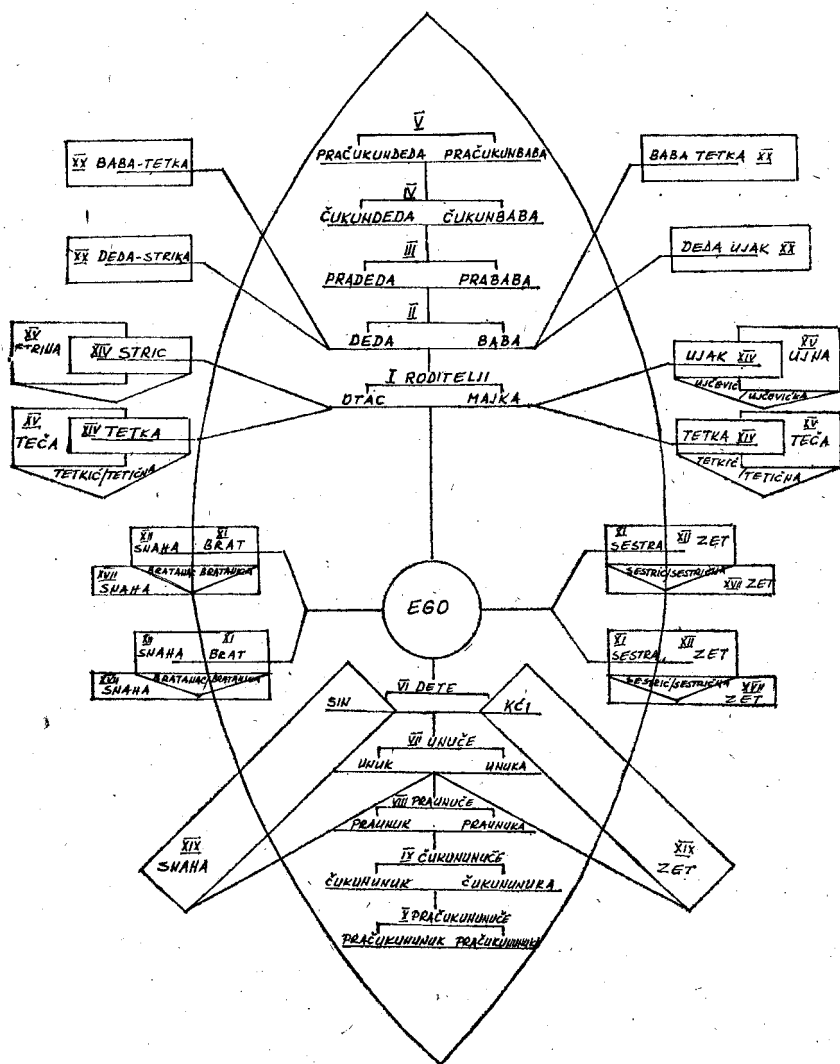
A táblázat a rokonságra vonatkozó kifejezéseket tartalmazza, amelyeket adatközlőimtől jegyeztem fel. A táblázat előtt sematikus felvázoltam mindkét nyelv rokonságrendszerét.

A leíró rész a begyűjtött anyag elemzése. A szójegyzék is két részből áll: a magyar-szerbhorvát és a

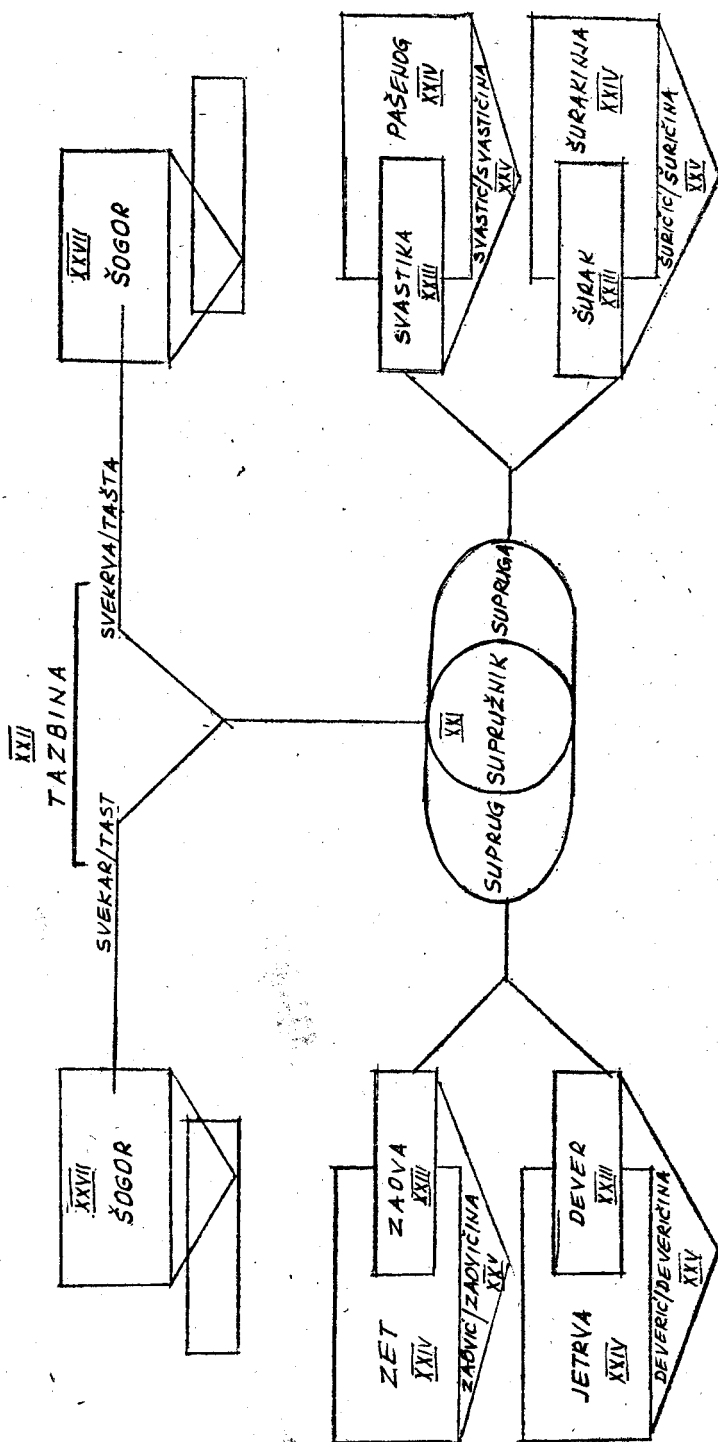
szerbhorvát-magyar megfeleltetésekből.

Adatközlőim

Név	fogl.	életkor	hely
Burucki János	—	84	Ürményháza
Szilágyi Anna	—	79	Versec
Szulocki Eszter	fordító	28	Szilágyi
Nyári Márta	tanár	25	Kisorosz
Horvát Mária	közgazdász	40	Újvidék
Hrkman Laposava	egyetemi hallg.	24	Kordun
Milenković Radmila	—	79	Belgrád
Milovanović Ljuba	újságíró	55	Belgrád
Rajšić Vera	háziasszony	57	Ub

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
I. szülők/ rodítelji	1. édesapa, édesapám	édesapám (ritk)	1. otac	oče
a) apa /otac	2. apa, apu apuci, apuka, apus, apukám, apuska, apám, apácska (kedv. biz.), apámu- ram (nép. rég.) após (idős apa)	apa, apu, apuci, apuka, apus, apukám, apuska, apám, apácska (kedv. biz), apámuram (nép, rég)		
	3. papa, papus, papuska (biz. kedv.)	papa, papus, papuska (biz. kedv.)	2. babo (nép)	babo (nép.)
	4. tata, tatuka tatus, tati, tatuska, ta- tukám, ta- tuskám (biz.)	tata, tatuka, tatuska, tatus, tati, tatukám, tatuskám (biz.)	3. tata, tatica, tarko, taja, tale (biz.)	tata, tatice, tatko, taja, tale (biz.)
	5! atya (vál.) atyuska, a- tyuka, atyám, atyus, atyus- kám, atyukám (kedv. rég.)		4. čaća (nép.)	čaća
	6. édesatya (rég. vál.)			
	7. szülőapa (vál.)			
	8. öreg, öregem (biz.)	öregem	5. stari (biz.)	stari, matori (vulg.)
	9. fater (vulg.)	fater	6. čale (argo)	čale (argo)
b) anya / majka	1. édesanya, édesanyám (kedv.)	édesanyám	1. majka, maj- čica (biz.)	majko, majčice
	2. anya, anyu, anyuci, a- nyuka, anyus anyuskám, a- nyácska (biz. kedv.)	anya, anyu, anyuci, anyuka, anyus, anyus- kám, anyácska, (biz. kedv.)	2. mater, mati	
	3. mama, mami, mamuka, má- mi (ritk, rég.) mamika mamikám, mamuska, mamácska (kedv.), ma- muci (gyerm.)	mama, mami, mamuka, mámi (ritk, rég.) mamika, mami- kám, mamuska, mamácska, (kedv.), mamuci (gyerm.)	3. mama, ma- mica (kedv.)	mama, mamice

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
	4. muter, muterka muti (idegen)	muter, muti (idegen)	4. keva (vulg.)	kevo
	5. öreg, öreg-lány (ritk.)	öregem	5. stara, mator (vulg.)	stara
	6. szülőanya (vál.)		6. nana, dada	nano
	7. édes (nép.)	édes (nép.)		
	8. szülém, szülükém (nép.)	szülém, szülükém (nép.)		
II. nagyszülők				
a) nagy-apa/deda	1. nagyapa, nagyapó, nagypapa, nagytata, nagyvám (biz, kedv.) nagyatya (rég.)	nagyapa, nagyapó, nagypapa, nagytata (biz.) kedv.)	1. deda, deka dedica, dedo, (biz. kedv.) djed, djedo (nép.)	deda, deko, dedice, dedo djede, djedo
	2. öregapa, öregapó, öreg-tata, öregpa-pa (nép.)	öregapa, öregapó (nép.)	2. starac, matori, stari, starina (kissé durv.)	
	3. ótata, ópapa, ótati, ópapi (vál.)	ótata, ópapa, ótati, ópapi (vál.)	3. čiča, čile (kissé durv.)	čiča
	4. apó (nép.), apus, apóka	apó, apóka		
	5. édeszlém (nép.)	édeszlém (nép.)		
	6. máskapó (nép.)	máskapó (nép.)		
b) nagy-nya/baba	1. nagyanya, nagymama, nagyanyó (kedv.)	nagyanya, nagymama	1. baba, baka, bakica, babuška, bajka (kedv.)	bako bakice, babuška (kedv.)
	2. öreganya, öregmama (nép.)	öreganyó (nép.)	2. stara, starka, starica, staramajka (nép.)	stara
	3. nyanya, nyanyika (nép. kedv.)	nyanya, nyanyika (kedv.)		

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
	4. mama, mami- ka, mámi (biz.) mamus, mamsi		3. majka, maj- kica (biz.)	
	5. szüle, öreg- szüle, szüli- kém, szülike (kedv.)	szüle, szülikém (nép. rég.)	4. bakuta, ba- betina, ba- bac, babus- kera (durv.)	bakuta, babeti- no, babuskero (durv.)
	6. anyó (nép. rég.), anyóka (kedv.), anyus (ritk.)	anyó, anyóka (nép.), anyus (ritk.)	5. nana, nona (nép.)	nano, nono (nép.)
	7. édesanyó, é- desszüle (nép.), édes- nyanya (gyerm.)	édesanyó, édes- szüle, édesnya- nya (gyerm.)		
	8. édeszlém (nép.)	édeszlém (nép.)		
	9. máskanyó (nép.)	máskanyó (nép.)		
	10. öregcseléd (nép.)			
III. déd- szülők/ —	1. dédapa, déd- nagyapa	dédapó	1. pradedá, pradjed (nép.)	
a) dédapa/ pradedá	2. dédós (ritk. rég.) 3. ősapá (ritk. rég.)			
b) dédanya/ prababa	1. dédanya, déd- nagyanya (ritk.) 2. dédi, dédike (gyerm.) 3. másik anya 4. őszanya (elav.)	dédanyó	2. prababa, pra- baka, pra- majka	bako
IV. szép- szülők/ —	1. szépapa, szépnagyapa		1. čukundeda	
a) szépapa čukundeda	2. déd-dédapa (nép. táj.)			
b) szépanya/ čukunbaba	1. szépanya, szépnagyanya 2. déd-dédanya (nép. táj.)		1. čukunbaba	
V. ükszü- lők/ —	1. ükapa, ük- nagyapa, ük- ősapá (elav.)		1. pračukun- deda (ritk. nép.)	
a) ükapa/ pračukun- deda	2. szépapa (ritk., táj.)			

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
	3. kisbaba, (kedv.), ba-ba, kised (rég. vál.)		2. beba, sisanče, dojenče, odojče, povojče	
	4. újszülött		3. novorođenče, podmladak, prid, porod, prinova	
	5. magzat, mag (nép. vál.)		4. čedo	čedo
	6. klapec, klappek (tréf.)	klapec, klappek (tréf.)	5. švrca (tréf.)	švrco (tréf.)
	7. poronty (biz. vagy pejor.)		6. deran, derišće, derle, derančić (pejor. vagy kedv.)	derane
	8. pulya (nép.)			
	9. rajkó (tréf.)	rajkó (tréf.)	7. ptičad, pilež, sitnež, nejač	
	10. elsőszülött, elsőszülött gyermek (vál.)		8. prvenac, prvorođenče, prvenče	
	11. egyke		9. jedinče	
	12. kedvenc (ritk.)		10. mezimče	
	13. ikrek		11. blizanci, blizančići (kedv.), blizand	
			12. čepkun (nép.)	
			13. žgepče (tréf.)	žgepče
fiú/sin	1. fiú, fiam, fiacskám (kedv.)	fiam, fiacskám (kedv.)	1: sin, sinčić (kedv.)	
	2. kisfiú, kisfiam (kedv.)	kisfiam		
	3. gyerek (nép.) gyerkőc (biz.)	gyerkőc	2. dečak, dečaćić, dečkić, dečko	dečko

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
d) lány/kći	4. fiúgyermek, férfigyermek, (vál.), gyermekifjú (elav.)		3. muškarčić, muškarče	
			4. mališa, mali	mališa, mali
			5. klinac	klinac
			6. balavac, balavunder (pejor.)	balavče (pejor.)
	5. kamasz		7. deran, klippan	derane, klipane
			8. šiparac	
			9. frkun (nép.)	
			10. obešenjak okačenjak (tréf.)	
	1. lány, leány (vál.), jány (nép.), lyány (nép.), lányka (irod.)	lányom	1. kći, kčer, kćerka, čerka, čerkica (biz.)	čerko
	2. kislány	kislány, kislányom (kedv.)	2. devojčica, devojče, devojčurak	devojčice
	3. gyermek, gyermeklány, lánygyermek (nép. vál.)		3. dete	
			4. klinka	
			5. frkunica (nép.)	
			6. šiparica	sine
VII. unoka/unuče	1. unoka, unokácska, kislánya, unokagyerek (vál.) onoka (táj.)	unokám, unokácskám (biz. kedv.)	1. unučē	
a) nemi megkülönböztetés nélkül/bez rodova				
b) fiú/muško	1. unoka		1. unuk	
	2. unokafi, fiúunoka, emberunoka (vál. nép.)			

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
c) lány/ žensko	1. unokám, 2. unokalány, asszonyunoka (nép.)		1. unuka	
VIII. déd- unoka/prau- unuče	1. dédunoka dédunokafi, dédunokalány (elav. nép.) 2. második u- noka (nép.)		1. prauunuče, prauuk, prauunuka	
IX. szép- unoka/čukun- unuče	1. szépunoka (ritk.) 2. harmadunoka, harmadik unoka (nép.)		1. čukununuče, čukununuk, čukununuka	
X. ükunoka	1. ükunoka, ük- onoka (nép.) 2. ősunoka (elav.) 3. negyedunoka, negyedik uno- ka (elav.)			
XI. testvér/— a) nemi megkülön- böztetés nélkül/ bez rodova b) fiú/muško	1. testvér, testvéрке (kedv.) 2. édestestvér (vál.) 3. vérttestvér (elav.) 4. egyvér (költ. rég) 1. fivér 2. fiútestvér (ritk.), férfitestvér (ritk. rég.), embertestvér (nép.)		1. brat, brale, braco, bata, batica, bra- tac, (biz. kedv.)	brale, braco, bato, batice (biz. kedv.)

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
c) idősebb fivér/stariji brat	1. bátya, bátyám- uram (nép.), bá (nép. biz.), bátyuka (táj.) 2. testvérbátya (vál.) 3. fivér			
d) fiatalabb fivér/mladi brat	1. öcs, öcsi (biz. kedv.), öcskös (biz. kedv.), öcsi- kém (kedv.), öccse (nép.) 2. kisöcs (vál.) 3. testvéröcs (vál.)	öcsi, öcskös, öcsikém (kedv.)		
e) lány/žensko	1. lánytestvér, leánytestvér 2. nőtestvér (ritk.)		1. sestra, ses- trica, seka, seja, sele (biz. kedv.)	sestro, sestrice, seko, sejo, sele (biz. kedv.)
f) idősebb nővér/starija sestra	1. nővér, nő- vérke (kedv.) 2. néni (biz.), néne (nép.), testvérnéne, testvérnénje (ritk. vál.)	nővérke, nő- vérkém (kedv.) néni, néne (nép.)		
g) fiatalabb nőtestvér	1. húg, kishúg, húgocska (kedv.), húgom, hu- gám (nép.), testvérhúg (vál.) 2. öcs, kisö- csém (ritk. nép.)	húgom, kishú- gom, húgocskám (kedv.) öcsém		
XII. testvér házastársa/supružnik brata ili sestre a) fivér felesége/suprug brata	1. sógornő 2. ángy (nép.), ángyi (nép. kedv.), gyán- gyi (gyerm.), ángyika (kedv.), ángyó, án- gyomasszony (vál. ritk.), ángyónéni (nép.)	ángyi (nép. kedv.), gyán- gyi (gyerm.), ángyika (kedv.) ángyó, ángyom- asszony (vál. ritk.), ángyónéni (nép.)		

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
b) nővér férje/sestrin suprug	3. meny (ritk. rég.), me- nyemasszony (ritk.)		1. snaja, snaha svača (nép.)	snajo, snaho svačo (nép.)
	1. sógor	sógorom	1. šogor	šogore
	2. süv. (nép. elav.)		2. šurak	
	3. rér, rérike (ritk. vál.)	rérike		
	4. örebbik uram, öregebbik uram (ritk. nép.)			
c) testvér- lányok férjei/ muževi sestara	5. vejko (nép.)	vejko (nép.)	3. zet	zete
	1. sógor	sógor, sógorom	4. svak, svojak	
	2. testvérsógor (nép.)	testvérsógor (nép.)	1. šogor	šogore
	3. vőtárs (elav.)	vőtárs (elav.)		
	4. zete (táj.)		2. zet	zete
			3. šurak	
			4. svak, svojak	
XIII. test- vér gyer- meke/dete sestre ili brata	1. unokaöcs	öcsém	1. sestrić, sestričić (kedv.)	sestriću (ritk.)
a) nővér fia/sestrin sin	2. kisöcs		2. nećak	
b) nővér lánya/sestrina kći	1. unokahúg		1. sestričina, sestrična	sestričino (ritk.)
	2. kishúg, hú- gocskám (kedv.) hú- gám, hugocs- ka, hugica (nép.)	kishúgom, hú- gocskám (kedv.) húgocska, hú- gicám (nép.)	2. nećaka, ne- ćakinja (nép.)	nećako (ritk.)
c) fivér fia/bratovljev sin	1. unokaöcs		1. bratanac, bratić, bra- tanić (kedv.)	bratiću (ritk.)
	2. kisöcs, öcsi- ke, öcskös (kedv.)	öcsém, öcsikém öcskös (kedv.)	2. sinovac	
			3. nećak	

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
d) fivér lánya/bratova kći	1. unokahúg, 2. húgocska (kedv.), húga, húgám (nép.), hugica (nép.) kishúg	húgocskám, hugám (nép.), hugicám (nép.) kishúgom	1. bratanica, bratučeda, bratičina, bratanična (nép.) bratčina, bratična (nép.) 2. sinovica, sinovka, sinovična, sinovkinja (nép.) 3. nečaka, nečakinja	bratanice (ritk.), bratučedo, sinovice, sinovkinjo (ritk.) nečako (ritk.)
XIV. szülők testvére/brat, sestrá roditelja	1. nagybácsi, nagybátya	bácsi, bácsika (kedv.) bátya, bátyus (kedv.), bátyó (nép.)	1. ujak, uja, ujkica, ujka, ujac (kedv.)	ujko, ujo, uj-kice (kedv.)
a) anya fivére/mamin brat	3. bátya, bátyó (nép.) bátyus (biz.)		1. stric, strika, strikan, striko, strile (kedv. biz.) 2. čika, čiča 3. amidža	striče, striko, strile čiko
b) apa fivére/očev brat	1. nagybácsi, nagybátya 2. bátya, bácsi, bácsika (kedv.)			
c) szülők nővére/sestra roditelja	1. nagynéni 2. néni, nénike (kedv.), nena, nénje (nép.)	néni, nénike nena, nénje (nép.)	1. tetka, tetkica, teta tetica, tetuša (biz. kedv.)	tetka, tetkice teto, tetice (biz. kedv.)
XV. szülők testvérének házastársa supružnik brata/sestre roditelja	1. nagynéni, nénike (kedv.) néni (biz.) 2. ángy, ángyi (biz.), ángyó (nép.), gyángyi (gyerm.), ángyika (kedv.), ángyomasszony (vál.), ángyónéni (nép.)	nénike, néni (kedv. biz.) ángyi (biz.), ángyó (nép.), gyángyi (gyerm.), ángyika (kedv.), ángyomasszony (vál.)	1. strina	strino
a) apa fivérének felesége/žena očevog brata				

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
b) anya fi-vérének felesége/žena maminog brata	1. nagynéni, néni (kedv.) néni (biz.)	nénike, néni (kedv. biz.)	1. ujna, ujnica (kedv.)	ujnice (kedv.)
c) szülők nővérének férje/muževi sestara roditelja	1. nagybácsi, bácsi (biz.) bácsika (kedv.) 2. sógor (táj.)	bácsi (biz.), bácsika (kedv.)	1. tetak, teča	tečo
XVI. szülők testvéreinek gyermeke/dete sestara/ braće roditelja	1. unokatestvér			
a) nemi megkülönböztetés nélkül/ bez rodova				
b) szülők nővérének lánya/kći sestara roditelja	1. unokahúg 2. unokanéne (kissé nép. vagy vál.) 3. unokanővér	húgom néni (ritk.)	1. sestra od tetke 2. tetična, tetična (nép.) tetičina (ritk.) 3. rodaka, rodica (nép.)	sestro (ritk.) rodako
c) szülők nővérének fia/sin sestara roditelja	1. unokaöcs 2. unokabátya 3. unokafivér (vál.)	öcsém, öcsi (kedv. biz.) bátya, bátyám (kedv.)	1. brat od tetke 2. tetkić, tetiće (vál.) 3. rodak (ritk.)	brate (ritk.)
d) apa fi-vérének lánya/kći očevog brata	1. unokahúg 2. húgom, huga, hugám (nép.) 3. unokanéne (kissé nép. vagy vál.) 4. unokanővér	hugám, hugom néni (ritk.)	1. sestra od strica 2. stričična, (nép.) 3. bratučeda, prvobratučeda (ritk. nép.) 4. rodica, rodaka (ritk.)	sestro (ritk.)

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
e) apa fivérének fia/sin őcevog brata	1. unokaöcs 2. unokabátya 3. unokafivér (vál.) 4. öcs, kisöcs, öcsike (kedv.)	öcsém, öcsi (biz.) bátya, bátyám öcsi, kisöcsém öcsikém (kedv.)	5. kuzina (vál.) 1. brat od strica 2. stričević 3. bratučed prvobratučed (nép.) 4. bratanac 5. amidža (nép.) 6. kuzen (vál.)	brate
f) anya fivérének lánya/kći maminog brata	1. unokahúg 2. húg, kishúg, hūgocska (kedv.) 3. unokanéne (kissé nép vagy vál.) 4. unokanővér	hūgom, hugocs-kám, kishūgom (kedv.) néni (ritk.)	1. sestra od ujaka 2. ujčevićna, ujakovična (ritk.) 3. rodaka, rodakinja, rodica (táj.)	sestro rodako (ritk.)
g) anya fivérének fia/sin majčinog brata	1. unokaöcs 2. öcs, kisöcs, öcsike (kedv.) 3. unokabátya 4. unokafivér (vál.)	öcsém, öcsikém (kedv.) öcsi (biz.) bátya, bátyám (kedv.)	1. brat od ujaka 2. ujaković ujčević (ritk.) 3. rodak	brate
XVII. unokatestvér házastársa/ supružnik deteta brata/ sestre roditelja a) unokahúg férje/muž sestre (od tetke, strica ili ujaka) b) unokanővér férje/muž sestre (od tetke strica ili ujaka — starija)	1. sógor 2. kissógor (ritk. nép.) 1. sógor 2. unokasógor (ritk. nép.)	sógorom sógorom	1. šogor 1. šogor	

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	magszólítás	személyemlítés	megszólítás
c) unokafi- vér felesége/ žena brata (od tetke, strica ili ujaka)	1. sógornő, 2. ángy, ángyi, gyángyi (gyerm.)	ángyi, gyángyi (gyerm.), ángyó (nép.)	1. snaha, snaja	
XVIII. unokatestvér gyermeke/ dete sestre/ brata				
a) nemi megkülön- bőztetés nélkül/bez rodova	1. másodfokú unokatestvér, másodunoka- testvér, második unokatestvér (vál.)			
b) fiú/muško	1. kisunokaöcs 2. ősunokaöcs (ritk. rég.) 3. unokakisöcs (nép.) 4. kisunokabáty (ritk. nép.) 5. ősunokabáty (ritk.) 6. második unokaöcs	kisunokaöcsém	1. sestrić	sestriću (ritk.)
c) lány/ žensko	1. kisunokahúg (nép.) 2. ősunokahúg (vál. rég.) 3. ősunokanéne (vál. rég.) 4. második uno- kahúg (nép.)		2. sinovac 3. bratanac 1. sestričina	sinovče (ritk.) sestričino (ritk.)
			2. sinovica 3. bratanica	
XIX. utódok házastársa supružnici potomaka				
a) fiam menyasszo- nya/nevesta	1. mátka (nép.) kegyes mátka (nép. rég.), mátkalány (nép. rég.)		1. nevesta, ne- va (nép.)	nevesto (ritk.)

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
sina	2. jegyes, jegyes mátká (vál. rég.)		2. zaručnica 3. verenica 4. prošenica	
b) fiam felesége/ žena sina	1. meny, menyemasszony (nép.) menyasszony (nép. ritk.) 2. új asszony (nép. vagy vál.)	menyem (ritk.)	1. snaja, snaha, snajka (kedv.) 2. mlada	snajo, snaho, snajko (kedv.)
c) lányom vőlegénye/ mladoženja kćerke	1. vőlegény 2. jegyes úr (nép.), jegyes (nép.), him-jegyes (nép.) 3. mátká legény (nép. elav.) 4. öröm ember, öröm legény (vál.)		1. mladoženja 2. verenik 3. zaručnik 4. srećnik (ritk.)	mladoženjo (ritk.)
lányom férje/kćerkin muž	1. vő, vej, vejko (nép.), vejemuram (vál.), kismő (ritk. nép.) 2. fiam, fiamuram (ritk. (vál.)	vejemuram (vál.) fiam	1. zet	zete sine
e) unoka felesége/ žena unuka	1. meny 2. kismőgoraszszony (nép.)		1. snaja, snaha, snajka	snajo, snaho, snajko (kedv.)
f) unoka férje/unukin muž	1. vő, vej, kismő (vál.) kismő (nép.), unokavő (vál.) másodvő (ritk. rég.)		1. zet	zete
XX. nagyszülők oldalági rokonai/rodaci babe i dede a) nagypapa fivére/dedin brat	1. nagybácsi bácsi (kedv.) 2. bátya (nép.)	bácsi, bácsika (kedv.) bátya (nép.)	1. deda-strika	deda

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
b) nagypapa fivérének felesége/ žena dedinog brata	1. ángy, ángyó (nép.), ángyi (biz.), ángyi- ka (kedv.), ángyónéni (nép.)	ángyó (nép.), ángyi (biz.), ángyika (kedv.)	1. baba-strina	baba
c) nagymama fivére/brat babe	1. nagybácsi bácsi (biz.) 2. bátya (nép.)	bácsi (biz.), bácsika (kedv.) bátya (nép.)	1. deda-ujka	deda
d) nagymama fivérének felesége/žena babinog brata	1. ángy, ángyó (nép.), ángyi (biz.), án- gyika (kedv.), ángyomasz- szony (nép.)	ángyó (nép.), ángyi (biz.), ángyika (kedv.), ángyomasszony (ritk.)	1. baba-ujna	baba
e) nagyszülő nővére/sestra babe ili dede	1. nagynéni, néni (biz.), nénike (kedv.), nénje (nép.)	néni (biz.), nénike (kedv.), nénje (nép.)	1. baba-tetka	baba
f) nagyszülő nővérenek férje/muž babine ili dedine sestre	1. nagybácsi, bácsi (biz.), bácsika (kedv.)	bácsi (biz.), bácsika (kedv.)	1. deda-teča deda-tetak	deda
XXI. házastárs/supružnik a) házastársak együtt/ zajedno	1. házastársak (vál.), házasok, házasfelek (hiv.), házaspár 2. hitvesek (vál.), hitesek (nép. elav.), hitestársak (vál.), hitvestársak (vál.) 3. pár 4. élettárs (vál.), életem párja (vál. ritk.)		1. bračni par, bračni drugovi 2. supružnici 3. par 4. životni sa- putnici	
b) férj/ suprug	1. férj 2. ember (nép.) 3. úr (nép.), uram, uracskám (kedv.), férjemuram (nép.)	uram (ritk.), uracskám (kedv.)	1. suprug 2. čovek (nép.) 3. muž, mužić (kedv.)	mužiću (kedv.)

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
c) feleség supruga	4. házasember, házasúr (rég. vál.)			
	5. házastárs		4. supružnik	
	6. hitvestárs, hitestárs (vál.)	hitvesem (ritk.)	5. bračni drug	
	7. gazda (nép.)		6. gospodar, domaćin (nép.)	gospodaru, do- maćine (nép.)
	8. apa, apu, a- puka, apjok, apus (kedv.), atyus, papa, tata (kedv.), apjukom (nép.)	apu, apukám, (kedv.), apus, atyus, papa, tata (kedv.), apjukom (nép.)	7. tata, tatice (kedv.)	tata, tatice (kedv.)
	9. öreg, öregem (vulg. vagy biz.)	öregem (biz.)	8. stari, matori (vulg. vagy biz.)	stari, matori (vulg. vagy biz.)
	10. hé, héka, hékám (nép.)			
	11. fater (argo)	fater (argo)	9. čale (argo)	čale (argo)
	1. asszony, asz- szonytárs (tréf), asz- szonyházas (ritk. rég.), társomasszony (elav.), asz- szony pajtás (elav.)	asszony (ritk. nép.)	1. žena, ženica (kedv.)	ženo (nép.), ženice (kedv.)
	2. feleség, fele- ségcske (kedv.)		2. supruga (vál.), sup- rugica (kedv.), sup- ružnica (ritk.)	
	3. gazdaasszony gazdámasz- szony (nép.)		3. gospodarica (nép.), gos- poda (elav.), gazdarica (elav.)	
	4. házastárs, házastár- sacska (kedv.)		4. bračna dru- garica (hiv.)	
	5. hitves, hit- vesasszony, hítes, hitves feleség (elav.)	hitves, hites (elav.)	5. drugarica	

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
	6. pár, párom	párom	6. par	
	7. cselédem, szolgám (nép.)	cselédem, szolgám (nép.)	7. ljuba (nép.)	ljubo (ritk.)
	8. jobb fél, szebb fél, gyöngébb fél, másik fél (tréf.)		8. lepša polovina, slabija polovina (tréf.)	
	9. oldalborda, oldalcsonk (tréf.)			
	10. anya, anyjuk (nép.), anyukám, anyja (nép.), anyuka, anyu, mama, mamus (kedv.), muter, anyjukom (nép.)	anya, anyjuk (nép.), anyukám (tréf.), anyuka, anyja (nép.), anyu, mama, mamus, muter	8. mama, mamica, keva (durv.)	mama, mamice, kevo (durv.)
	11. házikereszt (tréf.)			
	12. galambom (kedv.) tubicám (nép.)	galambom (kedv.) tubicám (nép.)	9. golubica lastavica veverica (tréf.)	golubice, lastavice veverice (tréf.)
XXII. a házastárs szülei/tazbina a) a feleség apja/ženin otac b) a feleség anyja/ženina majka	1. após		1. tast	
	2. ipa (nép.)		2. punac	
	3. apa, apámuram (nép. elav.), atyus (vál.), kedvesapa (nép.), apó	apa, apámuram (nép. elav.), atyus (vál.), kedvesapám (nép.), apó	3. tata	tata
	1. anyós		1. tašta	
	2. napa (nép. elav.), napadom (nép.)	napám, napadom (nép. ritk.)	2. punica	
	3. anya, édes-anyámasszony (nép.), mama, nyanya (nép.), kedvesanya (nép.), anyukám (kedv.), szüle (nép.)	anyám, édes-anyámasszony (nép.), mama, nyanya (nép.), kedvesanya (nép.), anyukám (kedv.), szüle (nép.)	3. mama, majka	mama, majko

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
c) a férj apja/mu- žev otac	1. após 2. ipa (nép.) 3. apa, apámuram (nép. elav.), atyus (vál.), kedvesapa (nép.), apó	apa, apámuram (nép. elav.), atyus (vál.), kedvesapa (nép.), apó	1. svekar 2. tata	tata
d) a férj anya/mu- ževa majka	1. anyós 2. napa (nép.), napadom (nép.) 3. anya, édesanyámasszony (nép.), mama kedvesanya (nép.), anyuka (kedv.), szüle (nép.)	napám, napadom (nép. ritk.) anyám, édesanyámasszony (nép.), mama, kedvesanya (nép.), anyukám (kedv.), szüle (nép.)	1. svekrva 2. mama	mama
XXIII. a házastárs testvére/ brat ili sestra supružnika	1. sógornő, sógornéni (nép.), sógorasszony (vál.) 2. meny, menyem (ritk.) 3. ángy, ángyó (nép.), ángyomasszony (nép.), ángyika (kedv.) 4. néne, néni (biz.), nénje (nép.) 5. asszonyom (vál.), öregbik asszonyom, kisebbik asszonyom (nép. elav.) 6. zeszter (nép.)	sógorasszony (nép.) ángyó (nép.), ángyomasszony (nép.), ángyika (kedv.) néne (vál.), néni (biz.), nénje (nép.) asszonyom (ritk.)	1. zaova	
a) a férj nővére/ muževljeva sestra				
b) a férj bátyja/ stariji brat muža	1. sógor 2. sübátya (nép.) 3. bátya, bátyámuram (nép.), bácsi (biz.)	sógor bátya, bátyámuram (nép.), bácsi (biz.)	1. dever	

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
c) a férj öccse/mu- ževljev mladi brat	4. örebbik uram öregebb uram, öregebbik uram (nép.)			
	5. nagyuram (vál.)	nagyuram (ritk.)		
	1. kissógor	sógorka (kedv.)	1. dever	
	2. sūöcs (nép.)			
d) a fele- ség nővére/ ženina sestra	3. kisuram, ki- sebbik uram, fiatalabbik uram (nép.)			
	1. sógornő, só- gornéni (nép.), sógorasszony, kissógorasz- szony (nép.)	sógorasszony, kissógorasszony (nép.)	1. šogorica	
	2. ángy, ángyó (nép.), ángyi (biz.), ángyi- ka (kedv.)	ángy, ángyó (nép.), ángyi (biz.), ángyika (kedv.)	2. svastika, svast, svaća (kedv.)	svačo (kedv.)
e) a feleség fivére/ženin brat	1. sógor	sógor	1. šogor	šogore (ritk.)
	2. bácsi, bátya	bácsi, bátya	2. šurak, šura, šurjak	šurak, šuro (kedv.)
XXIV. a há- zastárs testvérének házastársa/ supružnik brata ili sestre sup- ružnika	1. sógor, sógor- bácsi, test- vérsógor (nép.)	sógor	1. zet	zete
a) a férj nővérének férje/suprug muževljive sestre				
b) a férj fi- vérének fe- lesége/žena muževljivog brata	1. sógorasszony (kissé nép. rég.), sógor- néni, sógorné (nép.), sógor- nő	sógorasszony (nép.), sógor- néni (nép.), sógorné (nép.)	1. jetrva	jetrvo (ritk.)

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
	2. ángy, ángyi (biz.), ángyika (kedv.), ángyomasszony (nép.), öreg ángy (nép.)	ángyi (biz.), ángyika (kedv.) ángyomasszony (nép.)	2. deverka	
	3. menyecske-társ (elav.)			
	4. néni, nénje (nép.)	néni, nénje (nép.)		
	5. asszonyom, örebbik asszonyom, kisebbik asszonyom	asszonyom (vál.)		
	6. meny, menyemasszony (nép.)	menyemasszony (nép.)		
c) a feleség nővérének férje/műz ženine sestre	1. sógor	sógor	1. šogor	
	2. kissoőor (nép.)	kissoőor (nép.)	2. pašenog, pašanac	
	3. testvérsógor (nép.)	testvérsógor (nép.)	3. svojak, svak	
d) a feleség fivérének felesége/žena ženinog brata	1. sógornő	sógornő (ritk.)	1. šogorica 2. šurakinja, šurjakinja, šurnjaja	šogorice (ritk.)
XXV. a házastárs testvérének gyermeke/dete brata ili sestre supružnika	1. sógor	sógor (ritk.)	1. svastić, svastičić, svastičin	
	2. sógornő fia		2. pašanče	
	3. unokaőcs, őcsi	unokaőcsém, őcsi		
a) a feleség nővérének fia/sin ženine sestre	4. batyi (nép.)	batyi (nép.)		
b) a feleség nővérének lánya/kći ženine sestre	1. unokahűg, kishűg (nép.)	kishűgom (nép.)	1. svastičina svastična	
	2. sógornő lánya		2. pašanče, pašanica	

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
c) a feleség fivérének fia/sin ženinog brata	1. unokaöcs, kisöcs 2. sógor fia 3. sógor, kis- sógor (nép.)	kisöcsém sógor, kissógor (nép.)	1. šuričić 2. pašanče	
d) a feleség fivérének lánya/kći ženinog brata	1. unokahúg, kishúg (nép.) 2. sógor lánya	kishúgom (nép.)	1. šurična 2. pašanica pašanče	
e) a férj nővére fia/sin muževljeve sestre	1. unokaöcs, kisöcs 2. sógornő fia	kisöcs	1. zaović, zao- vičić	
f) a férj nővére lánya/kći muževljeve sestre	1. unokahúg, kishúg 2. sógornő lá- nya	kishúgom	1. zaovična, zaovična	
g) a férj fivérének fia/sin muževljevog brata	1. unokaöcs, kisöcs, öcs 2. sógor fia 3. sógor, kis- sógor (nép.)	kisöcsém, öcsém sógor, kissógor (nép.)	1. jetrvic 2. pašanče	
gy) a férj fivérének lánya/kći muževljevog brata	1. unokahúg, kishúg 2. sógor lánya	kishúgom	1. jetrvična 2. deverična 3. pašanica, pašanče	
XXVI. há- zastárs unokatest- vére házastársa/ supružnik supružniko- vog brata ili sestre (od tetke itd.)	1. sógornő, sógorasszony (nép.) 2. ángy, ángyó (nép.), ángyi (biz.), ángyi- ka (ked v.)	sógorasszony (nép.) ángyó (nép.), ángyi (biz.), ángyika (kedv.)	1. jetrva	jetrvo (ritk.)
a) férj uno- kafivérének felesége/žena muževljevog brata (od tetke itd.)				

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
b) a férj unokanővé- rének férje/ muž mužev- ljeve sestre (od tetke itd.)	1. sógor	sógorom (ritk.)	1. zet	zete
c) a feleség unokafivé- rének fe- lesége/žena ženinog brata (od tetke itd.)	1. sógornő, sógorasszony (nép.)	sógorasszony (nép.)	1. šurakinja, šurnjaja, šurjakinja 2. svastika	šurnjajo (ritk.) svastiko (ritk.) svajo (kedv.)
d) a feleség unokanővé- rének férje/ muž ženine sestre (od tetke itd.)	1. sógor	sógorom, sógor (ritk.)	1. šogor 2. pašenog, pašanac 3. svojak, svak	šogore (ritk.)
XXVII. az após/anyós testvére/brat ili sestra supružniko- vih roditelja a) az após/ anyós fivére/ brat sup- ružnikovih roditelja b) az após/ anyós nővére/ sestra sup- ružnikovih roditelja	1. sógor 2. bátya, nagybátya 1. nagynéni, néni (biz.), nénje (nép.), nénike (kedv.)	sógor bátya néni (biz.), nénje (nép.), nénike (kedv.)	1. šogor	šogore (ritk.)
XXVIII. az após, anyós testvérének gyermeke/ dete brata ili sestre sup- ružnikovih roditelja a) az após, anyós test- vérének fia/ sin brata ili sestre sup- ružnikovih roditelja	1. unokaöcs, öcs 2. sógor	öcsém (biz.) sógor, sógorom		

	magyar		szerbhórvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
b) az após/ anyós test- vérének lánya/kći brata ili sestre ro- ditelja	1. unokahűg 2. sógornő	hűgom ... nćni		
XXIX. gyer- mekem ház- astársának szűlei/rodi- telji deteto- vog supruž- nika a) gyerme- kem házasa- társának apja/ otac dete- tovog sup- ružnika b) gyerme- kem házasa- társának anyja/majka detetovog supružnika	1. nász, ná- szom, nászu- ram (nėp.) 1. nászasszony nászasszo- nyom	nászom, nászu- ram (nėp.) nászasszony, nászasszonyom	1. prijatelj 1. prija	prijatelju prijo
XXX. mos- tohasági ro- konság/ma- ćuhinski odnosi a) mosto- haapa/oćuh b) mostoha- anya/maćeħa c) mosto- hatestvőr —	1. mostohaapa 2. félattyá (el- av.), félapa (vál.) 3. apa 4. kedvesapa (ritk.) 5. mostohaszűlő 1. mostohaanya 2. anya 3. kedvesanya (ritk.) 1. mostohatest- vőr, mostoha- fivőr, mosto- hanővőr, mostoha- őcsēm 2. féltestvőr	apa, apám kedvesapám (ritk.) anya, anyám kedvesanyám (ritk.)	1. ćuh 1. maćeħa, maćuha, maćija, maća 2. pomajka 1. polubrat, polusestra	

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
d) mostoha- gyermek/ — pastorče	1. mostoha- gyermek mostohagyere- rek 2. mostohafiú, mostohalány		1. pastorak, pastorče, pastorka, pastorčić, pastorčica 2. dovotkinja, dovodac, do- voče	
XXXI. neve- lőszülők/ staratelj	1. lelki apa (elav.)		1. skrbnik	
a) nevelőapa/ staratelj	2. tátor (ideg.) 3. fogadott apa, örökbe foga- dott apa (elav.) 4. nevelőapa 5. örökből tar- tott apa (nép.) 6. gyám, gyám- apa, gyám- atya (elav.)		2. tutor 3. staratelj 4. poočim	
b) nevelő- anya/pomajka	1. lelki anya (elav.) 2. fogadott a- nya, örökből tartott anya (nép.) 3. nevelőanya		1. pomajka	
XXXII. ne- velt gyer- mek/štićenik	1. lelki gyermek (elav.) 2. fogadott gyermek 3. nevelt gyer- mek		1. štíćenik, štićenica 2. posinak, po- sinjen, pod- svojen, pod- svojče, pod- svojkinja, podstvojenica, počerka, posvojenik 3. usinjen, u- sinjenik, usvojenik, usvojenica	

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
XXXIII. fogadott testvér/pobratim, posestrima	1. fogadott testvér		1. pobratim, posestrima, pobra 2. polubrat, polusestra	pobratime, pobro
XXXIV. keresztszülők/kršteni kum	1. keresztapa, keresztanya	keresztapám, keresztanyám	1. kršteni kum, kuma	kume, kumo
XXXV. keresztgyermek/kumče	1. keresztgyermek 2. keresztfiú, keresztlány	fiam, lányom	1. kumče 2. kumić, kumica	kumče
XXXVI. gyerekek keresztszülei/detetovi kumovi	1. koma, komasszony, komám, komámasszony, komámuram, keresztkoma, keresztkomaasszony (nép.)	komám, komasszony, komámasszony, keresztkoma (ritk.)	1. kumovi, kum, kuma, kumašin, kumak, kumica	kume, kumo, kumašine, kumice
XXXVII. bérmaszülők/krizmeni kum	1. bérmaszülők, bérmaapa, bérmaanya	bérmaapám, bérmaanyám (ritk.)	1. krizmeni kum/kuma	kume, kumo
XXXVIII. házasságtanúk/kumovi	1. násznagy, nászasszony, násznagyné (nép.)	nászasszony, nászasszonyom, násznagyné (nép.)	1. venčani kum	kume, kumo
XXXIX. árva/nahoče	1. árva, árva-fiú, árvalány, félárva		1. nahoče 2. siroče, sirotan, sirota, sirak, siroćići, siročad	
XL. özvegy	1. özvegy, özvegyember, özvegyasszony (ritk.)		1. udovac, udovica	

	magyar		szerbhorvát	
	személyemlítés	megszólítás	személyemlítés	megszólítás
XLI. házasságon kívül született gyermek/vanbračno dete	1. fattyú (pejor.) 2. poronty (nép. biz. vagy pejor.) 3. szerelem-gyermek vagy gyerek (szépitő) 4. természetes gyermek 5. törvénytelen gyermek (hiv.) 6. bitang (nép.) 7. zabigyerék (nép. gúny.)		1. kopile, kopilan, kopilica (pejor.) 2. dete ljubavi (ritk.) 3. nezakonito dete (hiv.)	
XLII. rokon/rodak	1. atyafi (nép.), atyafiság (nép. vagy tréf.) 2. enyéim, ti-eid, övéi ... 3. hozzátartozó 4. retyerutya (biz. gúny.) 5. pereputty (biz. gúny.) 6. vérrokon 7. névrokon 8. drusza		1. rodaci 2. moji, tvoji, njegovi ... 3. najbliži 4. krvni srodnici (hiv.) 5. imenjak	

EGYENES ÁGI ROKONSÁG

Az Ego a fölmenő és lemenő ág között foglal helyet (az elődök és az utódok között). Az egyenes ági rokonságnál nemzedékek szerinti megkülönböztetésről van szó.

1. Fölmenő ág

Elsőfokú elődök a *szülők* (*roditelji*). A magyar nyelvben és úgyszintén a szerbhorvátban is megvan ez az egyedítő megnevezés. Ezenkívül egykor a magyar nyelvben (és ez ma is megvan néhány nyelvjárásban) a szüle alakot is használták. Szűkebb körökben gyakori még a bizalmas hangulatú öregek (*stari*) alak is.

Az apa megnevezésére a magyar nyelvben kilencet, a szerbhorvátban pedig hat szinonímát találtam. A legelterjedtebb az apa, amely az ómagyar kor előtti és néhány nyelvjárásban még használatos atya szavunkból fejlődött ki. A táblázatból kitűnik, hogy a nyelvjárástól, szituációtól (biz., hiv., kedv.) függően több változata is van. A szerbhorvát nyelvben az atyának a *ćaća*, esetleg a *babo* felel meg (a nyelvjárástól függően). Az első már elavult, választékos, ma már inkább népies hangulata van. A szerbhorvát nyelvben a legelterjedtebb a *tata* megnevezés, és ennek a többihez viszonyítva meglepő számú változata. A magyarban is megvan ez az alak, sőt mind gyakrabban alkalmazzuk. Az édesapám — erről feltételezhető, hogy az édesatya analógiájára jött létre — mind ritkábban fordul elő, ennek felel meg a szerbhorvátban az *otac* megnevezés.

A papa vagy szülőapa már elavulóban van, választékos, vagy pedig népies hangulatú. Az öreg (*stari*) mindkét nyelvben bizalmasságot fejez ki. A *fater* idegen eredetű szó, de a diáknyelvben gyakori, a köznyelvben durva megszólításnak számít. A szerbhorvátban ugyanennek a *ćale* felel meg.

Az anya megnevezésénél szinte ugyanaz a helyzet. A legelterjedtebb szavunk az *anya*, ennek a szerbhorvátban a kissé választékos *mater*, *mati* felel meg. Gyakorisági szempontból ezek után a magyarban a *mama* következik, a szerbhorvátban pedig első helyen áll.

Az édes előtagú összetett szerkezet itt is megtalálható, akár az apa személylítésénél, sőt magában is előfordul némely nyelvjárásban. Az édesanyával a szerbhorvátban egyenrangú a *majka*.

A magyarban ritkábban használjuk az öreg terminust az anya megnevezésére, ennek ellenére a szerbhorvátban a *stara* már gyakrabban előfordul, sőt emellett még a *matora* elnevezés is használatos, de ennek már durva hangulata van.

Másodfokú elődök a *nagyszülők*. Itt ki kell emelni, hogy a szerbhorvátban ilyen egyedítő megnevezés nincs, ha mindkét nagyszülőről beszélünk, akkor külön-külön említjük őket.

A magyar nyelvben a legelterjedtebb a *nagypapa/nagyanya* megnevezés, ennek a szerbhorvát nyelvben a *baba/deda* felel meg. A magyar nyelvjárásokban használatos még az *öregapa/öreganya* és változatai, ezeket szerbhorvátra a kissé durva hangulatú *starac/stara*, illetve *matori/matora* kifejezésekkel fordíthatjuk. Ezenkívül előfordul még az *ótata/ómama*, a szerbhorvát nyelvben pedig a *ćiča* és a *bakuta* (kissé durv. vagy biz.). A magyarban a *nagypapa* megjelölésére van még néhány nyelvjárásos, vagy elavulóban levő kifejezés, mint az *apó*, *édeszlém*, *máskapó*.

A nagyanyára sokkal több megnevezés van használatban, pl. a *nyanya*, amely a gyermeknyelvből szivárgott át a köznyelvbe. Hallani lehet még a

mama, mamus típusú megnevezéseket, ezeknek a szerbhorvátban a majka felel meg. Meg kell említeni még a szüle szavunkat, amelyet szintén csak a nyelvjárásokban találunk meg, és általában idősebb nőkre is vonatkoztathatunk.

Az anyó, illetve édesanyó is használatos a nagymama kategóriájának megjelölésére, mint a szerbhorvátban a nana, nona kifejezések. A nyelvjárásokban még élő édeszlém a nagyanyára is vonatkozik, úgyszintén a máskanyó. Személyemlétesformaként használták a már elavult öregcseléd szóösszetételt is.

A fölmenő ág harmadik fokától a kifejezések, illetve a szinonímák egyre ritkulnak mindkét nyelvben. Magyar adatközlőim a *dédszülők*et négyféleképpen nevezik:

dédapa vagy dédnagyapa/dédanya vagy dédnagyanya

dédós/dédi

ósapa/ósanya

másik apa/másik anya

A szerbhorvátban csak egy pár létezik: pradedá/prababa. Tehát a pra-prefixum és a felmenő ág második fokának összetétele.

A negyedik fokú elődök a *szépszülők*. Itt már csak két-két kifejezéspár fordul elő:

szépapám/szépanyám

čukundeda/čukunbaba

Az ötödik fokú elődök az *űkszülők*. Elvárásom ellenére a magyarban meglepően sok (négy) párt találtam ezeknek a távoli ősöknek a kifejezésére:

űkapa/űkanya

szépapá/szépanya

ósapa/ósanya

dédűkapa/dédűkanya

Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar köznyelvben csak az első kifejezéspár van használatban a többi a nyelvjárásokban fordul elő. A szerbhorvát adatközlőimtől csak egy megnevezéspárt hallottam: pračukundeda/pračukunbaba.

Ez is nagyon ritkán fordul elő, az ilyen távoli rokonokat egyszerűen ősöknek nevezik: predak, vagy pedig körülírással határozzák meg:

otac mog čukundede vagy

deda mog pradede.

Amint említettem, a szerbhorvát nyelvben már a felmenő ág második fokán hiányzik egy átfogó, mindkét nem kifejezésére használatos kifejezés, a magyar nagyszülők, dédszülők, szépszülők, űkszülők megfelelője. A szerbhorvátban nem mondhatjuk azt, hogy moji preroditelj a prababa/pradedá helyett, vagy moji čukunroditelj a čukundeda/čukunbaba helyett. Ha például a nagyszülőket akarják megnevezni, akkor külön-külön említik mindkettőt: baba i deda.

Megfigyelhetjük, hogy a nemzedékek szerinti megkülönböztetés a felmenő ágon egy alapszóból és egy jelzős összetételtől jön létre. A magyarban

alapszóként az anyám/apám kifejezéspár jelentkezik (habár előfordulhat ilyen funkcióban a nagyapám/nagyanyám másodfokú előd is). A szerbhorvátban az alapszó mindig a második fokú előd, nevezetesen a baba/deda. A jelzők a magyarban a következők: nagy- (a másodfokú elődre vonatkozik), déd- (harmadfokú előd), szép- (negyedfokú előd), és ük- (ötödfokú előd); a szerbhorvátban pedig ezt a funkciót a pra- és a čukun- prefixum tölti be (harmadik és negyedik fokú előd jelölésére).

A megszólító terminusok itt nagyrészt ugyanazok mint a személyemlézési formák. Megfigyeltem azonban, hogy a negyedik és ötödik fokú elődök megszólítási formáit nem használják. Ez azért van, mert nem akadtam olyan adatközlőre, kinek éltek volna ilyen elődei, tehát nem is szólíthatta őket.

2. Lemenő ág

A lemenő ág (amely az utódokat jelöli) sok mindenben megegyezik a felmenővel. Érdekes megemlíteni, hogy a gyermek mint utód megnevezésére a magyarban kilenc szinonímát gyűjtöttem, míg a szerbhorvátban csak kettő fordul elő.

A *gyermek* vagy gyerek kifejezésnek a dete felel meg, míg az utód szónak a potomak. A magzat irodalmi szövegekben szokott előfordulni, rövidebb változata a mag vagy írmag pedig már elavult, választékos, de a nyelvjárásokban még él. Úgyszintén az ivadék, a maradék, nemzet, család, sarjadék, származék is.

A gyermek nemi megkülönböztetés nélküli megnevezésére a szinonímák száma mindkét nyelvben megegyezik. Ide soroltam a különböző fejlődési stádiumban levő gyermekek megnevezését, az újszülöttől a kamaszkorig. Minden kora vonatkozik a gyermek/dete és a már ritkán előforduló magzat/čedo kifejezések. A kisbabának a szerbhorvátban a beba felel meg, de van még néhány szinonímája, melyeket szintén ide kell sorolni, mint a sisanče, dojenče, odojče, povojče. Az utóbbi szerbhorvát megnevezést a pólyás melléknév is helyettesítheti a magyarban. Néhány tréfás megnevezést is följegyeztem, mint a: klapac, rajkó, vagy a szerbben a švrca, ptičad, sitnež, žgepče stb. A poronty szavunknak bizalmas vagy pejoratív jelentése van, mint a szerbhorvátban a derannak.

Az elsőszülött gyermeket is mindkét nyelv megkülönbözteti, ugyanígy azt is, ha a családban csak egy gyermek van, vagy ha ikrek születnek (egyke/jedinče, ikrek/blizanci).

A fiúutód megnevezésére a szerbhorvátban sokkal több szinoníma áll rendelkezésünkre mint a magyarban. A fúnak a sin felel meg, a gyereknek, ahogy a nyelvjárásokban nevezik a fiúutódot, a dečak. Az említett két szóból jött létre a fiúgyermek szóösszetétel a magyarban, ezt szerbhorvátra a muškarčić kifejezéssel tudnánk visszaadni. A kamasz megfelelője a deran, klipán, vagy šiparac. Ezenkívül létezik még a klinac, balavac kissé pejoratív hangulatú megnevezés. A frkun már elavult szó, és csak nyelvjárásokban él még.

A lányutód megnevezésére már kisebb a lehetőség. A magyar nyelvben a leggyakoribb a lány és nyelvjárási formái, valamint a kislány, gyermek megnevezések. A szerbhorvátban ezeknek a kći, devojčica és dete felel meg,

valamint a fiúutódoknál felsorolt alakok analógiájára talákoztam a klinka, frkunica és šiparica formákkal. Felfigyeltem arra, hogy a szerbhorvátban igen gyakori a lánygyermek megszólítására a sine személyfelhívásforma, személyemlétesformaként nem fordul elő.

A második fokú utód az *unoka*. A magyar nyelvben itt már nincs nembeli megkülönböztetés, mint a felmenő ágon és a lemenő ág első fokán. Olyan általános kifejezés ez, mint a szüleim, és arra utal, hogy már kevésbé fontos az utód neme. Az unoka különben szláv eredetű szó, csak hogy a szerbhorvátban megőrizte a nemek szerinti megkülönböztetést, mert van egy semleges nemű unučé és ezen kívül az unuk-unuka kifejezéspár. A magyarban, ha fontos az unoka nemének kiemelése, ezt szóösszetétellel tesszük: unokafi/unokalány (ez azonban ma már kissé választékos és csak nyelvjárásokban fordul elő).

Ugyanez az eset a harmadik, negyedik és ötödik fokú utódok megnevezésével is:

III. fok: dédunoka, vagy második unoka,	praunuče, praunuk/ praunuka
IV. fok: szépunoka, vagy harmadunoka	čukununuče, čukununuk, čukununuka
V. fok: ükunoka, vagy negyedunoka	pračukununuče, pračukun- unuk/práčukununuka.

Ha megfigyeljük, megállapíthatjuk, hogy az alapszó a lemenő ágban nem az első fokú utód (sin, kći; fiam, lányom), mint a felmenő ág esetében, hanem a második fokú utód: unoka/unučé.

A lemenő ágban található három, illetve két prefixum jelentése szonos mint a felmenő ágban, azzal, hogy itt a magyar másodfokú *nagy* jelző nem fordul elő. A déd-/pra- előképző tehát továbbra is harmadik fokú, a szép-/čukun- negyedik fokú, az ük-/pračukun- pedig ötödik fokú utódot jelent. Ezek reális használati lehetősége igen csekély, talán ez az oka annak, hogy a szerbhorvátban az ötödik fokú előd és utód megnevezésére használatos kifejezéseket sokan nem ismerik.

Megszólításkor az elődök az utódokat keresztnévükön szólítják. Kivétel talán csak az elsőfokú utód személyfelhívási formája, amely így is hangozhat: fiam-lányom, sine/kćeri.

Észrevehetjük, hogy akár a felmenő, akár a lemenő ágról van szó, a rendszer szélei felé közeledve a terminusok ritkulnak, a szinonimák gyérebbek, és használatuk sem mindig világos.

OLDALÁGI ROKONSÁG

Az EGO-val egy generációs szinten levő rokonok a *testvérek*. A szerbhorvát nyelvben nincs ilyen általános, mindkét nemet egy fogalommal jelölő kifejezés. A nembeli megkülönböztetés azonban mindkét nyelven belül megtalálható: fivér/nővér, brat/sestra. Tehát, ha szerbhorvátul azt akarjuk kifejezni, hogy két egyén testvér, akkor a nemektől függően így mondhatjuk:

oni su brat i sestra,
oni su braća,
one su sestre.

Magyarul ugyanezt így fejezzük ki:

ők testvérek,
ők fivérek,
ők nővérek.

Ezenkívül a magyarban előfordul a fiútestvér/lánytestvér körülírással megnevezés is. Már ebből is látszik, hogy az EGO generációs szintjén levő rokonok alapszava a vér, a prefixumok pedig a test-, a fi-, (a fiam szóban is előfordul) és a nő-, illetve a -nő, -né szuffixum (ez a néném alakban is fellelhető). Ezeket tehát motivált szavaknak tekinthetjük, míg a szerbhorvátban műszó értékű kifejezésekről van szó.

Olykor a testvér a nyelvjárásokban még egy előtagot kap, és az édesanya/édesapa analógiájára az édestestvér forma használatos. Az ómagyar korban a vértestvér és az egyvér voltak használatban.

A magyar nyelvben lehetőség van a fiatalabb fi- és nővér megkülönböztetésére:

idősebb fivér — bátyám vagy bátyámuram,
fiatalabb fivér — öcsém, kisöcs vagy testvéröcs
idősebb nővér — néném vagy nénim (újabban nővérem),
fiatalabb nővér — húgom, öcs (nyelvjár.)

A szerbhorvátban ez a lehetőség nem áll fenn, ha nagyon szükséges feltüntetni ezt a mozzanatot, akkor ezt a kategóriát körülírással fejezik ki:

moj stariji brat,
moja mlada sestra ...

Leszögezhetjük tehát, hogy a magyarban az első fokú oldalági rokonság kifejezésére a tőszók aránya:

4	:	2	:	1
bátyám,	}	fivérem	}	testvérem
öcsém,				
néném,		nővérem		
húgom,				

Itt tulajdonképpen két rendszer van:

1. korkülönbséget figyelembe vevő megnevezések,
2. korkülönbséget figyelembe nem vevő megnevezések.

A szerbhorvát nyelvben ezzel szemben csak két tőszó van (brat, sestra), de emellett van még néhány becézett forma is, mint a:

— sejo, sele, sestrice,
— bato, brale, braco, batice.

Megszólításkor vagy a birtokos személyragos formákat (bátyám — öcsém, néném — húgom), vagy pedig a becézett formákat használjuk (öcsi, néni). Leggyakoribb mégis a keresztnéven való szólítás. A szerbhorvátban a keresztnév mellett a már említett becézett alakokat használják.

Az oldalági viszonyok kiterjednek egy nemzedékkel fölfelé és lefelé is. A *szülők testvérei* és a testvér gyermekei tartoznak ide.

A szülők fiútestvére a magyar nyelvben a bátyám szóból alakult ki. Hogy a szülők fiútestvérét a hagyományos elnevezésmódtól eltérően terminológiailag is megkülönböztessék más hozzátartozótól, létrejött a nagy- prefixumos forma: nagybátya, nagybácsi. Eletkorra és bármilyen más viszonyításra való tekintet nélkül, önállóan az apától megkülönböztetve jelöli a szóban forgó férfirokont.

Ugyanez az eset a szülők nővérével is. Tehát, függetlenül az életkortól, az apai/anyai ágtól, a szülők testvérei a nagybácsi és nagynéni.

Nem ez a helyzet a szerbhorvát nyelvben. Itt ugyanis a második fokú oldalági rokonság jelölése nagymértékben különbözik az európai terminusoktól (így a magyartól is). Az európai nyelvek többségében nem tesznek különbséget az apai és az anyai ág között (a szerbhorvátban ezt úgy nevezik, hogy *srodstvo po tankoj ili debeloj liniji*). A szerbhorvát következetesen őrzi a hagyományos viszonyokat, amelyeket egykor más nyelvek is kifejeztek, de ezek V. Vartburg magyarázata szerint csak addig maradtak fenn, amíg törvényes különbség volt az apa és az anya testvére között a gyermek iránti kötelességeikben. Az ilyen különbség eltűnése után az európai nyelvekben az ezeket a kategóriákat jelölő kifejezések is kivesztek. A szerbhorvátban azonban megmaradtak. A második oldalági fokon ez abban nyilvánul meg, hogy a fivérek megnevezése különbözik attól függően, hogy az apai vagy az anyai ághoz tartoznak-e. Az anya fivére *ujak*, az apáé pedig *stric* (esetleg *čika*, vagy *amidža*), az életkortól függetlenül.

A szülők nővérének megnevezése ezzel ellentétben megegyezik mindkét ágon: *tetka*.

A megszólítási formák a magyarban olyan általánosak, hogy távoli rokont is jelenthetnek, vagy egy közösség szinte minden tagjának szólhatnak: bácsi, bátya, néni, néne. Láthatjuk, hogy a megszólító terminológia nem különbözteti meg az oldalági rokonság első és második fokát.

A *szülők testvéérének gyermekei* az unokatestvérek. Az unoka- prefixum jelentése itt másodfokú rokont jelent. Az unokatestvér szintén figyelmen kívül hagyja az életkort, akár a testvér. A fivér/nővér analógiájára alakult ki az unokafivér/unokanővér forma. Az unokatestvéri viszony is kiterjeszthető, az említett elsőfokú unokatestvér mellett van még másodfokú (unokatestvéreim gyermeke) és ritkábban előfordul harmadfokú unokatestvér megnevezés is. Az idősebb unokatestvér esetében használatos az unokabátyám/unokanéném terminus is, a fiatalabb unokatestvér megnevezésére pedig az unoka-öcsém/unokahúgom, az elsőfokú oldalági rokonok analógiájára.

A szerbhorvátban a szülők testvéérének gyermekeire vonatkozó elnevezések rendszere igen bonyolult. Talán épp bonyolultságuk miatt kevésbé használják a műszó jellegű kifejezéseket, inkább a körülírással élnek. Mint ahogy

nincs a testvérhez hasonló általános, nemi megkülönböztetés nélküli megnevezésük, így ezen a fokon sem találkozunk az unokatestvérnek adekvált módon megfelelő szóval. Azonban, a szerbhorvátban másként jelölik az anya vagy az apa fivérének gyermekeit:

- a) az apa fivérének gyermekei — stričević/stričična,
bratućed/bratućeda,
bratanac/bratanica,
- b) az anya fivérének gyermekei — ujčević/ujčevićna,
ujaković/ujakovična.

Azonnal szembetűnik, hogy ezek a kifejezések a stric, brat és az ujak elnevezésekből jöttek létre, tehát az ő gyermekeit jelölik.

Az előbbivel ellentétben, a mindkét szülő nővérének gyermekére vonatkozó megnevezések ugyanazok: tetkić/tetičina, vagy tetičina. Ez is, a szülők nővérét jelentő tetka szóból jött létre kicsinyítő képzővel.

Már említettem, hogy ezeket a formákat még a szerb anyanyelvűek is (különösen a fiatalabb generáció) elhanyagolják, és szívesebben használják a:

- brat/sestra od strica,
- brat/sestra od ujaka,
- brat/sestra od tetke

formákat, vagy pedig a rođak/rodaka szópárt használják. Előfordul még a francia nyelv hatására a kuzen/kuzina is, de választékos hangulata van.

Unokatestvérek a *testvérek gyermekei* is. Itt azonban az általános unokatestvér forma mellett csak a fiatalabb rokonra utaló unokaöcs/unokahúg fordul elő. Az unoka prefixum jelentése ebben az esetben az, hogy az illető nem idősebb az EGO-nál. Ezenkívül a nyelvjárásokban gyakori a kishúg/kisöcs és különböző változatai.

A szerbhorvát nyelvben minden unokatestvérnek, attól függően, hogy nővérem vagy fivérem lányáról vagy fiáról van-e szó, más-más terminus felel meg:

- a) nővérem gyermekei — sestrić/sestričina,
nećak/nećaka,
- b) fivérem gyermekei — bratanac/bratanica (ha nő az EGO),
sinovac/sinovica (ha férfi az EGO),
nećak/nećaka.

Az említett főalakok mellett is van még néhány becézett és nyelvjárási forma (vegyük csak a bratanica alakot: bratućeda, bratičina, brataničina, bratičina).

Megszólításkor vagy a becézett formákat használjuk, vagy ami gyakoribb eset, keresztnévükön szólítjuk unokatestvéreinket.

A *nagyszülők oldalági rokonainak* megnevezése a magyarban nem tér el a szülők oldalági rokonainak megszólításformáitól: nagybácsi vagy bácsi, bátya, nagynéni, néni. A szerbhorvát nyelv azonban itt is eltérést mutat:

- a) a nagyapa fivére — deda-strika,
- b) a nagyapa fivérének felesége — baba-strina,
- c) a nagyanya fivére — deda-ujak,
- d) a nagyapa fivérének felesége — baba-ujna,
- e) a nagyszülők nővére — baba-tetka,
- f) a nagyszülők nővéérének férje — deda-tetak vagy deda-teča.

Láthatjuk, hogy ezek az összetételek tulajdonképpen az egyenesági rokonság felmenő ágának második fokán található kifejezéspárból (baba, deda), és a szülők testvérének a megnevezéséből jöttek létre.

Megszólításkor csak az egyenesági leszármazás második fölmenő fokát használjuk.

HÁZASSÁGI ROKONSÁG

Eddig, amint láttuk, nem volt fontos meghatározni, hogy az EGO milyen nemű, most azonban ettől függ a házastárs nemi meghatározása. Érdekes, hogy erre a rokonsági kategóriára találtam a legtöbb szinonímát a magyarban is és a szerbhorvát nyelvben.

A *férjem* szavunk az én férfim jelentésváltozás eredménye. Két embernek a házasságban való összetartozására, a házasságkötéssel kapcsolatos szokásokra, a férjnek és a feleségnek egymással szembeni szociális helyzetére utalnak az: úr, házasúr, házasember, házastárs, pár, hitvestárs, gazda stb. Ezek szerbhorvát megfelelői a: suprug, čovek, muž, gospodar, domaćin stb.

Eredetileg más rokonsági kapcsolatokra vonatkozó kifejezések is betölthetik ezt a funkciót. Ilyen pl. az apa/otac és különböző változatai — a valószínűs, vagy csak potenciálisan jelen levő gyermek nézőpontjára való utalás.

Két ember összetartozását legjobban a házaspár, hitvestárs, élettárs fejezi ki. Tehát a házas vagy hitves melléknév és a pár, illetve a társ főnévből álló szóösszetétel. A szerbhorvátban ezt a szerepet a bračni melléknév és a par vagy drug főnév tölti be.

A magyar hékám állítólaga a hé, hej figyelemkeltő indulatszóból alakult ki.

Hasonló az eset a *feleség* megnevezésével is, erre szintén nagyszámú (13—9) szinonímát gyűjtöttem. A magyarban a legelterjedtebb a feleség, majd az asszony megnevezés, a szerbhorvátban pedig a supuga és a žena. A gazda alapszóra, amely férjet jelent, a magyarban az asszony főnevet kapcsoljuk, így kapjuk az egyes vidékeken ma is szívesen alkalmazott gazda-asszony formát.

Egykor gyakrabban használták a nejem, cselédem, szolgám megnevezést, sőt még most is itt-ott hallani lehet az elsőt közülük. A jobb fél, szebb fél, gyöngébb fél, tehát a minőségjelzővel ellátott fél főnév — a házassági intézmény mint egész egyik fele — nemcsak a magyar nyelvben tűnik fel, ugyanez megtalálható a szerbhorvátban is: lepša, bolja, slabija polovina.

Az sem ritkaság, hogy a feleséget valamilyen kedves kis állatka nevével szólítja meg a férj, sőt a népdalokban ez nagyon gyakran előfordul:

galambom, tubicám ...
golubice, veverice, lastavice ...

A szerb népdalokban és népmesékben gyakorisági szempontból első helyen állt a ljuba elnevezés, ez a ljubiti igéből fejlődhetett ki.

Van a magyarban a feleségnek néhány tréfás hangulatú megnevezése is, mint az oldalborda, oldalcsont, vagy a házikereszt. Mindezek az elnevezések, ha jobban megfigyeljük, azt mutatják, hogy hol volt a helye az aszszonynak, és milyen volt a nő, feleség helyzete: az egész egy része volt csak, dísz, a házi munkák ellátója.

Ezek közül megszólításkor leggyakoribb az apu/anyu, tata/mama típusú személyfelhívás és keresztnéven való szólítás.

Házasságkötés után kialakulnak a beházasodási viszonyok. Itt újra megkülönböztetünk felmenő és lemenő ágat. A felmenő ágba a *házastárs szülei* tartoznak. A magyarban a férjnek is és a feleségnek is apósa és anyósa van. Az -ós szuffixum az apám/anyám kiterjesztésféléje. Megszólításkor ezenkívül az apóst ipának vagy apának is nevezhetjük, az anyóst pedig napának vagy anyának. Tehát ugyanúgy, mint amikor a házastársak megnevezésére a gyermek nézőpontjára utalunk, és használjuk az anya/apa, illetve mama/tata alakokat, a házastársak szüleinek megszólításakor a házastársak nézőpontját vesszük figyelembe, és úgy szólítjuk őket, mint férjünk, vagy feleségünk.

A szerbhorvátban a férj és a feleség szüleinek megnevezése különbözik. A férj apját svekar-nak, anyját pedig svekrva-nak nevezik, a feleség apját pedig tastnak, illetve punacnak, anyját meg tašta-nak, vagy punica-nak.

A házassági rokonság lemenő ágán *gyermekünk házastársát* találjuk. A lánygyermek férje a vő vagy vej, a fiúgyermek felesége pedig a meny. A hímnemű és nőnemű EGO-nak egyaránt lehet veje, illetve menyje. Szerb megfelelőjük ezeknek a kifejezéseknek a zet és a snaja, vagy snaha.

Megszólításkor a magyarban ritkán fordul elő az említett kifejezéspár, inkább keresztnéven szokásos a vej és a meny szólítása, a szerbhorvát nyelvben azonban elterjedt a snaho/zete megszólítás is.

A házastárs testvérével sógorsági viszonyban van az EGO. A házastárs nővére sógornő (egyres vidékeinken még sógorasszony, ángy, néne, zesster stb.), fivére pedig sógor (bátya, súbátya, süöcs, kisuram, örebbik uram stb.)

A szerbhorvát különbséget tesz a férj és a feleség nővére és fivére között:

- a) a feleség nővére — svastika vagy šogorica (Vajdaságban a magyar nyelv hatására),
- b) a férj nővére — zaova,
- c) a feleség fivére — šurak vagy šogor,
- d) a férj fivére — dever.

Ezeket azonban csak személyemlétkor használják széleskörűen, megszólításra személynevek szolgálnak.

Sógorsági viszony áll fenn a magyarban a házastárs testvérének házastársa és az EGO között is. A szerbhorvátban ennek ellenére különbözik a rokonsági terminológia az előbbi kategóriától. A férj nővérének férje zet, a férj fivérének felesége pedig jetrva vagy deverka. A feleség nővérének férje pašenog, svojak vagy šogor (magyar hatásra), a feleség fivérének felesége pedig šurakinja, svastika vagy šogorica.

Amint a táblázatból is kitűnik, a magyar nyelvjárásokban is van a sógoron és sógornőn kívül más kifejezés, de a köznyelvben nem használjuk őket.

A házastárs unokatestvérének házastársára ugyanezek a terminusok használatosak.

A magyar nyelvben a házastárs testvérének fiát is sógornak nevezzük, vagy pedig unokaöcsnek, a lánygyermeket meg unokahúgnak. A szerbhorvátban ez a viszony sokkal bonyolultabb:

- a) a feleség nővérének gyermekei — svastić/svastičina,
- b) a feleség fivérének gyermekei — šuričić/šuričina,
- c) a férj nővérének gyermekei — zaović/zaovičina,
- d) a férj fivérének gyermekei — jetrvić/jetrvičina vagy
deverić/deveričina.

Mindezek az alakok, ha megfigyeljük a házastárs testvérének megnevezéséből jöttek létre, kicsinyítő képzők hozzáadásával.

A harmadik sógorsági viszony, amely a magyar nyelvben megtalálható, az az EGO és a *testvér házastársa* közötti kapcsolat. A fivér feleségére a sógornő megnevezés mellett más kifejezés is előfordul vidéken, ilyenek pl. az ángy és a meny személyemlétsformák (ezeknek meglepően sok becézett alakjuk is van). Az utóbinak felel meg tulajdonképpen a szerbhorvátban használatos snaja (snaha) is.

A nővér férjét valamikor süvnek, vagy lérnek nevezték, ezek a formák azonban ma már kivesztek. A szerbhorvátban a šurak, svak, svojak, šogor, zet fejezik ki ugyanezt a viszonyt.

A magyarban az említetteken kívül a testvérlányok férjei közötti megnevezésként hallható még a testvérsógor és a vőtárs kifejezés.

A magyarban, amint látjuk, a sógorság nincs pontosan meghatározva. Említettük, hogy ez a viszony a következő esetekben fenn áll:

- 1. a házastárs testvére,
- 2. a testvér házastársa,
- 3. a házastárs testvérének házastársa,
- 4. testvérem házastársának testvére.

A nyelvjárásokban a sógorság tartalma még gazdagabb, a rokonsági viszonyok mellett szolidáris kapcsolatokat is jelölhet. Vegyük csak például szemügyre Lőrinczi Réka gyűjtésében hányféle jelentésben fordul elő a sógor megnevezés:

- 1. házassági férfirokon,
- 2. a másik házasság fivére,
- 3. nővér férje,
- 4. nagynéne férje,
- 5. a feleség fivére,
- 6. a férj fivére,
- 7. nővér férjének fivére,

8. vótárs,
9. nőrokon férje,
10. a házastárs férfirokona, rokon házastársának férfirokona,
11. az anyós vagy após testvérének fia
12. testvér házassági rokona testvérének fia,
13. szülő nővérének férje,
14. szülő testvére házastársának fivére,
15. testvér veje,
16. az após vagy anyós fivére,
17. házastárs testvérének fia (J. Lőrinczi Réka: A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai).

Meg kell még említenünk a *szülők testvérének házastársát*. Ennek a rokonsági viszonynak a megnevezése a magyarban igen egyszerű: a nagynéni férje a nagybácsi, a nagybácsi felesége pedig a nagynéni (esetleg ángyó).

Nem így van azonban a szerbhorvát nyelvben. Az apa fivérének felesége a strina (a stric felesége), az anya fivérének (az ujaknak) a felesége pedig az ujna. Mindkét szülő nővérének (tetka) férje a tetak vagy teča.

Megszólításkor is ugyanezeket a formákat használjuk, a magyarban és a szerbhorvát nyelvben egyaránt.

A *gyermekem házastársának szüleit* a nászom, vagy a nászuram, illetve a nászasszony szavak jelölik. Ennek a szerbhorvátban a prijetelj/prija kifejezéspár felel meg (valószínűleg a barát jelentésű, szintén prijetelj alakból jött létre).

SZOLIDÁRIS VISZONYOK

Ide elsősorban a *keresztelő* révén létrejövő egyházi viszonyokat kell sorolni. A kereszt- prefixumos formák kiterjednek az egyenes ági rokonság felmenő és lemenő ágának első fokára:

- keresztszüleim: keresztapám/keresztanyám,
- keresztgyermekeim: keresztfiam/keresztlányom.

Ezeket az összetett szavakat a szerb a következő jelzős szerkezettel adja vissza: kršteni kum/krštena kuma/kumče. Megszólításkor a jelzőt elhagyja, csak az alapszó marad meg.

Az előző kapcsolatból következik a *komaság*. Gyermekem keresztapja vagy keresztanyja nekem komám, illetve komaasszonyom (ezeknek még néhány összetételes alakváltozatuk van: komámuram, komámasszonyom, keresztkoma, keresztkomaasszony). Szerbhorvát megfelelője a kum/kuma.

A komaság (különösen falun) nagyon kiterjedt szolidáris viszony, mert egy embernek egy gyermeke révén is több komája van, arról ne is beszéljünk, ha több gyermek van a házban.

A *bérma-viszony*, amely szintén egyházi alapú, a magyarban a következőképpen vázolható fel: bérmaszülők —

- bérmaapám vagy bérma keresztapám
- bérmaanyám vagy bérma keresztanyám.

Az alapszó tehát az apám/anyám vagy a keresztapám/keresztanyám. A szerbhorvátban ezeknek az összetételeknek a krizmeni kum/krizmena kuma jelzős szerkezet felel meg, a kršteni kum/krštena kuma analógiájára.

Megszólításkor a magyarban a teljes alakot használjuk, a szerbben pedig csak a rövidített kum/kuma formákat.

A következő szolidáris viszony a házasságot kötők és a házassági tanúk között létesül. Ez már nem szükségszerűen egyházi. A magyarban az ilyen kapcsolat megnevezésére a násznagy/nászasszony szavakat használjuk, akár személyemléstől van szó, akár megszólítástól. A szerbhorvát nyelvben azonban a személyemléstípusa: venčani kum/venčana kuma, a megszólításnál pedig a jelzőt elhagyjuk, és csak a kume/kumo marad meg.

EGYÉB ROKONSÁGI VISZONYOK

A „szülőcsere” útján létrejön a *mostohasági rokonság*. Ez a viszony kiterjed minden elsőfokú egyenes és oldalági kapcsolatra:

- mostohaapám — anyám férje, de nem édesapám,
  - mostohaanyám — apám neje, de nem édesanyám,
  - mostohatestvérem — mostohaszülő gyermeke, de nem édestestvérem,
  - mostohagyermekem — házastársam gyermeke, nem saját gyermekem,
- valamint ide sorolható még a:
- féltestvér — testvérem, de csak egy közös szülőnk van.

A mostoha *prefixum* az édes- ellentéte, arra utal, hogy nem édes szülőkről, gyermekekről **van** szó. A szerbhorvát nyelvben ezt a viszonyt műszó jellegű kifejezések fejezik ki: a mostohaapát očuhnak nevezik, a mostohaanyát pedig mačehának.¹ A mostohagyermek a dovoče/dovotkinja (a dovoditi igéből jött létre), a féltestvér pedig polubrat (a magyarnak szinte tükörfordítása).

A gyermekek mostohaszüleit mindkét nyelven úgy szólítják, mintha édes szülei lennének.

A következő kategória a *nevelő-viszony*. A nevelő szülők se nem édes-, se nem mostohaszülők, csak a gyermekek nevelésével foglalkoznak, gondoskodnak róluk. A magyarban hat szinoníma fordul elő ilyen jelentésben, ezeknek nagy része jelzős szerkezet:

- lelki apa/anya/gyermekek,
- fogadott apa/anya/gyermekek,
- nevelőapa/anya, nevelt gyermek,
- örökből tartott apa/anya/gyermekek.

Leggyakrabban azonban a gyám szót használjuk, ritkábban az idegen nyelvből származó tutor megnevezést. A szerbhorvátban a következő kifejezések fordulnak elő:

- skrbnik (valószínűleg az opskrbiti, ellát igéből alakult ki),
- staratelj (a starati se, gondoskodik valakiről jelentésű igéből képezték),
- tutor (latin eredetű, gyámot jelent),
- poočim (ez a szó a szerbhorvátban jelenthet mostohaapát is),

- pomajka (csak nevelőanyát jelent),
- štíćenik (nevelt gyermek).

Hátra maradt még az elhalálozás következtében létrejött elnevezések megfigyelése. Az elhunyt házastársa az özvegy/özvegyember/özvegyasszony. A szerbhorvátban ennek az udovac/udovica felel meg. Megszólításkor nem használjuk őket, csak személyemléskor.

Ehhez közel áll az árva szó, amely olyan gyermeket jelöl, akinek meghalt egy vagy mindkét szülője. A félárvának csak az egyik szülője él. Ha a magyarban ki akarjuk fejezni az árva nemét is, akkor ezt szóösszetétel segítségével tesszük: árvafiú/árvalány.

A szerbhorvát nyelvben ezt a kategóriát a *nađoče* semleges nemű főnév, illetve a *sirotan*, *sirota*, *siroče* szavak jelölik.

A házasságon kívül született gyermekek megnevezésére hét szinonímára akadtam a magyarban, míg a szerbhorvátban csak hármat találtam. Ezek közül leggyakrabban a jogilag is definiált törvénytelen gyermek/nezakonito dete kifejezéseket és a fattyú/kopile pejoratív hangulatú elnevezést használjuk.

Általában a *rokonságra* vonatkozó kifejezéseknek a magyarban hat szinonímája van. A ma már tágabb, szolidáris viszonyokat jelölő atyafi; akkor a hozzátartozó; ezenkívül a birtokos névmással is ki tudjuk fejezni a rokonsági viszonyt: enyéim, tied, övéi ... Az utóbbi a szerbhorvátra is érvényes: moji, tvoji, njегоvi/njeni ...

A magyarban tréfásan a *retyerutya* és a *pereputty* fejezi ki az ilyen kapcsolatot. A *vérrokon* megnevezés úgyszintén megvan a szerbhorvát nyelvben, de nem összetett szóként, hanem jelzős szerkezetként: *krvni srodnici*. A *névrokont* (druszát) a szerbben *imenjajnak* nevezik.

Ezek alapján leszögezhetjük, hogy a szerbhorvát és a magyar rokonságra vonatkozó terminológia sokban eltér egymástól. Ennek okát az eltérő nyelvi szerkezetekben és a kultúrában kell keresni. Amint láttuk, legnagyobb eltérés abban van, hogy a szerb terminológia sokkal differenciáltabb, mint a magyar. Megkülönböztet (amint már említettem) apai és anyai ágat is, ez a magyarban nem létezik.

A szerbhorvátban érezhető a török nyelv hatása is, pl. a következő szavaknál: *daidžićna*, *kurđel*, *askurđel* stb. Ez annak a következménye, hogy a törökök ötszáz évig uralták ezt a területet. Ezenkívül magyar hatást is megfigyelhetünk, különösen a Vajdaságban élő szerbeknél, mind gyakrabban használják a *šogorica*/šogor személyemlétesformákat, de csak a következő jelentésekben:

1. a feleség fivére,
2. a nővér férje,
3. a feleség nővérének férje,
4. a feleség nővére,
5. a feleség fivérének felesége.

Van a szerbhorvátban is olyan terminus, amely több rokonsági viszonyt nevez meg, pl. a nővér férjét és a lánygyermek férjét is *zetnek* nevezik. A

magyarban e két kategória megnevezése eltér sógor/vő. Ugyanez az eset a szerbhorvát snaha/snaja terminussal, amely egyúttal a fivér és a fiúgyermek feleségét is jelöl, a magyarban ennek a sógornő/meny kifejezések felelnek meg.

Ezenkívül említettük, hogy a magyarban több átfogó, nemi megkülönböztetés nélküli forma van: testvér, unokatestvér, nagyszülők, dédszülők stb.

A magyar nyelv az oldalági rokonság első fokán különbséget tesz az életkorban is, említettük már, hogy külön formája van a fiatalabb és idősebb fi- és nővérek jelölésére. Ugyanez az unokatestvérek esetében is érvényes. A szerbhorvát nyelvben ilyen megkülönböztetés hiányzik.

Vannak a magyar nyelvben olyan szavak is, amelyek funkciója kibővült és ma már szolidáris viszonyt is jelölnek. Ilyen pl. a bácsi/néni, ezt a megszólítást idősebb személyekre alkalmazzuk, még akkor is, ha semilyen rokonsági viszonyban nem vagyunk velük, vagy pl. a fiam/lányom, komám (az utóbbi többek között cimborát, pajtást is jelent).

Mondhatjuk tehát, hogy egyes megnevezéseknél a szerbhorvát egzaktabb a magyarnál, de a magyarban ugyanakkor több szinoníma van egy-egy kapcsolat megnevezésére.

Eltérések mellett azonban hasonlóságok is vannak a két nyelv rokonsági terminológiájában, csak néhányat említek meg végül még egyszer:

- mindkét rendszerben megvan az egyenes, oldalági, házassági rokonság szerinti csoportosulás (ezen belül pedig a rokonsági kategóriák megegyeznek),

- a nemek szerinti megkülönböztetés is többé-kevésbé következetesen megnyilvánul,

- a jelöletlen alapterminusok képviselik az elsőfokú rokonsági viszonyokat mindkét nyelvben, a jelölt (prefixumos) kifejezések pedig a további rokonsági viszonyokat (kivétel csak a baba/deda és az unoka-unuk),

- az egyenes ági rokonságnál a fölmenő és lemenő rokonság megnevezése mindkét nyelvben meglepő szimmetriát mutat stb.

Megfigyeltem azt is, hogy a vajdasági szerbhorvát anyanyelvűek nemigen használják a bonyolult rokonsági rendszerüket, különösen a mindennapi nyelvhasználatban nem (még akkor sem, ha jól ismerik). Sokszor körülírással élnek, annak ellenére, hogy van a szóban forgó kategóriára külön műszó jellegű terminus.

Végül azt mondhatjuk, hogy a magyar rokonsági terminológia is sokkal gazdagabb volt egykor, még ma is érezhető egyfajta egyszerűsödési tendencia. Ennek oka csak az lehet, hogy a rokonsági viszonyok is egyszerűbbekké váltak, a családtípusokon belül is egyszerűsödési folyamat játszódott le (nagy-család — törzscsalád — kiscsalád).

Ezek után arra a következtetésre juthatunk, hogy a szláv népek sokkal tovább éltek nagycsaládi szervezetben, mint a magyar. A nagycsaládban megvolt az egyének hierarchikus ranglétrája. A rang egyben megszabta a jogokat és kötelességeket is — ezeket a patriarhális viszonyokat őrizte meg a rokonsági terminológia. Ezenkívül a fajfenntartásban volt nagy szerepe a differenciált rokonságrendszernek, mert így kevésbé volt lehetséges az egy családon belüli házasodás és vérfertőzés.

A ROKONSÁGRA VONATKOZÓ SZAVAK JEGYZÉKE

1. MAGYAR—SZERBHORVÁT

a, á

ágy (ágyó, ágyomasszony, ágyi- ka, ágyi, gyángyi, ágyónéni)	1. zaova 2. snaha 3. deverka 4. jetrva 5. baba-strina 6. baba-ujna 7. strina
anyó (anyóka, anyus)	1. baba
anya (anyu, anyuci, anyukám, anyus, anyuska, anyácska)	1. majka (mamica) 2. supruga 3. tašta 4. svekrva 5. mačeha
anyjuk (anyja)	supruga
anyós	1. svekrva 2. tašta
apa (apu, apuka, apus, apuci, apuska, atyus, apámuram)	1. otac 2. suprug 3. tast 4. svekar 5. očuh
após	1. tast 2. svekar,
apó (apus, apóka)	deda
árva (árvafiú, árvalány)	siročē, nahoče
asszony (asszonyom, asszonyházas, asszonytárs)	1. žena 2. supruga 3. zaova 4. jetrva
atya (atyuka, atyus, atyuska)	otac (ćaća)
atyafi (atyafiság)	rođak, rodbina

b

bácsi, (bácsika)	1. ujak (ujka) 2. stric (strika, strikan) 3. teča (tetak)
------------------	---

	4. dever
	5. šogor
	6. deda-ujak
	7. deda-strika
	8. deda-tetak
bátya (bátyámuram, bátyó, bátyus, bátyuka)	1. brat (stariji)
	2. stric (strika, strikan)
	3. ujak (ujka)
	4. šogor
	5. dever
bérmaanya	krizmena kuma
bérmaapa	krizmeni kum

cs

család	1. porodica
	2. dete
cseléd	1. sluga
	2. žena, supruža

d

dédanya (dédnagyanya)	prababa
dédapa (dédnagyapa, dédós)	pradeda
dédszülők	pradeda i prababa
dédunoka (dédunokafi, dédunokalány)	praunuče (praunuk, praunuka)
dédükanya	pračukunbaba
dédükapa	pračukundeda

e, é

édes (édesanyó, édesszüle)	baba
desanya	majka
dédesapa	otac
egyke	jedinče
élettárs	životni saputnik
elsőszülött (elsőszülött gyermek)	prvenac, prvorodenče
ember	1. čovek
	2. suprug
enyéim, tieid, övéi . . .	moji, tvoji, njegovi . . .

f

fater	1. áale, otac
	2. suprug
fattyú	kopile

félatya	očuh
feleség	supruga
féltestvér	polubrat, polusestra
férj	suprug
fiú (fiam, fiacska, fiúgyermek)	sin (sinčić)
fiútestvér (férfitestvér)	brat (brale, braco, bata)
fivér	1. brat
	2. stariji brat
fogadott gyermek	usvojeno dete
fogadott testvér	pobratim, posestrima

g

gazda	1. gospodar
	2. suprug
gazdaasszony	1. gospodarica
	2. supruga

gy

gyám (gyámapa, gyámatya)	staratelj
gyermek (gyerek, gyerkőc)	1. dete, detence
	2. sin, kći
	3. potomak

h

harmadunoka (harmadik unoka)	čukununuče
házasember (házasúr)	suprug
házastársak (házasok, házasfelek, házaspár)	bračni par
házastárs	1. supružnik
	2. bračni drug/drugarica
héka (hé, hékám)	suprug ili supruga u nekim dijalektima
hitves (hites, hitestárs)	supružnik (drug ili drugarica)
húg (húga, húgám, húgocska, húgica)	1. mlađa sestra
	2. bratanica
	3. sestričina
hozzátartozó	rođak

i

ipa	1. tast
	2. svekar
ivadék	dete, potomak

j

jegyes
jobb fél

verenik, verenica
bolja polovina

k

keresztapa
keresztanya
keresztgyermek (keresztfiú, keresztlány)
kisbaba (kisdéd)
klapec (klapek)
kishúg

kršteni kum
krštena kuma
kumče, kumica
beba
deran

kisöcs

1. bratanica
2. sestričina
3. mlada sestra

kissógor

1. mladi brat
2. bratanac
3. sestrić

kissógorasszony

1. šogor
2. dever
3. pašenog

kisunokahúg

1. šogorica
2. svastika
3. jetrva
4. zaova
5. šurakinja
6. snaha

kisunokaöcs

1. sestričina
2. bratanica

kisuram (kisebbik uram)

1. sestrić
2. bratanac

koma (komám, komaasszonyom)

mladi dever
kumovi (kum, kuma)

l

lány (lányka, lánygyermek)

1. devojka
2. kći

lánytestvér

sestra

lelki anya

pomajka

lelki apa

poočim, skrbnik

lelki gyermek

štićenik, štićenica

lér

zet

m

magzat (mag)	dete, potomak
mama (mami, mamuka, mámi, mamika, mamuska)	1. mama (mamica) 2. baba
maradék	potomak
másik anya	prababa
másik apa	pradeda
második unoka	praunuče
mátka	nevesta
meny (menyasszony, menyemasszony)	1. snaha (snaja, snajka) 2. zaova 3. jetrva
mostohaanya	mačeha
mostohaapa	očuh
mostohagyermek (mostohafiú, mostohalány)	pastorče, pastorka
muter	majka, keva

n

nagyanya (nagymama)	baba (baka)
nagyapa (nagyapó, nagypapa, nagytata)	deda
nagybácsi	1. ujak 2. stric 3. teča
nagybátya	1. ujak 2. stric 3. teča
nagynéni	1. tetka 2. ujna 3. strina 4. baba-tetka 5. baba-ujna 6. baba-strina
nagyuram	stariji dever
napa (napadom)	1. svekrva 2. tašta
nászasszony	prija
nász (nászmom, nászuram)	prijatelj
násznagy	venčani kum
néni (nena, néne, nénike, nénje)	1. tetka (teta) 2. starija sestra 3. zaova

negyedunoka (negyedik unoka)
nemzet
nevelő anya
nevelő apa
névrokon
nővér

3. ujna
  5. strina
  6. deverka
- pračukununuče
potomak
staratelj, pomajka
staratelj, poočim
imenjak
starija sestra

ny

nyanya (nyanyika)

baba (baka)

o

ótata (ópapa)

deda

ö, ő

öcs (öcsike, öcsi, öcskös)

1. stričević
2. mlađi brat
3. bratanac
4. ujaković

öregbik uram

1. šogor
2. stariji zet
3. stariji dever

öreg

1. stari, matori
2. otac
3. suprug

öreganya
öregapa (öregapó, öregtata)
ősanya (ősnagyanya)

stara majka, baba
deda
pračukunbaba

ősapa (ősnagyapa)

1. pračukundeda
2. čukundeda
pračukununuče

ősunoka

ősunokabáty

1. stariji sestrić
2. „ bratanac

ősunokahúg

1. mlađa sestričina
2. „ bratanica

ősunokanéne

1. starija sestričina
2. „ bratanica

ősunokaöcs

1. mlađi sestrić
2. „ bratanac

özvegy

udovac, udovica

P

papa	otac
pár	par (bračni)
poronty	1. dete 2. kopile
pulya	1. dete 2. kopile
pereputty	rodbina

R

rajkó	dete
retyerutya	rodaci

S

sarj (sarjadék)	potomak
sógor	1. šogor 2. dever 3. šurak, šura 4. zet 5. svastić 6. pašenog 7. svojak 8. pašanče 9. jetrvić 10. deverić
sógorasszony	1. svastika 2. jetrva 3. šogorica 4. zaova 5. šurakinja 6. snaha (snaja) 7. deverka
sógornő (sógorné, sógornéni)	1. svastika 2. šogorica 3. jetrva 4. zaova 5. šurakinja 6. snaha 7. deverka
sűbátya	dever (stariji)
sűöcs	mladi dever
sűv	šurak

SZ

szépanya (szépnagyanya)	1. čukunbaba
szépapa (szépnagyapa)	2. čukundeda
szépunoka	čukununuče
szerelemgyermek	nezakonito dete
szüle (szülíke)	baba, bakuta

t

tata (tati, tatuka, tatus, tatuska)	1. tata (tatica, tatko, taja, tale)
	2. suprug
természetes gyermek	1. nezakonito dete
testvér	2. brat ili sestra
testvérsógor	1. šurak
	2. svojak
törvénytelen gyermek	nezakonito dete
tutor	tutor

u, ú

új asszony	mlada
unoka (unokácska, unokagyermek)	unuče
unokabátya	1. brat od tetke
	2. brat od ujaka
	3. brat od strica
unokafi (fiúunoka, emberunoka)	unuk
unokafivér	1. ujaković
	2. stričević
	3. tetkić
unokahúg	1. sinovica
	2. nećaka
	3. ujakovična
	4. bratučeda
	5. tetičina
	6. svastičina
	7. šuričina
	8. zaovičina
	9. jetrvična
	10. pašanica
unokalány	unuka
unokanéne, unokanővér	1. sestra od tetke
	2. sestra od ujaka
	3. sestra od strica

unokaöcs (unokakisöcs)

1. ujčević
2. sinovac
3. nećak
4. bratućed
5. tetkić
6. šurićić
7. zaović
8. jetrvić
9. pašanče
10. svastićić

unokasógor

1. šurak
2. šogor

unokatestvér

1. brat ili sestra od tetke
2. brat ili sestra od ujaka
3. brat ili sestra od strica

úr (uram, férjemuram)
utódsuprug, muž
potomak

ü, ú

ükanya (üknagyanya)
ükapa (üknagyapa, ükósapa)
ükunokapračukunbaba
pračukundeda
pračukununuče

v

vérrokon
vő (vej, vejko, vejemuram, kismő)
vőlegény
vőtárskrvni srodnici
zet
mladoženja

1. šogor
2. šurak
3. svojak
4. zet

z

zabigyerek
zeszter
zetenezakonito dete
zaova
zet

2. SZERBHORVÁT – MAGYAR

b

baba (baka)	1. nagyanya (nagymama)
	2. öreganya
	3. édes (édesanyó, édesszüle, édesnyanya)
baba-ujna	ágy (ágyó, ágyi)
baba-strina	ágy (ágyó, ágyi)
baba-tetka	néni, nénike
bakuta	szüle (szülike)
beba	baba (kisbaba)
bračna drugarica	házastárs
bračni drug	házastárs
bračni par	házastársak (házasok, házasfelek, házaspár)
brat (brale, braco, bata, batica)	1. fivér
	2. bátya (bátyámuram, bátyuka)
	3. öcs (öcsi, öcskös, öcsike)
bratanac	1. kisöcs (öcsi, öcsike, öcskös)
	2. unokaöcs (unokakisöcs)
bratanica	unokahúg (kishúg)
bratić	unokaöcs (kisöcs, öcsi)
bratičina (bratčina, bratanična, bratična)	unokahúg (kishúg, húgocska)
brat od tetke	1. unokaöcs (kisöcs, öcsi)
	2. unokabáty (bátya)
brat od strica	1. unokaöcs (kisöcs, öcsi)
	2. unokabáty (bátya)
brat od ujaka	1. unokaöcs (kisöcs, öcsi)
	2. unokabáty (bátya)
bratućed	unokaöcs (kisöcs, öcsi)
bratućeda	unokahúg (kishúg, húgocska)

ć, č

ćale	1. fater (apa)
	2. férj
čovek	1. ember
	2. férj
čukunbaba	1. szépanya (szépnagyanya)
čukundeda	2. szépapa (szépnagyapa)
čukununuće (čukununuk, čukununuka)	szépunoka

d

deda (deka, dedica, dedo, ded, dedo)	1. nagyapa (nagyapó, nagypapa, nagytata)
	2. apó (apus, apóka)
deda-tetak	bácsi (nagybácsi)
deda-ujak	bácsi (nagybácsi)
deda-strika	bácsi (nagybácsi)
deran	klapec (klapec)
dete (detence)	gyermek (gyerek, gyermek)
dete ljubavi	szerelemgyermek
dever	1. sógor (kissógor)
	2. bátya (bácsi, bátyámuram)
deverka	ágy (ágyi, ágyó, ágyomasszony)
deverić (deveričić)	sógor (kissógor)
deverićna	sógornő (kissógorasszony)
drugarica	1. barátnő
	2. hitves (hites)
	3. feleség
dovotkinja/dovoče	mostohagyermek

g

gospodar	1. férj
	2. gazda
gospodarica	1. feleség
	2. gazdaasszony

i

imenjak	1. névrokon
	2. drusza

j

jedinče (jedinac, jedinica)	egyke
jetrva	1. sógornő (sógorasszony)
	2. asszonyom (örebbik asszonyom, kisebbik asszonyom)
jetrvić	unokaöcs (kisöcs, öcsi)
jetrvična	unokahúg (kishúg, hugoska)

k

kčer (kčerka, kči)

keva

kopile

krizmeni kum

krizmena kuma

kršteni kum

krštena kuma

křvni srodnici

kumče/kumica

kumovi (kum, kuma)

lány (lánygyermek, kislány,
lányka)

muter (muti, muterka)

1. fattyú
2. poronty
3. szerelemgyermek
4. törvénytelen gyermek

bérmaapa

bérmaanya

keresztapa

keresztanya

vérrokonok

keresztfia/keresztlány

koma/komaasszony

l

lepša polovina

1. szebb fél
2. feleség

m

mačeha (mačuha)

majka (majčica)

mama (mamica)

mlada

mladoženja

moji, tvoji ...

muž

1. mostohaanya
2. anya (kedvesanya)

1. édesanya
2. mama (mami, mamuka)
3. nagymama

1. anya (anyu, anyuka)
2. anyós
3. feleség
4. mama (mami, mamuka)

1. menyasszony
2. új asszony

vőlegény

enyéim, tied ...

1. férj
2. úr (uram, férjemuram)

n

nahoče

najbliži

nana (nona)

árva (árvafiú, árvalány)
hozzátartozó

1. nagymama (nagymama)
2. anyó (anyóka, anyus)

nećak
nećaka (nećakinja)
nevesta (neva)
nezakonito dete

unokaöcs
unokahúg
mátka
törvénytelen gyermek

o

očuh

1. mostohaapa
2. apa (kedvesapa)
3. félanya

otac

1. édesapa
2. apa, apu, apuka
3. atya (atyus, atyuska)

p

par

1. pár
2. házaspár

pašanče

1. unokaöcs (kisöcs)
2. sógor (kissógor)

pašanica
pašenog (pašanac)
pobratim/posestrima
polubrat/polusestra

unokahúg (kishúg)
sógor
fogadott testvér
féltestvér

pomajka

1. mostohaanya
2. lelki anya
3. nevelőanya

poočim

1. mostohaapa
2. lelki apa
3. nevelőapa

potomak
prababa (prabaka, pramajka)

utód
dédanya (dédnagyanya)

pračukunbaba

1. ükanya (üknagyanya)
2. dédükanya

pračukundeda

1. ükapa (üknagyapa)
2. dédük (dédükapa)

pradeda (praded)

dédapa (dédós, dédnagyapa)

praunuče (praunuk, praunuka)

1. dédunoka
2. másodunoka (második unoka)

prija
prijatelj

nászasszony
nász (nászúr)

prošenica

1. jegyes
2. mátká
3. menyasszony

prvenac (prvorodjenje)
 prvobratučed
 prvobratučeda

elsőszülött (gyermek)
 unokaöcs (kisöcs, öcsi)
 unokahúg (kishúg)

punac

1. após
2. ipa

punica

1. anyós
2. napa (napadom)

r

rodbina (rođaci)

1. rokonok
2. atyafi (atyafiság)

š

šogor

1. sógor (kissógor)
2. bácsi (bátya)

šogorica

sógornő (sógorné, sógorasszony)

šurak (šurjak, šura)

1. sógor (testvérsógor, unokasógor)
2. süv

šurakinja (šurnjaja, šurakinja)

sógornő (sógorné, sógorasszony)

šurična (šuričina)

unokahúg (kishúg)

šuričić

unokaöcs (kisöcs)

štićenik/štićenica

nevelt gyermek

s

sestra (seja, sele, sestrica)

1. nőtestvér (nővér)
2. lánytestvér

sestrić (sestričić)

unokaöcs (kisöcs, kisunokaöcs)

sestrična (sestrična)

kisunokahúg (kishúg, húgocska)

sestra od ujaka

unokahúg, unokanéni

sestra od strica

unokahúg, unokanéni

sestra od tetke

unokahúg, unokanéni

sin (sinčić)

1. fiú (fiam, fiacskám)
2. fiúgyermek

sinovac

unokaöcs (kisöcs)

sinovica (sinovka, sinovična, sinovkinja)

unokahúg (kishúg, húgocska)

siroče (sirotan, sirota)

árva

skrbnik

1. nevelőapa
2. lelki apa

snaha (snaja, snajka)

1. meny (menyemasszony)
2. ángy (ángyi, ángyó)
3. sógornő

srećnik	vőlegény
stara	1. öreg (anya)
	2. nagyanya
stara majka	1. nagyanya
	2. öreganya
staratelj	1. gyám (gyámapa)
	2. nevelő apa
stari	1. öreg (apa)
	2. nagyapa
	3. férj
stric (strika, strikan, striko, strile)	1. nagybácsi (bácsi, bácsika)
	2. nagybátya (bátya)
stričević	unokafivér
stričevićna (stričićna)	unokanővér
strina	nagynéni (néni, nénike)
suprug	férj
supruga	feleség
supružnici	házastársak
svak (svojak)	sógor
svastić (svastičić, svastičin)	1. sógor
	2. unokaöcs
svastičina	unokahúg
svastika	sógornő (sógorné, sógorasszony)
svekar	após
svekrva	anyós
svojak (svak)	sógor
t	
tašta	anyós
tast	após
tata (tatica, tatko, taja, tale)	1. tata (tatuka, tatus, tati, tatuska)
	1. férj
	3. após
teta (tetica)	nagynéni (néni)
tetak (teča)	nagybácsi (bácsi)
tetičina (tetična)	unokahúg, unokanővér
tetka	nagynéni (néni, nénike)
tetkić (tetić)	unokafivér, unokaöcs
tutor	tútor

u

udovac/udovica

özvegy (özvegyember, özvegyasszony)

ujak (uja, ujka, ujkica)

1. nagybácsi (bácsi)
2. nagybátya (bátya, bátyó)

ujaković (ujčević)

unokaöcs, unokafivér, unokabáty

ujakovićna (ujčevićna)

unokahúg, unokanővér

ujna

nagynéni (néni)

unuče (unuk, unuka)

unoka

v

venčani kum

1. násznagy
2. házassági tanú

venčana kuma

nászasszony

verenik

1. jegyes
2. vőlegény

z

zaova

sógornő (sógorné, sógorasszony)

zaović (zaovićić)

unokaöcs

zaovićina (zaovićna)

unokahúg

zet

1. vő (vej, vejko, vejemuram, kisvő)
2. unokavő
3. sógor
4. léer (lérike)

ž

žena (ženica)

1. feleség
2. asszony

životni saputnik

élettárs

R Ö V I D Í T É S E K

argo — argo

biz. — bizalmas

durv. — durva hangulatú

elav. — elavult

gúny. — gúnyos hangulatú

gyerm. — gyermekes hangulatú

ideg.	— idegen szó
kedv.	— kedveskedő
nép.	— népies
rég.	— régies
ritk.	— ritkán fordul elő
pejor.	— pejoratív
tréf.	— tréfás hangulatú
vál.	— választékos
vulg.	— vulgáris
táj.	— tájnyelvi, nyelvjárási kifejezés

IRODALOM:

1. Szépe György: A magyar rokonsági elnevezések néhány kérdése (ÁNYT. VIII. kötet, Bp.)
2. J. Lőrinczi Réka: A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai, Kriterion, Bukarest, 1980.
3. Szépe György: A magyar és francia rokonságnevek összevetése
4. Kósa-Szántó Vilma: A rokonságterminológia városiasodásának folyamata
5. Gordana Vuković: Nazivi za obeležavanje srodnika

TARTALOM:

	oldal
Bevezetés	1.
Shémák	3.
Táblázat	7.
Egyenes ági rokonság	32.
1. Fölmenő ág	33.
2. Lemenő ág	35.
Oldalági rokonság	36.
Házassági rokonság	40.
Szolidáris viszonyok	43.
Egyéb rokonsági viszonyok	44.
A rokonságra vonatkozó szavak jegyzéke	
1. Magyar—szerbhorvát	47.
2. Szerbhorvát—magyar	56.
Rövidítések	62.
Irodalom	63.

REZIME

Srpskohrvatska-mađarska analiza rodbinskih naziva

Autor proučava paralelno sistem rodbinskih naziva na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku. Materijal je prikupljao pomoću informatora. U studiji obrađuje ne samo nazive krvnog srodstva, već i ostalih rodbinskih i sličnih veza (solidarnih, maćehijskih, vaspitnih itd.). Dva različita sistema dodiruju se na više tačaka, međutim, uočavaju se i neke razlike: neki nazivi određenog tipa nalaze se samo u jednom jeziku, nazivi za neke vrste rodbinskih veza bogatiji su u jednom jeziku nego u drugom i sl. Rad se dopunjuje mađarsko-srpsko-hrvatskim i srpskohrvatsko-mađarskim rečnikom rodbinskih naziva.

ZUSAMMENFASSUNG

Burucki Edit: Serbokroatisch-ungarische Analyse der Verwandtschaftsnamen

Der Autor kontrastiert das serbokroatische und ungarische Benennungssystem der Verwandtschaftsgrade. Das Material wurde von Informanten zusammengestellt. Nicht nur die Blutverwandtschaft, sondern auch andere Beziehungen (wie Solidaritätsbeziehungen, Stiefeltern- und Erzieherbeziehungen) usw. wurden erforscht. Die zwei Verwandtschaftssysteme haben viele Berührungspunkte, aber es gibt auch Unterschiede, manche Benennungsart existiert nur in der einen Sprache, in der anderen nicht, manche Verwandtschaftsbeziehungen sind in der einen Sprache reicher sprachlich ausgedrückt als in der anderen. Diese Arbeit ist durch ein Lexikon der ungarisch-serbokroatischen und serbokroatisch-ungarischen Verwandtschaftsnamen ergänzt.

ETO: 801.54 (1–22)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A SZÁLLÁS, A TANYA ÉS A MAJOR SZAVAK ETIMOLÓGIAI VIZSGÁLATÁNAK JELENTŐSÉGE A TANYAI-MAJORSÁGI JEL- LEGŰ TELEPÜLÉSTÍPUS ÉS ÉPÍTÉSZET VIZSGÁLATÁBAN

BRANKO ČUPURDIJA

Közlésre elfogadva: 1985. febr. 27.

Bevezetés

A *szállás*, a *tanya* és a *major* szavak elsősorban Jugoszlávia északi, észak-keleti és északnyugati területein, de Európa és Ázsia más részein is a tanyai-majorsági jellegű települést és építészetet jelölik. Kutatásaink abból a fel-tételezésből indultak ki, hogy az említett fogalmak fejlődése, jelentésváltozása elnagyoltan bár, de leképezi ennek az építészeti sajátágnak a fejlődését, főbb korszakait. Ez azt is jelenti egyúttal, hogy az építészeti jelentéstartal-makra figyelve jelenleg nem térünk ki a fogalmak más, számunkra most mellékes vonatkozásaira.

Má a magyar eredetű *szállás* szót nálunk is, Magyarországon is első-sorban a szlávok használják az újabb földművelő-állattenyésztő jellegű tele-pülés megnevezésére, a magyaroknál viszont a szláv eredetű *tanya* szó az általánosan elterjedt. A *tanya* szó, mint későbbi vizsgálataink bizonyítják, a földművelő jellegű szállás szinonímájaként a XVII. század közepétől vált használatossá a magyar nyelvben. Ezért úgy tekinthetjük, hogy a szállás szó abban a jelentésben az elsődleges, amely a mai településtípus és építészet fogalmi jegyeit emeli ki (amelyek feltárásával e tanulmány is foglalkozik). Ezért az etimológiai vizsgálatnak is a magyar alakból kell kiindulnia.

A szállás szó eredete és jelentése

Mielőtt a szó magyar, szerbhorvát és más délszláv nyelvi jelentéseit számba vennénk, használatának körét, terjedelmét kell körvonalaznunk.

P. Skok szerint a magyar eredetű szállás megfelelő alakja bizonyos délszláv területek kivételével, ahol több eltérő jelentése is van, a bolgár, a szlovák, a lengyel, az ukrán és az orosz nyelvbe 'desz kakunyhó' jelentéssel került be, megvan a románban 'valakit elszállásol' jelentéssel, a törökben, amelyben 'gyümölcs és zöldségféle árusítására szolgáló építményt, faépületet' jelöl¹. M. Vasmer szerint a *малаш* (zelt, hütte) szó az ukrán nyelvben kívül,

¹ P. Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Zagreb 1973, a salaš szónál.

amely a törökből vette át, megtalálható az azerbajdzsáni (oguz) nyelvben is, az oszmánli török *salas* szóval megegyező jelentéssel². A *zelt* szónak, amelyet Vasmer említ a szállás szinonímájaként, több jelentése van: 1. sátor, 2. cserge, kunyhó, 3. sátorhely, 4. (átvitt értelemben) égbolt. A másik szinoníma, a *hütte*, amellyel a szerző megfelelteti a szállást, szintén több jelentésű: 1. kunyhó, házikó, viskó, zsúpfedeles ház, szalmakunyhó, kaliba, vityilló, gerendaház, barakk, 2. sátor, cserge, 3. (átvitt értelemben) porhüvely 4. öntőde, huta, műhely, üzem, kovácsműhely, 5. kajüt³. F. Miklošić és munkatársai a *salaš* v. *šalaš* szót megtalálták a szláv nyelvek többségében: az oroszban *шалаш*, a bolgárban *шалаш*, *колиба*, a szerbben már változatokat is találtak: *koliba*, *senica*, *hladnjak*; a csehben *šalaš*, *bouda* (szalmakunyhó); a lengyelben *szalas*, *namiot*, *buda* (sátorkaliba)⁴; a szlovénban ismert a *salašuvati* szó, így Miklošić a „szállás”, „villa” jelentéssel közli⁵. Orosz nyelven a *шалаш* szintén kunyhót jelent. Viszont a szerbhorvát *salaš* szót oroszra *хутор*, *ферма*, *чардак* szavakkal szokás fordítani. A *хутор* szón az oroszban a következők értendők: 1. a szántóföldek közti külön birtok, farm, major, tanya, 2. kisorosz falu, a *хуторанин* pedig: 1. farmtulajdonos, 2. a kisorosz falu lakosa⁶.

A *szállás* szónak a magyar nyelvben van a legtöbb jelentése és származéka, ami várható is volt, lévén magyar eredetű szó. Egyik jelentése a *száll* igével kifejezett cselekvésre, eseményre vagy folyamatra vonatkozik. Másodlagosan olyan helyet, szinte általánosan épületet, épületrészt jelöl, ahol valaki ideiglenes vagy állandó jelleggel tartózkodik, elszállásolta magát; ideiglenes (kibérelt) lakást.⁷ Harmadik jelentése a nomád életmódot folytató nép táborig, mozgó telephelye⁸, amely nagyobb állatok tenyésztésével foglalkozik. A telephely később állandó településsé is átalakulhat⁹. Negyedik jelentése a tanya, az a hely, ahol csak bizonyos évszakokban tartózkodnak, illetve egy csoportba tömörült, a határban felépült időszakosan használt gazdasági épületek összessége, amely főleg a Dél-Alföldre és a Duna mellékére jellemző¹⁰. A *szállás* tehát ilyen értelemben földművelő vagy állattenyésztő család épületeit jelöli, illetve azt a földterületet, amelyen ezek állnak. Ebben a jelentésben a szó

² Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, III, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1958, a *шалаш* szónál.

³ S. Ristić — J. Kangrga, Enciklopedijski nemačko—srpskohrvatski rečnik, Beograd, 1936, a *zelt*, *hütte* szavaknál.

⁴ Ф. Миклошич — В. Николский — С. Новаковић — А. Малуенаиеръ — А. Брюкнеръ, Краткий словарь шести славянскихъ языковъ, книжные магазинны товарищества М. О. Волвфъ, С. Петербургъ и Москва, 1885, a *шалашъ*, *шалаш*, *колиба*, *сеница*, *хладняк*, valamint a *salaš*, *bouda*; *szalas*, *namiot*, *buda* szónál (930).

⁵ F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen, Wilhelm Braumüller, Wien, 1886, a *salaši* szónál.

⁶ Толстой, Сербско-хорватско — русский словарь, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1957, a *сѣлаш* szónál; М. Moskovljević, Rečnik ruskog i srpskohrvatskog jezika, Naučna knjiga, Beograd, 1963, a *шалаш* és *сѣлаш* szavaknál, illetve a *хутор*-nál.

⁷ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, VI. (Sz—Ty), Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, a *szállás* szónál; Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, a *szállás* szónál.

⁸ V. ö. a 7, jegyzettel.

⁹ Magyar Néprajzi Lexikon, 4. (N—Sze), Akadémiai Kiadó Budapest, 1981. A *szállás* címszónál.

¹⁰ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára ua.

a XVIII. sz. közepe előtt volt használatos, amióta a valamely településhez tartozó, de magányos, pusztai lakhely értelemben a tanya szó váltotta fel, amely néhány vidék kivételével ma is általános¹¹. Végül utolsó jelentése disznóól kifutója¹².

A *szállás* szónak a magyarban több hasonló jelentésű származéka van, mint például a *szálláscsináló*, amely jelölhet: 1. szállás szerzése végett előre-küldött katonai egységet, 2. új társadalmi helyzet kialakulását (forradalmat) elősegítő személy vagy mozgalom; a *szálláskörlet* katonai egység elszállásolásának helye; a *szállásol* 'elszállásol', illetve 'katonaság átmenetileg elhelyezkedik' jelentésű; a *szállásterület* nomád nép szálláshelye stb.¹³

A *szállás* szót minden délszláv nép ismeri. Az előzőekben már volt róla szó, hogy a bolgár nyelvben 'deszkabódét' jelent, a macedón nyelvben viszont 'a várostól általában messzeeső melléképületekkel is ellátott mezőgazdasági birtokot', major¹⁴.

A szerbhorvát nyelvben a szónak több jelentése van. Vuk Karadžićnál elterjedése Vajdaságra korlátozódik, major, villa, nyaralóhely jelentéssel¹⁵. P. Skok a *salaš* szót a következőképpen értelmezi: major, fejőmajor, karám, esztana, szálláshely; lakás¹⁶. B. Klaićnál viszont 'gazdasági épületekkel ellátott birtok (major, lakás), amely távol esik a várostól vagy falutól'¹⁷. A Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Horvátszerb értelmező szótár) szerint a *salaš* szintén több jelentésű: 1. Szlavóniában (Orahovica) farmot, majort, lakást (odjelit gospodarski zaselak). A szó a Vuk Karadžić által megjelölt major, villa (Vajdaság) mellett jelölhet: majort, fejőmajort, karámot, esztenát, lakást, pásztorkunyhót; pajtát, birtokot, 2. Nyugat-Szerbiában, a szerbiai Szávamelléken és a Duna mentén csöves kukorica, gabona tárolására szolgáló górért, csúrt, 3. több délszláv területen szerepelhet a *salaš* földrajzi névként, és pedig: a) falunévként Szerbiában, az egykori krajina, šabaci, Drina menti, čačaki körzetekben, pl. Salaševi, b) Brodac falurészeinek neveiben a volt bijeljaini járásban, Boszniában, c) szántók, mezők nevében Szerémségben, a volt đakovói járásban, a volt požarevac, belgrádi, valjevói, šabaci, čačaki (pl. Salaševi) és a kragujevac (pl. Salašiste) körzetben. A *salaš* további jelentése, 4. ténytakeltető szer, ennek alapján pedig különböző sütemények neve (S. Brod közeli Varoš), végül pedig, 5. a szó származékaiként személynevek is keletkeztek; pl. a Salašić családnév a XIV. századi Zadarban, azután a Salaška női keresztnév a Dubrovnik melletti Osojnik faluban¹⁸. A szlovén

¹¹ Magyar Néprajzi Lexikon ua.

¹² Mint a 7. jegyzet.

¹³ Magyar Értelmező Kéziszótár, a *szálláscsináló*, *szálláskörlet*, *szállásol*, *szállásterület* szavaknál; A Magyar Nyelv Értelmező Szótára, a *szálláscsináló*, *szálláskörlet*, *szállásol*, *szállásterület* szavaknál.

¹⁴ T. Dimitrovski — B. Korubin — T. Sztamatoszki, Recsnik na inakedonszkiot jazik, III (R—S), Univerzitetiszka peccatnica, Szkopje, 1966, a *salaš* szónál.

¹⁵ V. Karadžić, Srpski rječnik, Beograd, 1935, a *salaš* szónál.

¹⁶ P. Skok i. m. a *salaš* szónál.

¹⁷ B. Klaić, Rječnik stranih rječ, izraza i kratica, Zora, Državno izdavačko preduzeće Hrvatske, Zagreb, 1951, a *salaš* szónál.

¹⁸ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika a sagrašān — sav jelezetű kötetben, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1954, a *salaš*, *Salaševi*, *Salašić*, *Salašine*, *Salašiste* és *Salaška* szavaknál.

nyelvben ismeretes a *salašuvati* ige, amelyet F. Miklošić a *salaš, vila* szavakkal hoz összefüggésbe¹⁹.

Az eddigi kutatások néhány olyan következtetést sugallnak, amelyek mérvadóak a tanyai építészeti kialakulása szempontjából.

1. A szállás szó Európa és Ázsia nagy területein elterjedt, a szláv népek körében az idők folyamán egyre ismertebbé vált. Megtalálható Lengyelországtól, Csehszlovákiától Magyarországon át Azerbajdzsánig, Törökorszáig, Ukrajnától Romániáig, Bulgáriáig és Jugoszláviáig²⁰.

2. Ha csak a szó azon jelentéseire figyelünk, amelyek a lakhelyre, tartózkodási helyre vonatkoznak, és az ezzel kapcsolatos gazdálkodási módra, két jelentéskör különül el egymástól, egy régebbi és egy újabb, egy elsődleges és egy másodlagos. Eredeti jelentésében a szállás általában az emberek és háziállatok ideiglenes, téli tartózkodási helyét jelöli. Ily módon a rideg pásztorkodáshoz, külterjes állattenyésztéshez kötött. Másodlagos jelentése már állandósultabb, végleges lakhelyül szolgáló létesítményekre vonatkozik, amelyek fejlett földművelést és (nemcsak) állattenyésztést tesznek lehetővé. Ez a tény viszont egy sajátos térkialakítású építkezési módra, lakáskörülményekre

¹⁹ F. Miklosich, i. m., a *salaši* szónál.

²⁰ Az külön kérdés, milyen módon vették át a különböző népek ezt a szót és a vele kapcsolatos jelentéstartalmakat. Jelentős szerepe lehetett ilyen vonatkozásban a Kárpát-medence vlach állattenyésztő lakosságának, amely a XIII—XVII. században rajzott ki Románia területéről Ukrajna, Lengyelország, Csehország és Morvaország, a XVIII. század folyamán és a XIX. sz. első évtizedeiben Északkelet-Szerbia irányában. Ez az etnikum a juhtenyésztés és tejfeldolgozás sajátos, a Kárpát-medencére és egyes, különösen a keleti Balkán-félszigeti területekre jellemző formáit alakította ki. Ennek a pásztorkodási formának, amelyet a különböző területeken más-más elnevezések jelölnek (Kelet-Szerbiában a *bačija*, Macedóniában a *mandra*, helyenként Szerbiában is; Bulgáriában mindkét jelölés használatos, Szlovákiában pedig a *salašništvo*), a helyi jellegzetességeknek a következő közös vonásai vannak: a juhok őrzését és a tej feldolgozását közösen végzik, a juhokat a tulajdonosra utaló jeggyel jelölik meg, a tejtermékek szétosztása a juhtulajdonosok közt stb. E pásztorkultúrában a *salaš*, szállás (a természeti adottságoktól függően fából vagy kőből épült) emberek tartózkodására alkalmas kunyhót, hajlékot és juhakolt jelöl. Északkelet-Szerbiában a *trlo*, *salaš*, *pojata*, *tor*, illetve a *koliba* olyan gazdasági épület neve, amelyet a pásztoroknak, illetve a juhoknak építettek, a tulajdonos birtokán, földterületén, a településen kívül, a nyári hónapokban használják legalábbis addig, míg nem válik állandó településsé, lakhellyé (többnyire szórványtelepüléssé). A *trlo* megnevezés a Nagy-Morava mentén, a *salaš* az északi területeken, „különösen pedig a vlachoknál”, a *pojata* viszont Kelet-Szerbiában használatos. Negotinska Krajínában és Kluč környékén a szerbek a *tor*, Resavában pedig a szerbek is, vlachok is a *koliba* szót használják. Ezen a vidéken egy-egy háztartáshoz három *salaš* is tartozhat a birtok nagyságától, fekvésétől függően. Mindegyiknek része a *koliba*, a *kofara*, a *naslon* és a *tor*. (Azaz a kunyhó, a cserény vagy akol, a szín és az esztana vagy karám). A *koliba* vagy kunyhó manapság általában két önálló részből álló építmény. Ez a *boronaház* vagy *sövényház* (a *čatmara* és a *dolmara*), amely dudacseréppel vagy cseréppel van lefedve, de előfordul a zsúpfedeles is. Az első helyiségben van a tűzhely, az edények és a fekhelyek, a másik helyiség, a *komarnik* (szűnyoghálóval védett térség) a tejtermékek őrzésére és tárolására szolgál. A szlovák *salašništvo* is két helyiségből áll, azonos térbeosztású és szerepű, az egyikben van a tűzhely, a másik a tejtermékek tárolására szolgáló *komarnik*. (P. Tomić, Bačija u Karpatskoj oblasti Srbije, južno od Dunava, sa osvrtom na bačiju uopšte. Glasnik Etnografskog muzeja, 30, Beograd, 1967, 9—14, 24—29; J. Podolak, The Pastoral Culture of the Carpathianus as a subject of an Ethnological Study. Ethnologia Slavica, I, Slovenske Pedagogicke Nakladatelstvo, Bratislava, 1970, 67—82. V. ö. még A. Habovštiak, La colonisation pastorale dans les patois slovaques, Ethnologia Slavica, I. 83—100.

és gazdálkodásra is utal. Ez a felismerés további, az átalakulás időszakára, tágabban értelmezett társadalmi-gazdasági, társadalmi-kulturális tényezőire irányuló kutatásokra ösztönöz, amelyek az átalakulás okait felderítik. Ennek a mozzanatnak a felderítésével motiválttá vált a *szállás* másodlagos jelentése is, a tanyai építészetnek főleg a XIX. század második felére és a XX. századra jellemző eljárásai pedig érthetőbbé. Egyes kutatók ezzel kapcsolatban olyan nézeteket vallanak, hogy ez a folyamat az egész XVIII. századra és a XIX. század első felére kiterjedt²¹.

3. Másik szembevetendő mozzanat, hogy a *szállás* szót többnyire a *major*, *falu*, *város* fogalmak segítségével értelmezik. Mint láttuk, „gazdasági épületekkel ellátott birtokként” (major, lakás) határozták meg, „amely távol esik a várostól, falutól”; illetve „kisorosz faluként”. A *szállás*nak a *major*hoz, a *faluhoz*, és a városhoz viszonyított meghatározása arra kötelez bennünket, hogy kihangsúlyozzuk, ami közös bennük, és amiben különböznek egymástól. Mindegyik fogalom közös jegye, hogy valamilyen lakhelyet, települést jelöl. A *szállás* és a *major* elszigetelt, nem önálló településeket jelöl, amelyek olyan tömegesebb települések határában vannak, mint a *falu*, és a *város*. Együttal ez az a jellemvonás is, amelyben a *szállás* és a *major* közösek. Az elszigetelt települések a két típusának alapvető különbsége abból a tényből ered, hogy eltérő szociális rétegek kultúrájához tartoznak, és ez más építkezési módokkal, életvitel-szervezéssel is együttjár.

Az a felismerés, hogy a *szállás* a *major*hoz és a *faluhoz* viszonyítva határozható meg, bizonyos irányzatra hívja fel a figyelmet a *szállás* fejlődésében, a *majorok*, *falvak* keletkezésében. A *majorok* és a *falvak* ugyanis néha épp a *szállásokból*, *tanyákból* keletkeznek. A *major* gyakran *tanyából* alakul ki a *tanya* helyén, a *tanyai* gazdaságba történő nagyobb tőkebefektetés folytán. Szabadka környékén a XIX. század utolsó harmadában és a XX. század első felében ez több esetben megtörtént. A másik vonalon a *szállás*nak a *falu* fogalmához viszonyított meghatározása a *szállások* *faluvá* válására utal, illetve a *szállások* eltűnésére. A *falvak* ilyen esetben a *tanyák** *sűrűsödésével*, *bokrosodásával* alakulnak ki. Így például Szabadka környékén több ilyen *falu*, *kisváros* van, amelyek a *tanyák* két módon történő *sűrűsödésével* alakultak ki: a *tanyáknak* természetes, a *boltok*, a *templom*, a *daráló körüli* csoportosulásával, *bokrosodásával* (Kapona, Kisbosznia), illetve a *tanyasorok* tervszerű kialakításával (Bajmok, Tavankút). A *tanyák* átalakulásának folyamata a XIX. század második felében Kelet-Szerbiában is igen felgyorsult²².

²¹ Pusztai F., *Tanya szavunk jelentéstörténeti kérdései*, in: A magyar tanyarendszer múltja, Akadémiai kiadó, Budapest 1980, 64.

²² J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd, 1966, 269–270; P. Tomić, i. m. 11.

* A *salaš* szó használata a szerbhorvát nyelvben egyértelmű és világos. A magyar szövegbe is a *szállás* szó került, ahol a korábbi állapotokról, eredeztetésről volt szó. A későbbiekre, a mai létesítményekre is vonatkoztatva azonban már a magyar nyelvben *ál talános* *tanya* szóval kellett helyettesítenünk (Ford.)

A tanya, tanja, tonja szóalakok eredete és jelentése

Említettük már, hogy a *tanya*, illetve a *tonja* szó szláv eredetű. Egyes szláv nyelvekben, a magyarban és a román nyelvben használatos. M. Vasmer szerint a *то́ня* „az a hely, ahol bedobják a hálót”, a „topnb” vagy a „topnia” alakból ered, és kapcsolatban áll a *монѣтъ* szóval²³.

Mivel a *tanya* szláv eredetű, jelentéseinek bemutatását azoknál a szláv nyelveknél kell kezdenünk, amelyeknél megjelent, s ezzel terjedésének körét is megrajzolhatjuk. Azonnal meg kell jegyeznünk, hogy minden szláv népnél, ahol ismert, azonos vagy hasonló jelentése van. Így az oroszban a *мона* halászatot, halászhelyet (tábort, táborhelyet) jelent, és magát a helyet is, ahol a halat fogják; a *монская избутка* halászház, a *монникъ*, *моннукъ*, *моннишкъ* pedig a halászház gazdája, és egyáltalán a halásztanyához tartozó halász²⁴. Az ukrán *мона* „azt a helyet jelöli, ahol a halászhálókat bedobják”, „veszélyes, mély helyet (a vízben)”²⁵. Az Elba melléki szorbok nyelvében a *ton* „feneketlen vizet, vízrészt, pocsolyát, iszapot” jelent²⁶. A szlovák *tona* „csendes, mély folyószakaszt”²⁷ jelöl, a cseh *tona*, lengyel *ton*, *tonia* alakokkal megegyezően „halászhely”^{28,29}. A délszláv nyelvek közül a szó a szerbhorvátban és a szlovénban ismert. A szerbhorvát nyelvben a *tanja* „nagyhaló” — Zimony (Bosić); a *tanjarenje* pedig „nagyhalós halászat erős vízben” — Zimony (Bosić); a *tanjariti* ige „hálóval halászik” jelentésű. „Tu se tanjari. Tanjarimo sad, tanje pravimo” — mondják a monostori szerb halászok³⁰ (Itt húzzuk a hálót, kivetjük a nagyhalót). A szerbhorvát *tanja* szó „a partra húzott halászháló” jelentésű, mint a vajdasági *alov tanjarac*, amellyel kapcsolatban a „tanjariti” „halat fog” igéi is használják³¹. A *tonj* pedig „az a hely, ahol a víznek nincs folyása”, a *tonja*, *tonja voda*³² azokat a mély helyeket jelöli, ahol a víz folyása alig észlelhető*. *Tanjának* nevezik az a helyet is, ahol a halat szárítják (Szerémség), a *tanjar* pedig, az a halász, aki a tanján (halásztanyán) tartózkodik³³. Az említetteken kívül a *tanja* szó a szerbhorvát nyelvben jelölhet „apróságot,

²³ M. Vasmer, i. m., a *то́ня* szónál.

²⁴ В. Галь, Толковый словарь живаго великорусского языка, Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, С. Петербург—Москва, 1882, a *то́ня* szónál.

²⁵ M. Vasmer, i. m. a *то́ня* szónál.

²⁶ Ua.; P. Skok, i. m., a *Srbín* szónál.

²⁷ Pusztai F., i. m. 68., 1. (8. jegyzet).

²⁸ M. Vasmer i. m. a *мона* szónál;

²⁹ Ф. Миклошичъ i. m. a miejsce polowu ryb (843.); *то́ня* (842.) alakoknál.

³⁰ V. Mihajlović — G. Vuković, Srpskohrvatska leksika ribarstva, Novi Sad, 1977, a *tanja*, *tanjarenje*, *tanjariti* szavaknál.

³¹ M. Bosić, Ribarske sprave i alati u Vojvodini, Posebna izdanja — monografije Rada vojvodanskih muzeja, 27., Novi Sad, 1981, 10—15.

³² V. Mihajlović — G. Vuković, i. m., a *tonj*, *tonja*, *tonja voda* alakoknál.

³³ V. Karadžić, i. m., a *та́ња*, *та́ња̑р* szavaknál. Ezeket vette fel a Rječnik hrvatskoga ilirskoga jezika 75. (a taj — testament jelzetű rész), Zagreb, 1962. a *та́ња*, *та́ња̑р* szavaknál.

* Magyarul az ilyen vízszakaszokat langóvíznek mondják a halászok. (Ford.)

parányiságot³⁴. A szlovén nyelvben a *tonja* jelölhet 'mély helyet a vízben', örvényt, tócsát, pocsolyát, pocsót; sáros helyet³⁵, iszapot, mocsarat³⁶.

A magyar kutatók gyakran írnak a tanyai és major jellegű településtendzerről, ennek kapcsán pedig a *tanya* szó jelentéséről is³⁷. Úgy tűnik, a *tanya* szó nyelvtörténeti fejlődésének, jelentésének legjobb összefoglalását Pusztai Ferenc: *Tanya szavunk jelentéstörténeti kérdései* című tanulmányában találjuk. A *tanya* történetével és jelentésével kapcsolatos többi kifejezést (szállás, terület) csak olyan mértékben, értelemben érinti, amilyenben összefüggenek a vizsgált szóval. Pusztai szerint a tanya szónak hat alapjelentése van a magyar nyelvben. Lássuk ezeket a szerző által kifejtettek rendjében, hogy aztán a szláv nyelvekben kialakult jelentésekkel is összehasonlíthassuk!

A *tanya* első jelentése 'halászó hely', konkrétabban 'a víznek húzó hálóval egy vetésre meghalászható része', illetve 'egy tanyavetésre elegendő hely'. Ehhez a jelentéscsoporthoz tartozik a *tanya* legkorábbi adata, István király 1037-ben kelt bakonybéli oklevele*.

A *tanya* második jelentése 'mély víz; örvény'. Ennek a jelentésnek kapcsán fejt ki a szerző feltételezését, hogy a szó keleti szláv eredetű. Viszont továbbra is nyitva maradt a kérdés, hogy közvetlenül melyik szláv nyelvből került a magyarba**. A magyar szónak a régiségben leggyakrabban kimutatható jelentése, a 'halászó hely' a keleti szláv nyelvek felé mutat, a 'mély víz; örvény' is közvetlenül kapcsolódik a halászat fogalomköréhez; a halászati helyek között a mély vizű részek mellett az örvényeket is felsorolták, számon tartották³⁸.

A harmadik jelentése 'tó, tócsa', ezen kívül '(halas)tó'* és a piscina latin szóval hozható kapcsolatba, amely 'haltartó, tócsa, úsztató, víztartó, itató' jelentésű is.

Helyesen állapítja meg a szerző, hogy a *tanya* negyedik jelentése, a 'tartózkodási hely; halászkunyhó; pásztorhajlék; község, (mező)város határában lakóházakból és gazdasági épületekből álló kis település' stb. a szó történelmi, néprajzi, településtörténeti problematikájának legfontosabb része³⁹.

³⁴ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, a *tana* szónál; P. Skok i. m. a *tanya* szónál.

³⁵ S. Skerlj — S. Aleksić — V. Latković, Slovenačko—srpskohrvatski rečnik, Prosveta — Beograd, Državna založba Slovenije — Ljubljana, 1964, a *tonja* szónál.

³⁶ M. Vasmer, i. m. a *móna* szónál.

³⁷ L. még: Kniezsa I., A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I. kötet, 1. rész, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, a *tanya* szónál; Új Magyar Lexikon, 6. (S—Z), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962, a *tanya* szónál; Magyar Értelmező Kéziszótár, a *tanya* szónál; Erdei F., Magyar szállások, Akadémiai Kiadó, Budapest 1976, 15—19.; A Magyar Nyelv Értelmező szótára, 6. (Sz—Ty), a *tanya*, *tanyacsoport*, *tanyafalu*, *tanyaház*, *tanyai*, *tanyaközpont*, *tanyarendszer*, *tanyás*, *tanyási*, *tanyavilág* szavaknál; Magyar Néprajzi Lexikon, 5. (Sz—Zs), Akadémiai Kiadó, Budapest 1982, a *tanya*, *tanyabokor*, *tanyahalászat*, *tanyai iskola*, *tanyakérdés*, *tanyaközpont*, *tanyaközség*, *tanyás*, *tanyasor* címszavaknál.

³⁸ Pusztai F., i. m. 61—62.

³⁹ Ua., 62—63.

* Čupurdija nem az eredeti rendben, hanem felbontva, átrendezve idézi Pusztai szövegét, ahol külön szerepel az összes jelentés, majd azután a kommentárok. (Ford.)

** Čupurdija laza szövegűséggel fordítva közli Pusztai érveit, a magyar fordítás-szöveg viszont visszatért a pontos idézetekhez. (Ford.)

Könnyen megállapítható, hogy ebben a jelentéscsoportban szerepel a szállás szóval kapcsolatban megállapított mindkét jelentés, amelyeket eredetiség és keletkezési idő tekintetében elsődlegesnek, illetve másodlagosnak is nevezhetnénk. Ezzel összhangban elsődlegesebb a *szállás* szónak, „deszkából készült pásztorhajlék, kunyhó” jelentése, és az utóbbi értelemben vonatkozik emberek, állatok tartósabb vagy állandó, földművelő-állattenyésztő jellegű gazdálkodáson alapuló településére. A *tanya* esetében ennek a „felosztásnak” egyrészt a pásztorhajlék felel meg, másrészt a mezővárosok határában levő, lakóházból és gazdasági épületekből álló település. Ennek alapján már levonhatjuk a következtetést, hogy, ha Pusztai származtatása, levezetése pontos, a *tanya* és a *szállás* mindkét jelentéskörben szinonimák.* a földművelő-állattenyésztő jellegű település vonatkozásában is, a deszkakunyhóra vonatkozóan is, amelynek jelölésére az említett nyelvek többsége (a szerbhorvát, bolgár, szlovák, lengyel, cseh, ukrán, orosz, török, román, azerbajdzsán) csak a szállás szót használja. E kérdésen kívül azonban, amely lényegében a pásztorhajlék tanyává való alakulására vezethető vissza, van egy fontosabb is, a szerző megállapítása is utal rá, miszerint „Az egyik legfontosabb kérdés az, hogy a tanya jelentéstörténete mikor és miként oldozódik el a halásztól”. A továbbiakban viszont megállapítja: Ezen a fordulóponton a jelentésfejlődés folyamatosságát nem tudjuk kellő részletességgel, pontossággal dokumentálni. Fel kell tennünk ugyanis, hogy a „halászó hely” és a „szállás” jelentéskört a „halászkunyhó” jelentés kötötte össze. Ezt azonban csak a 19. század végétől tudjuk kimutatni. A „halászkunyhó” feltételezését indokolja és erősíti az is, hogy kezdetben a szállások, mezei kertek, tanyák jellegzetes lakóépülete a kunyhó volt. A ház az állandóbb megtelepedés kibontakozó folyamatának jeleként csak a 18. század második felében bukkan fel. Az időrendben első, nem halászati vonatkozású jelentést biztos adatként 1693-ból bizonytalanként a 16. század elejéről szokták idézni, általános „tartózkodási hely” meghatározással”⁴⁰.

Ilyen kontextusban, amilyenben a szerző tárgyal a *tanya* szó „halászó hely”, „halászkunyhó”, „földművelő tartózkodási helye” jelentéseiről, fontos hangsúlyoznunk nézeteit a „pásztorhajlék”, „állatok tartására, tartózkodási helyére” alkalmas elsődleges település vonatkozásában is, és idesorolható a földművelő, szántó-vető jellegű tanya is. Pusztai véleménye szerint az állattartó hely földművelő tanyává alakulását eredményező folyamat mintegy másfél évszázadig tartott, a teljes 18. század és a 19. század első felének idején. Ily módon már a 18. század első feléből származó adatok egy részében „a *tanya* a földművelő munka olyan határbeli központját, telepét jelöli, amely főként nyaranta a kint dolgozó tanyázók helye is”⁴¹.

Az ötödikként felsorolt jelentés „telek, földdarab”. Ilyen értelemben jelölheti: a) „városi ház telkét, portáját” és b) „(pusztai) szállásbeli épületek

⁴⁰ Ua., 63—64.

⁴¹ Ua., 64.

* A tanya és a szállás elterjedtségük, gyakoriságuk, stílusrétegük szerint nem teljesen szinonimák (Ford.)

telkét'. A jelentésárnyalatok különbségét szókapcsolatok, illetve szókapcsolatok is kifejezték, rögzítették. A városi lakóház telkét, portáját *szállástanya* jelölte.

A tanya hatodikként megnevezett jelentése 'baráti társaság'⁴².

Említettük már, hogy ez a szó a román nyelvben is ismert. A *taniari* szó a 'jóság delelőhelye' mellett 'szántóföldi tanyát' is jelöl⁴³. Mivel a szó ilyen jelentéssel csak a magyaroknál fordul elő, feltételezhető, hogy a román nyelvbe innen került be.

Az általános következtetések levonása előtt térjünk még egyszer vissza a dolgozatunk elején kifejtettekhez, ahol a *tanya* szónak a szláv népeknél kialakult jelentéseiről volt szó. Ha ezeket a jelentéseket a szó magyar nyelvben kialakult jelentéseivel hasonlítjuk össze, amelyek, mint láttuk, jóval gazdagabbak, attól függetlenül, hogy a szó szláv eredetű, akkor két jelentést könnyen elhatárolhatunk, amelyek az említett népek mindegyikénél vagy többségénél azonosak, illetve hasonlóak, és a vízen levő hellyel, illetve a halászó hellyel kapcsolatosak (halászó hely vagy szerszám, háló). Ezen kívül, vagy úgy is mondhatnánk, az elsődleges, legáltalánosabb jelentésen kívül még három, szűkebb jelentéskör is kialakult. A második jelentéskörhöz tartozik a tanya (tanja) mint 'olyan hely, ahol a halászok tartózkodnak' jelentés, illetve halászhajlék. Ilyen értelemben használatos az oroszban, a magyarban, és (valószínűleg) a szerémségi szerbeknél (V. Karadžić szerint). Valószínű — tettük hozzá — mert feltételezzük, hogy Vuknak *tanja* 'hely, ahol a halat szárítják', illetve a *tanjar* 'a tanyán tartózkodó halász' szavai mögött egy meghatározott megállóhely, állomáshely lehetett, még ha kezdetleges is. Ha ez a feltételezésünk helytálló, egy másik is következik belőle: a szerbek ezt a jelentést a magyaroktól vették át, mivel nemcsak az összes délszláv nyelvből hiányzik, hanem még a szerbhorvátban sincs meg a Szerémségen kívül, amely viszont jobban ki volt téve a közvetlen magyar kulturális hatásoknak, mint más délszláv nyelvi területek. A harmadik jelentéskörbe tartoznak azok a vonatkozások, amelyekben a tanya települési-mezőgazdasági központként jelenik meg. Ebben a jelentésben előfordul a magyaroknál és a románoknál is. Végül a negyedik jelentéskör, amint a magyar nyelvben is, a tanyára mint pásztor-menedékhelyre, pásztoroknyhóra vonatkozik. A pásztorhajléktól a (vert falból készült) földműves-lakhelyig terjedő jelentésváltozás az állattenyésztő gazdalkodás földművelővé való alakulása idején játszódott le.

A major, majur, majer szavak eredete és jelentése

A *majur*, illetve a *majer* szó abban a jelentésben, ahogyan a délszláv nyelvek, elsősorban a szerbhorvát és a szlovén használják, a német *Meierhof* szóból származik (egyesek szerint, mint később lesz róla szó, a magyar *major* közvetítésével). A német *Meierhof* viszont, amelynek jelentéséről máshol több szó esik, egyesek szerint a latin *major* szóból származik, amely 'nagyobb'

⁴² Ua., 65—67.

⁴³ Ua., 69—70. (a 64. jegyzet).

jelentésű (a magnus melléknév középfoka)⁴⁴, mások szerint viszont a latin *majordomus* alakból ered. Ezért a mi vizsgálatainknak is két irányban kell folyniuk. Először is az említett latin szavak jelentéseinek feltárását kell célozniuk, mert ezek sok tekintetben világosabbá teszik a *major*, *majur* jelentését is, másrészt pedig a *major* és a *salaš* (szállás) szavak jelentéstartalmainak különbségét, a másik irányban a *majur*, *major* szó alapjelentését kell számbavennünk a különböző nyelvekben, kultúrákban és társadalmakban, ez által elterjedtségének övezete is megrajzolható.

A *maior* latin szónak több jelentése van a szerbhorvát megfeleltetésben: *
 1. nagyobb, a) (térben) nagyobb, tágasabb, kiemelkedőbb, hosszabb, b) (mennyiségben) nagyobb számú, jelentősebb mennyiségű, hatalmasabb, 2. (átvitt értelemben) a) (korban, időben) idősebb, hosszabb (év, hónap), korábbi, c) tekintélyesebb, hatalmasabb, jelentősebb, fontosabb, d) intenzitás, mérték tekintetében: erőteljesebb, hatalmasabb, e) nagyság tekintetében: bírósabb, hatalmasabb, tekintélyesebb, kitűnőbb, gazdagabb, f) emberi természetként: nagylelkűbb, nemesebb, erősebb⁴⁵. A *maior* szónak számos származéka, további képződménye ismeretes (a latin és az újlatin nyelvekben, a spanyolban és a franciában) hasonló jelentéssel. Itt kell megemlítenünk a *majordomusz* kifejezést, amely a régi frank állam legnagyobb udvari méltóságát, tisztségviselőjét, illetve a királyi helytartót jelölte*. Később, a gyengekező uralkodók idején minden hatalmat ez a méltóság egyesített, például Heristali Pippin, Martell Károly és Kis Pippin esetében. Ezzel szimmetrikus jelentésű a spanyol *mayordoma* szó is, amelynek 'háznagy, birtok intézője; főfelügyelő' a denotátuma⁴⁶. A *mayordome-mayor* pedig ennek megfelelően a 'királyi udvar kormányzóját' jelölte⁴⁶; ugyanígy a frank *majordome* szónak is volt udvari kormányzó jelentése (Olaszországban és Spanyolországban). Ilyen szövegekörnyezetben érdemel említést a *majorátus* újlatin szó is. A majorátuson a következők értendők: 1. 'a családi hitbizománynak az a fajtája, amelynél az utódlás a család legidősebb tagját illeti meg' (primogenitúra, szeniorátus); 2. 'elidegeníthetetlen birtok, ingatlan'⁴⁷. A francia nyelvben a majorátus (*majorat*) 'elidegeníthetetlen, bizonyos nemesi címmel együttjáró birtok, amely a címmel együtt mindig a család legidősebb leszármazottját illeti meg', a *majorataire* pedig 'az, akinek hitbizományi birtoka van'⁴⁸. Ezenkívül említésre érdemes a spanyol *mayoral* kifejezés is, amely 'merinói juhnyáj főpásztorát; birtok intézőjét; postakocsi vezetőjét, kocsisát, kocsikísérőt, kalauzt' jelöl⁴⁹.

⁴⁴ M. Divković, *Latinsko—hrvatski rječnik za škole*, Zagreb 1900, a *magnus*, *maior*, *maximus* szavaknál.

⁴⁵ M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Geca Kon, Beograd, 1936—37, a *major domus* (*maior domus*), *majordoma* szavaknál.

⁴⁶ M. Petrović, *Francusko—srpski rečnik*, Beograd, 1898, a *majordome* szónál.

⁴⁷ M. Vujaklija, i. m. a *majorat* szónál.

⁴⁸ M. Petrović, i. m. a *majorat*, *majorataire* szavaknál.

⁴⁹ M. Vujaklija, i. m., a *mayoral* szónál.

* A szerző Vujaklija értelmezését közli, a magyar szöveg is ehhez igazodik, noha a szótárak magyar értelmezései (pl. Gyökössy Latin—magyar szótára) más jelentéstagolást mutatnak, de itt a szerbhorvát jelentések kapnak hangsúlyt (Ford.)

* Leginkább a magyar *nádor* szónak felelt meg (Ford.)

Említettük, hogy kutatásaink másik irányát a major szó alapjelentéseinek bemutatása, azon népek, nyelvek vonatkozásában, amelyeknél, amelyekben előfordul, elsősorban település- és építészeti típusként: a szerbeknél, a horvátoknál, a szlovénoknál, a németeknél, a magyaroknál.

Vuk Karadžić szerint a *major* 'der Meierhof, villa' jelentésű. Figyelemre méltó, hogy ő a szót a *salaš* körébe utalja, eszerint a következőket jelentheti: 1. 'der Meierhof, villa'; 2. 'čula'⁵⁰. Az a tény, hogy Vuk egymásra vonatkoztatva magyarázza a két szó jelentését, arra enged következtetni, hogy a település- és építészeti típusra vonatkozó részjelentésükben szinonimáknak tekinti őket, s a különbséget abban látja, hogy a *salaš* a *čulát* is jelöli*. Vuknak azonban csak részben van igaza. Igaza van annyiban, hogy kiegyenlíti a két fogalmat, mert mint láttuk, valóban van közös vonásuk, mégpedig a csoportos településből való kiszakítottaságuk. Nincs viszont igaza, amikor a két fogalom különbségét csak a *čula* vonatkozásában szemléli. A különbséget valójában sokkal nehezebb megfogalmazni, mint a hasonlóságukat. Éppen ezért vált szükségessé a *majur*, *major* szó eredeti jelentésének felkutatása. A *maior* latin szó jelentésének vizsgálatánál, amelyből végső soron a *majur* is ered, kiderült, hogy a valamitől, valakitől tekintélyesebbre, erősebbre, gazdagabbra is kiterjeszthető. Ha mindezt a major-szállás viszonylatra vetítjük, azonnal kiderül különbségük is, hogy a major nagyobb, tekintélyesebb, gazdagabb a szállásnál. A nyelvészet ezt az alapvető különbséget, amely a szállás és a major tulajdonosának társadalmi helyzetéből eredeztethető, és amely tehát a lakóház és gazdasági épületek építésének módjában is megnyilvánult (ezt az alaki és típusvizsgálatok csak eztán igazolják) tovább tagolhatja, pontosíthatja a major és a szállás oppozícióit, minthogy a *major* tágasabb, magasabb, hosszabb, a *szállás* szűkösebb, alacsonyabb, rövidebb, amint az empirikus vizsgálatok egyértelműen mutatják. Természetesen a további funkcionális megközelítések még jobban megvilágíthatják ezeknek az oppozícióknak a használati értékét, amelyek az említett építészeti létesítmények sajátosságaira vonatkoznak.

A *salaš* csak egyike a Vuk által a *majural* kapcsolatba hozott szavaknak. Vizsgáljuk meg a többit is: a *der Meierhof* és a *villa* alakokat. A latin *maior*ból származó német *Meier* jelentései: 1. 'birtok intézője; felügyelő (földé, birtoké)'; 2. 'a gazdaság legidősebb bérese, szolgálója'; 3. 'főnök, vezető, előjáró'; 4. falubíró, község elnöke'; 5. a) 'földműves'; b) 'bérlő, árendás'. A *Meierei* szón a németben 'bérelt birtok, birtok, major, farm, tanya' értendő, a *Meierhof* pedig 'majort, bérelt mezőgazdasági területet, birtokot, tanyát' jelöl, míg a *Meierzins*, bérletet, használati bért'⁵¹.

A *villa* szónak két alapjelentése van. Az egyik 'falusi jószág, mezei lak', a másik 'cross falu'⁵². Mindkét jelentésben van valami közös: a majorok, birtokok tanyacsoportokká, szórványtelepülésekké, falvakká alakulásának fo-

⁵⁰ V. Karadžić, i. m. a *majur* és a *salaš* szavaknál.

⁵¹ S. Ristić — J. Kangrga, i. m., a *Meier*, *Meierei*, *Meierhof*, *Meierzins* szavaknál.

⁵² M. Divković, i. m., a *villa* szónál.

* A *čula* szónak a mai szerbhorvát nyelvben nincs a tanyához hasonló jelentése, a szerző feltehetően tájnyelvből idézi (Ford.)

lyamatára utalnak, ami gyakran játszódtott le egyes jugoszláv területek tanyavilágában is (Vajdaságban, például Szabadkán; Kelet-Szerbiában). Ilyen összefüggésekben kell megemlítenünk, hogy Zobnatica területén (amely a második világháború előtt Szabadkához tartozott), illetve majorságain néhány kis szórványtelepülés, tanyacsoport kristályosodott ki, amelyek valószínűleg túl fogják élni magukat a majorságokat.

Jugoszlávia északnyugati területein (a majur helyett) a *majer*, *marof* szavak használatosak. P. Skok tesz róla említést, hogy a *majer* kaj horvátul, tanyát, szállást, örökül kapott birtokot' (baština) jelent. Szerinte a *majer* az újnémet *Meierhof* rövidítése, amely viszont a latin *maior domus*ból ered⁵³.

A *majer* szlovén nyelvi jelentései a következők: 1. 'birtok intézője', 2. 'napszámos erdei birtokon, erdőgazdaságban', 3. 'hegyi majur, karám pásztora, főnöke, havasi pásztor'. A *majERICA* szóé pedig: 1. 'intéző felesége', 2. 'havasi, hegyi pásztor felesége, pásztorkiány'. A *majerija* 'majur, tanya', a *majeriti* viszont 'nyári pásztorkodik, hegyi legelőn juhok legeltet, hegyi állattenyésztést folytat, bacsóskodik'* jelentésű⁵⁴. Egyes források arra is kitérnek, hogy az északnyugati tájegységekben, Horvátországban, Szlovéniában a *marof*⁵⁵, illetve a *marov*⁵⁶ szó is használatos.

A *majer* és a *majur* legteljesebb magyarázatát, térbeli megoszlását jugoszláv viszonylatban a Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (A horvátszerb nyelv szótára) c. műben találjuk. Eszerint a német *Meierhof*-ból származó *majur*, amely a magyar *majur* alak közvetítésével honosodott meg, az északi területeken fordul elő a XVIII. századtól. Jelentése 'szántó, földterület, birtok, amelyen lakóház, valamint a földművelés és a háziállatok tartásának céljaira épült gazdasági épületek állnak' (lakója maga a tulajdonos vagy aki neki bérletet fizet)⁵⁷.

A *majur* szó nagyon sok földrajzi névnek szolgált az alapjául Szerbiában, Horvátországban és Boszniában. Így például Szerbiában, az egykori belgrádi, šabaci és jagodinai körzetben több falu neveleme a *majur*. A volt požarevací körzetben a következők fordulnak elő: *Majursko Polje*, *Majurska Livada*, *Majursko Brdo*. Néhány horvátországi szórványtelepülésen, faluban szintén előfordul, így az egykori Varasd, Zágráb, Verőce, Belovár-kőrös megyében. Pl. a *Majur*, *Majurac*, illetve a kaj *Majurec* (a majur kicsinyítő képzős alakja). A szarajevói körzet egyik településének szintén *Majur* a neve⁵⁸.

A földrajzi neveken kívül a majurnak vannak egyéb főnévi származékai is, mint a *majurgazda*, *majurdžija*, *majurdžijinica*, *majurica*, *majorstva*. A *majurdžija* szintén majorgazda, majoros jelentésű. A szó szintén a *majur*-ból

⁵³ P. Skok, i. m., II., Zagreb, 1972, a *majer* szónál.

⁵⁴ J. Jurančić, Slovensko—srbskohrvatski slovar, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1981, a *majariti*, *majer*, *mejerica*, *majerija* szavaknál.

⁵⁵ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 26, (3.) Zagreb, 1907., a *majur* szónál.

⁵⁶ F. Miklosich, i. m., a *majuru* szónál.

⁵⁷ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, a *majur* szónál.

⁵⁸ Ua., a *majur*, *Majurac*, *majurski* szavaknál.

* A *bačija*, *bačijati* szerbhorvát szavakkal származása szerint a magyar *bacsó* 'számadó juhász' is kapcsolatban lehet. (Ford.)

származik, a török *gy*, *dzs* képző hozzáadásával. A *majurdžijinica* a major-gazda felesége, a *majurica* pedig a major gazdasszonya⁵⁹. A *majorstvo* (majorság) viszont „mindaz, amit a majorságban előállítanak, termesztnek, nevelnek: baromfi, gyümölcs, túró, vaj stb.” (Dubovec, 1579)⁶⁰

A fenti fogalmak figyelmes vizsgálata két szempontból, is tanulságos: egyrészt a majorok keletkezésének, eredetének, másrészt lakóik társadalmi hovatartozásának szemszögéből. Az a tény, hogy a *majurdžija* és a *majurdžijinica* török nyelvi képző hozzáadásával alakult ki a majurból, illetve a dubovaci adat arra enged következtetni, hogy már a Balkán-félsziget északi részének török meghódítása idején léteztek majorok Jugoszlávia mai területén. (Ezzel nem kizártnak, hanem épp kötelezőnek tartjuk a történelmi vizsgálatokat). Másrészt a *majorgazdának* „a major legrangosabbja” jelentése két következtetést tesz lehetővé: hogy a majorok tulajdonosai a felsőbb társadalmi körökből, a tehetősebbek közül kerültek ki, másrészt viszont azt, hogy a majorban élők között is megvolt bizonyos társadalmi rétegződés, mert a „major legrangosabbja, legelső embere” hallgatólagosan azt is tartalmazza, hogy van olyan is, aki nem az első, vagyis valamelyik alacsonyabb társadalmi réteghez tartozik. Ilyen összefüggésekben érdekes a szabadkai majorokra vonatkozó, a gazdálkodási forma virágkorát (a 19. sz. utolsó harmadát és a 20. sz. első felét) érintő empirikus vizsgálatok eredménye. Eszerint Szabadka környékén is ismert volt a *majorgazda* intézménye, amely általában a tulajdonost, vagy helyettesét, intézőjét, magyar szóval élve az ispánját illette meg. A béresek között is kialakult bizonyos rétegződés. Megkülönböztették például az első vagy parádés kocsiszt, aki a major tulajdonosának állt rendelkezésére, a parádés kocsiával, lovakkal vitte, ahova kellett, illetve a többi kocsiszt, bérest, akik szántottak, egyéb fizikai munkát végeztek.

Már említettük, hogy a *majer* alak elsősorban Jugoszlávia északnyugati területeire lokalizálható. Ebből is alakultak ki származékok, például a *majerica* és a *majernica*, melyek jelentéstanilag megfelelnek a *majuricának*, a *majernik* pedig a *majurdžijának*. A *majer*-ből Horvátországban szórványtelepülések, falvak nevei, családnevek alakultak ki. Így lett a Majer a néhai Modrus-Fiume megyében falunév, a Divoselo és Novo közötti patak neve, a *Majerje* pedig falunév az egykori Varasd megyében. A 15. és 16. században Horvátországban is megjelenő, a Mayer vagy Meier családnévből kialakult *Majer* minden bizonnyal német eredetű⁶¹.

Még csak a magyar *major*, *majorság* szavak vizsgálata maradt hátra. A Magyar etimológiai szótár szerint a majornak két jelentése van. Az elsőnek megfelelően a *major* (a latin *allodium* mintájára) „valamely nagybirtok, birtokrész gazdálkodási-irányítási központja, illetve a gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen munkások lakhelye. Többnyire a várostól távol, a falun kívüli területen épül, a nagybirtok azon pontján, amely természeti, közlekedési

⁵⁹ Ua., a *majorgazda*, *majurdžija*, *majurdžijinica*, *majurica* szavaknál.

⁶⁰ V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, IV. kötet (kanat—med), Zagreb, 1913. a *majorstvo* szónál.

⁶¹ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, a *majer*, *majerica*, *Majerić*, *Majerje*, *majernica*, *majernik* szavaknál.

adottságok szempontjából a legmegfelelőbb". Második jelentése szerint a major (Erdély nagy részén) „az aprójószág, baromfik összefoglaló neve”⁶². Majorok Magyarországon kívül Romániában is találhatók. Miklošić tesz róla említést, hogy a román *majer* megfelel a szerb *majurnak*⁶³.

A *majur*, *major* vizsgálatának fenti eredményei jelentéskörével kapcsolatban két dologra engednek következtetni.

1. A *majur* és a hozzá hasonló szólalakok többé-kevésbé azonos jelentésűek is a szerbeknél, a horvátoknál, a szlovénoknál, a románoknál, a magyaroknál, a németeknél. A *majur* és a *majer* szó a szerbhorvát és szlovén nyelvbe valószínűleg két forrásból került be, a német *Meierhof* közvetítésével, az északnyugati területeken, ahol a germán kultúra hatása erőteljesebb volt a magyarénál, s a *majert* eredményezte, illetve a magyar *major* alak révén az északi vidékeken, ahol a magyar hatás közvetlenül érvényesült, s a *majur* formát eredményezte. Kérdéses továbbra is, hogy ezek a folyamatok mikor játszódtak le. Láttuk, egyes kutatók a 16, mások a 18. századra teszik; ezért átfogó történelmi vizsgálatra is szükség van. Egyúttal az is kiderült, hogy a német *Meierhof* is a latin *maior*, *maior domus* alakokból ered. Felvethető az a kérdés is: Van-e a német és a latin szavak között, másrészt a *maior* származékai között valami lényegbeli és nemcsak alaki hasonlóság?

2. A latin *maior* szó szolgált minden említett származékszó alapjául. Feltehetőleg azért, mert mindegyiknél megtalálható a közös nevező, a közös jelentés. Ez a jelentéstartalom pedig a minden származékszóban tükröződő viszonyban ragadható meg. E viszony tartalma röviden a következőképpen fogalmazható meg: minden származék abban rokonítható, hogy valamilyen birtokot, uradalmat irányítót, képviselőt jelentenek. Ez van jelen a latin *maior domus*-ban, amely a régi frank államban a királyi udvar kormányzóját jelentette, a spanyol *majordome* alakban, amely házfelügyelőt, intézőt, főfelügyelőt jelent; a spanyol *mayoral* szóban, amely többek között uradalom vagy birtok felügyelőjét jelenti; a francia *majordome* szóban, amely olaszországi és spanyolországi udvari kormányzót jelentett; a francia *majordome-major* kifejezésben, amely udvari főkormányzót jelent; a német *Meier*-ben, amely többek között (a fogalomnak a német nyelvben a leggazdagabb a jelentésköre) uradalmi igazgatót, intézőt jelent; a szerbhorvát *majur* szóban, illetve a *majer*-ben, amelyeknek denotátumában vagy a tulajdonos vagy a házbért fizető lakhat; a magyar *majorban*, *majorságban*, amely uradalom vagy birtokrész gazdálkodási-irányítási központja, illetve a gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen munkások lakhelye, és amelynek — ez a legfontosabb — kiépített intézményrendszere van, mint az ispán, intéző. Mindent összegezve tehát ez a viszony, s vele együtt a „major-kultúra” a frank államtól kezdve a 19. és 20. századig mindig a társadalmi rétegekhez kötődött.

⁶² Magyar Néprajzi Lexikon 3. (K—ne) Akadémiai Kiadó, a *majorság* címszónál; L. Új Magyar Lexikon, 4. (K—me), Akadémiai Kiadó, 1962. a *major* szónál; Magyar Értelmező Szótár, Budapest, a *major* szónál, 1972; A Magyar Nyelv Értelmező Kéziszótára, 1979. a *major* szónál.

⁶³ F. Miklosich, i. m. a *majuru* szónál.

Összefoglalás

Vizsgálataink kiderítették, honnan ered a *szállás*, a *tanya* és a *major* szó (eredetüket), melyik kultúrához, társadalmakhoz kapcsolódnak (kultúrájuk területi tagolódását) és hogy milyen jelentésben használatosak ezeken belül (jelentésüket). A korábbi kutatásokhoz hasonlóan arra is rámutattak, hogy a pásztorhajlék földművelő jellegű tanyává (amely már vert falból készült) alakulása már a 18. század végén, és a 19. század elején lejátszódott. Ez a felismerés arra ösztönzi a kutatót, hogy a földművelő jellegű tanyák fejlettebb formáival, a 19. század második felével és a későbbi időszakokkal is foglalkozzon. A majorokkal kapcsolatban tapasztalhattuk, hogy a szó jelentéstörténete, etimológiája inkább csak felveti, mintsem megoldja keletkezésének problémáit. Már a 16. században adatokra bukkanunk ezzel kapcsolatban. Nagyon hiányzanak az ide vonatkozó történelmi kutatások⁶⁴. Empirikus kutatásaink azt mutatják, hogy Szabadka környékén a majorok intenzív kialakulásának folyamata a 19. század utolsó harmadában és a 20. század első felében zajlott le. Ezek a vizsgálatok útmutatóul szolgálhatnak a hasonló település- és épülettípussal kapcsolatos kutatásokban is, s azt is világossá teszik, hogy ha ennek az architektúrának meg akarjuk ismerni a virágkorát, kiteljesedését, a 19. század második fele utáni időszakra kell figyelmünket összpontosítanunk. A tanyai-majorosági építészet jugoszláviai emlékeinek vizsgálata (a mi tanulmányunknál szélesebb módszertani alapozással) feltárhatja alapvető típusait, a jelenségcsoport szemiotológiáját, funkcióit, s a hozzá kapcsolódó művészeti tartalmakat is.

Fordította:

Papp György

REZIME

Relevantnost istorije značenja reči „salaš”, „tanja” i „majur” za proučavanje salaško-majurskog tipa naselja i arhitekture

Autor se bavi proučavanjem raštrkanih naselja. Ukazuje na to, odakle potiču reči „salaš”, „tanja” i „majur”, i šta one znače. Govori o njihovoj rasprostranjenosti i krugu upotrebe. Ustanovljuje da prelaz iz pastirske kolibe u salaše odigrao se u XVIII veku i u prvom delu XIX veka. Istraživanja koje je vršio autor pokazuju da su majuri nastali naročito u zadnjoj trećini XIX i u prvoj polovini XX veka. Proučavanje novijih raštrkanih naselja potrebno je sa aspekta gradevinarstva, privredne istorije i istorije umetnosti.

⁶⁴ A magyar tudósok kutatásai azt mutatják, hogy a mai majorok a XVI—XVIII. század között váltak az egész magyar nyelvterületen általánossá; Ilyen értelmű a Magyar Néprajzi Lexikon 3. kötetének *majorság* címszava és az ott idézett szakirodalom.

ZUSAMMENFASSUNG

Branko Čupurdija: Die Bedeutung der ethymologischen Erforschung von Wörtern wie „Herberge, Gehöft und Meierhof“ für die Untersuchungen der gehöft- und meierhofartigen Siedlungstypen

Der Autor beschäftigt sich mit der Erforschung der Einzelsiedlungen aus dem XIX. und XX. Jahrhundert. Er untersucht die Herkunft und die Bedeutung der Wörter „Herberge, Gehöft und Meierhof“. Es ist feststellbar, daß der Übergang von Schäferhütten zu Einzelhöfen oder Gehöften Ende des XVIII. bis Anfang des XIX. Jahrhunderts sich vollzogen hatte. Die Untersuchungen in der Gegend von Subotica zeigen, daß die Meierhöfe erst ab dem letzten Drittel des vorigen Jahrhunderts und der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts zu finden sind. Die Erforschung der neueren Einzelsiedlungen ist aus wirtschaftsgeschichtlichem und kunstgeschichtlichen Aspekt notwendig

ETO: 372.46

PROFESSIONAL PAPER

**FOGALMAZÁS TANÍTÁSA
AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA ALSÓ TAGOZATÁN
HORVÁTH MÁTYÁS**

**A MAGYAR NYELV, IRODALOM ÉS HUNGAROLÓGIAI
KUTATÁSOK INTÉZETE, ÚJVIDÉK**

Közlésre elfogadva: 1985. febr. 27.

Fogalmazás alatt a tanulók részben önálló vagy önálló írásbeli szövegszerkesztési műveleteit értjük. DEME LÁSZLÓ szerint „A szöveg nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének, olyan terjedelemben és megformálásban, amely elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben a kifejezés és/vagy tájékoztatás és/vagy befolyásolás feladatát ellátva, a teljesség és lezártág érzetét is felkeltse.”

A szövegről tehát feltételeznünk kell bizonyos lezártágot, kerek egységet, amely az egyén ismereteit, gondolatait, érzéseit, véleményét, állásfoglalását objektiválja egy adott beszédhelyzetben. Amikor a fogalmazás tanítása keretében a tanulók rugalmas anyanyelvhasználatát helyezzük előtérbe, az előzetes ismeretek, pszichikai tartalmak közlését szánjuk megszerkeszteni a pillanatnyi beszédhelyzetben. Ez utóbbi pedig hatással van mind a megszerkesztett szöveg formájára, mind tartalmára. Ha elhangzó szövegről van szó, még az akusztikájára is. Ugyanis a szöveg (közlemény, üzenet) elválaszthatatlan a tanulók szóbeli kifejezőképességétől. Feltételezzük, hogy aki szóbelileg már helyesen, megszerkesztetten ki tudja fejezni gondolatait, érzéseit, ismereteit, annak nagyobb az esélye, hogy írásban is helyesebben képes őket rögzíteni. Ám az írásbeli és szóbeli közlés között nagy különbségeket is tapasztalunk:

— A szóbeli közlés általában valamilyen élethelyzetben történik. Az írásbeli közlés is motiváltabb, ha egy szituációhoz kapcsolódik, de a beszéd minden esetben szituáltabb az írásnál.

— A szituáltságot a beszéd esetében fokozza egy vagy több partner jelenléte, aki reagálásával, szóbeli megjegyzéseivel, figyelemességével vagy ellenkezésével egyre újabb ingereket juttat el a beszélőhöz, befolyásolja a beszédmű tartalmát, meghatározza a beszéd menetét, a gondolatok kialakulását. Az írásbeli közlés is valakinek szól, de a távollévő partnertől közvetlen stimulusokat nem kapunk. Írás közben nem tapasztalhatjuk, hogyan reagálnak közléseinkre. A levél esetében van ugyan visszajelzés, de ez olyan későn érkezik, hogy nem lehet hatással a beszédműre.

— Írásbeli fogalmazás közben nem tudjuk érvényesíteni a beszéd-fonetikai eszközöket: a hangsúlyt, a hanglejtést, a beszédritmust, a hangmagasságot. Ugyanígy hatástalanok maradnak az extralingvális eszközök is. A beszédfonetikai eszközök hiányát írásban a szórend, az írásjelek, a kiemelések igyekeznek pótolni.

— A beszéd jóval pongyolább, felületesebb, mint az írásbeli fogalmazvány, mert a címzett, a beszédpartner a mondatfonetikai és extralingvális eszközök révén teljes információt kaphat. Írásban ezért teljesebb, megszerkesztettebb közlésformákra kell törekednünk.

— Írás közben több idő áll rendelkezésünkre. Módunkban áll meg-megállni, keresni a legmegfelelőbb szót és kifejezést, alakítani és átalakítani mondataink szerkezetét. A szöveg tagolása révén világosan érzékeltethetjük gondolatmenetünket.

a) Az írásbeli kifejezőképesség megalapozása

Ahhoz, hogy a tanuló belső tudattartalmait és érzéseit írásban ki tudja fejezni, teljesen megszilárdult kézírással kell rendelkeznie. Tantervi feltételezés, hogy az általános iskola 1—2. osztályában megtörténik az írott betűk elsajátítása, megnyugtató szintű bevézésük és használatuk készség szintjére emelése. Ezekben az osztályokban tehát elsősorban az írásnak mint eszköznek a tanítása folyik. A fő oktatási feladat azonban nem zárja ki, hogy már ebben az időszakban a tanulók az akaratlagos, illetve kreatív írásgyakorlatok keretében ne készüljenek föl a tulajdonképpeni fogalmazástanítás feladatainak megoldására.

A tulajdonképpeni fogalmazástanítás a 3. osztályban kezdődik. Ekkor a tanulók fokozatosan megismerkednek az írásbeli közlés szerkesztési alapelveivel, műfaji jellemzőivel, elsajátítják az alapvető stilisztikai ismereteket.

Az írásbeli fogalmazás megalapozását elsősorban az anyanyelvi nevelés keretében végezzük. Közreműködik ebben a munkában az olvasás, a szövegelemzés, az íráshasználat, a nyelvtan és a helyesírás tanítása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a többi tantárgy keretében nem tartjuk szem előtt a fogalmazástanítással kapcsolatos didaktikai feladatainkat. A természet- és társadalomismeret keretében alkalmazhatunk akaratlagos és kreatív írási feladatokat, amelyek támogatják általános törekvéseinket.

Az alapozást szolgáló tevékenységek megtervezésére nagy gondot kell fordítania a tanítónak munkatervre kidolgozásakor. A lehetőségek gazdag tárházából kiemelünk néhányat:

1. Beszédfejlesztés a szó illetve a mondat szintjén

- tárgyak, dolgok, jelenségek megnevezése írásban;
- szógyűjtés adott szempont szerint (Mit csinál a mérges kutya? Mit eszik a cica? Mit ad a tehén?)
- szópárok alkotása

a) nemfogalom — fajfogalom:

körte — gyümölcs
pad — bútor
gólya — madár

b) ellentétes kifejezések:

kicsi — nagy
hideg — meleg
fehér — fekete

c) kicsinyítő képző alkalmazása:

könyv — könyvecske
fiú — fiúcska
fa — fácska

— mondatalkotás

a) mondat kiegészítése ellentétes jelentésű szóval

Peti szorgalmas. — Peti lusta.
Tegnap meleg volt. — Tegnap hideg volt.

b) mondat kiegészítése megadott szavak alapján

A róka .....
(lusta, ravasz, buta)

c) mondatok kiegészítése

Rügyeznek a .....

Melegebben süt a .....

A ..... kivirágzott.

d) mondatalkotás megadott szavakból

sajt A volt kerek
A sajt kerek volt

e) mondatalkotás megadott szóból

kakas
A kakas kukorékol.

— mondatalkotás képek segítségével;

— válasz megfogalmazása kérdések alapján;

Felelj a kérdésekre!

Ki talált egy szem rozsot?

Ki nem akart dolgozni?

Ki ette meg a kenyeret?

2. A kifejezőképesség fejlesztése a szöveg szintjén

- a) Történetalkotás képsorok segítségével.
- b) Történetalkotás egyetlen kép segítségével. Az előzmény és a következő fogalmának tisztázása.
- c) A cselekmény átalakítása beleéléssel:
  - Valaki úgy mondja el az olvasmányt, mintha mindent látott és hallott volna!
- d) A szöveg egy-egy gondolatának értelmezése, okkeresés, indoklás, képhatású kifejezések magyarázata:
  - Magyarázd meg, miért mondta Dani: „piros fejkendő házikó”!
  - Miért erősebb a tél a kutyánál?
  - Miért háragudott meg a vizitündér?
  - Mikor mondjuk: Ravasz, mint a róka? Mondj egy példát ezzel a szóval!

e) Az olvasmány tartalmának elmondása.

f) Párbeszéd alkotása ismert olvasmány dramatizálásával.

g) Párbeszéd alkotása a téma megjelölésével.

h) Párbeszéd alkotása a téma és a szereplők megjelölésével.

3. A fogalmazástechnika közvetlen megalapozása

a) Tagolatlan szöveg mondatokra bontása.

b) A címadás gyakorlása:

- címértelmezés,
- megadott cím átalakítása,
- címadás látott vagy felolvasott történethez.

c) Vázlatkészítés képek segítségével.

d) Vázlatkészítés az olvasmány részeinek megszámozásával.

e) Vázlatkészítés hiányos vázlat kiegészítésével.

f) Vázlatkészítés vezérszavak segítségével.

Ha a tanító az első két osztályban a beszéd- és íráskészség fejlesztésével kapcsolatban állandóan szem előtt tartja a fogalmazástanítási feladatokat, a 3. osztályban különösebb nehézség nélkül foghat az anyanyelvi nevelés új területének műveléséhez. A tanulók íráskészsége annyira megszilárdul, hogy képesek lesznek ismereteik, érzéseik írásbeli kifejezésére. Másrészt a beszéd-készségben el kell jutniuk a szabatos mondat szerkesztés, a gondolatok logikus elrendezésének szintjére. A beszédfejlesztési gyakorlatokkal kialakítottuk az elemi jártasságot egyes események elmondásához (időrend), illetve tárgyak,

élőlények leírásához (a mondatok elrendezése a megfigyelési szempontok szerint).

A módszertan tulajdonképpen csupán rendszerezési szempontból határolja el az 1—2. és a 3—4. osztályban folyó fogalmazástanítási feladatokat. A gyakorlatban elmosódnak a határok. Sőt a jobb képességű, kedvezőbb előmenetelű évfolyamokkal már a 2. osztályban összetettebb fogalmazási feladatok is megvalósíthatók.

b) Az alapvető írásbeli beszédművek megszerkesztése

A szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlődése dialektikus egységet alkot. Egyik működtetése és fejlesztése elősegíti a másik fejlődését is, ezért a fogalmazástanításban e két terület arányos fejlesztésére törekszünk.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a beszédmű megszerkesztésében rendszerint a szóbeli és írásbeli formát egyaránt kimunkáljuk. Az írásbeli tevékenység általában egy lépéssel követi a szóbelit. Az alapvető írásbeli beszédművek rendszerszerű feldolgozásakor a kifejezőképesség mindkét formáját foglalkoztatjuk. A soros téma keretében az adott feladatok és a tanulók fejlettségi szintje dönti el, hogy a kifejezési formák közül melyik milyen arányban kerül kiművelésre, melyikre fordítunk több időt. Ha a tanulók írásbeli szerkesztőképessége fejletlenebb, több időt fordítunk az önálló fogalmazási gyakorlatok és az anyanyelvi nevelés más ágazataiban is a beszédfejlesztésre. Ugyanakkor szem előtt tartjuk a differenciált oktatás elvét is, azaz egy-egy tanuló vagy tanulócsoport fejlesztési munkájában is teret biztosítunk a kifejezőképesség két területe arányainak módosítására.

Minden témán (műfajon) hetekig, hónapokig dolgozunk a fokozatosság elvének szigorú szemmel tartásával. Kezdetben inkább előnyt biztosítunk a szóbeli beszédművek megszerkesztésének. E tevékenység keretében fokozatosan fejlesztjük a tanulók szókincsét, mondatalkotási készségét, szerkesztőképességüket. A differenciálás elvével összhangban a jobb képességű tanulók példát nyújthatnak a gyengébb képességűeknek, átvehetnek tőlük helyes megoldásokat. A beszédfejlesztés közben állandóan adunk kisebb írásbeli részfeladatokat is, hogy fokozatosan áttérjünk az írásbeli kifejezési formára.

A szóbeli felkészítés semmi esetre sem jelentheti azt, hogy a tanuló mintegy emlékezetből leírja a szóbelileg memorizált tartalmakat! A 3. osztály elején esetleg élhetünk néhány alkalommal az ún. élő fogalmazás lehetőségével. Ez azonban inkább a szerkezet, az arányok érzékeltetésére szolgál. Értéke nem sokkal több, mint a helyesírási vagy írási gyakorlatoknak. A túlírányított, szájbarágó szóbeli és írásbeli fogalmazások helyett ajánlatosabb az osztály demokratikus légkörének fokozása, ahol a tanuló oldott közegben, beszélőkede kibontakoztatásával jut el a beszédmű önálló megszerkesztéséhez. Ehhez a tevékenységhez számos szempontot jelöltünk meg az alapozási gyakorlatok keretében. Különösen a dramatizálás biztosít tág lehetőséget az oldottság megteremtéséhez. Mivel nem túl gyakori jelenség iskoláinkban a bábozás, nem is említettük alapozási gyakorlataink között. Ám a kísérletező kedvű tanító a bábozással kitűnő eszközrendszer teremthet a tanulók rögtönzési képességének fejlesztéséhez.

Az uniformizáltság elkerülése érdekében a beszédgyakorlatokból mindig több változatot hallgatunk meg. Így fejleszthetjük a tanulók beszéd bátorságát. Érzékeltetjük, hogy számos helyes lehetőség lehetséges anélkül, hogy ismételnénk ugyanazt a tartalmat. Ugyanakkor szinte mindenki sikerélményhez jut. A pozitív megerősítés motiváló hatása jut így érvényre. A bátortalanabbak is arra törekednek, hogy szóhoz jussanak.

Beszédtevékenységüket ne korlátozzuk állandó közbeszólásainkkal, javításainkkal. Az állandó hibavadászat elbátortalanítja a gyermekeket. Inkább a helyes példák kiemelésével példaként állításával serkentsük a tanulókat a mondanivaló helyes megszerkesztésére. Az esetleges helytelenségek, hibák javítását minden esetben igyekezzünk a tanulók bevonásával végezni.

A tanulók egyes iskolákban a helyi nyelvjárás vagy a regionális köznyelv sajátosságaival beszélnek anyanyelvüket. A szociális környezet hatása is érzékelhető nyelvhasználatukon. A beszédgyakorlatok alkalmat adnak arra, hogy fokozatosan túllépjünk a köznyelvtől való durva eltéréseken. Másrészt az ingerszegény környezet hátrányaival induló tanulók esetében kiegyenlítő szerepük lesz ezeknek a gyakorlatoknak.

Az előzők szem előtt tartásával tehát a beszédgyakorlatokon nem csupán a szóbeli fogalmazó tevékenységet értjük. Ide soroljuk a szó- és kifejezés-gyűjtést az adott témakörben, szóértelmezést, az állandó szókapcsolatok értelmezését, az anyag helyes és arányos elrendezését, a felesleges (redundáns) elemek kiküszöbölését.

Egy-egy írásbeli fogalmazási gyakorlat elkészítésekor bátran kell élnie a tanítónak a beszédgyakorlatokkal. Bizonyos részmegoldásokhoz előzőleg szóbeli példákkal segítjük a tanulókat. Olvasókönyveink és gyakorló nyelvtanainkban számos jó példát találhatunk ehhez a tevékenységhez.

Az olvasókönyvek didaktikai apparátusa mellett az irodalmi szövegeket is aktívan kell használnunk. A szemelvények elsősorban példaként szolgálnak a szövegszerkesztéshez. Míg az irodalmi szövegek esztétikai értékeit emelhetjük ki, a természet- és társadalomismeret tankönyveiben az ismeretterjesztő szövegek információs értéke szolgálhat példaként.

Az irodalmi szövegek feldolgozásakor a tanító a szöveg lehetőségeitől függően tervezze a fogalmazási részfeladatokat is. Ezek a következők lehetnek:

— Nyelvi eszközök kikeresése, gyűjtése (a túlzás, az ellentét, a hasonlat, a megszemélyesítés, rokon értelmű szavak szerepe, a hangutánzó szavak, a szereplők nyelvi jellemzése stb.).

— A mondatok összekapcsolásának módja, és a felesleges szóismétlés elkerülésének lehetőségei.

— Az olvasmány tárgya és címe közti kapcsolat.

— Az irodalmi műfajok sajátos jegyeinek megfigyeltetése.

a) Az elbeszélés vagy novella valamely megtörtént esemény több-kevesebb részletességgel való elmondása. Egy vagy néhány szereplő életének egyetlen mozzanatát mutatja be. Gyakran olyan élethelyzetet ábrázol, amelyben a főszereplő döntésre kényszerül. Rendszerint elbeszélő, leíró és párbeszédes elemekből épül föl. Megfigyelhetjük az elemek arányát és funkcióját az elbeszélés fölépítésében.

b) A leírás tájak, természeti jelenségek, tárgyak, személyek bemutatása. Lehet az elbeszélés része, de lehet önálló mű is. Megfigyeltetjük a leírás elemeinek térbeli elrendezését: a közelebbitől a távolabbi felé, vagy a távolabbitól a közelebbi felé haladás elvét. A szemléletesség nyelvi eszközeinek megfigyeltetése.

A bemutatott és elemzett irodalmi szemelvények a példa erejével hatnak. A kisiskolás hajlamos az utánzásra: ha gyakorlatainkban lehetőséget teremtünk a szövegalkotásra, kedvvel kíséri meg a művészi példák utánzását, a nyelvi eszközök alkalmazását. Elvünk az, hogy olyan értékes irodalmi műalkotásokon szemléltessük az alapvető fogalmazási műfajokat, amelyekben mind a műfaji, mind a nyelvi elemek kellő formában illetve számban fordulnak elő. Az irodalmi szöveg azonban művészi többletet tartalmaz a tanulói fogalmazáshoz képest. Nem valószínű, hogy íróink, költőink elemzett szövegeit még csak megközelítő szinten is utánozni tudnák tanítványaink. Ezért helyes, ha minden műfajban a tanító az előző évfolyamok tanulóinak sikerültebb fogalmazványából is bemutat egyet-egyet. Ha a pedagógus szem előtt tartja ezt a körülményt, és az előző években a legsikerültebb fogalmazványokat bemásoltatta az osztály „aranykönyvébe”, nem lesz hiány a megfelelő példa előteremtésében. Ezzel az eljárással erkölcsi elismerésben is részesítjük a tanulókat. Vajon ki ne szeretné, ha éppen az ő fogalmazványát értékeli úgy, hogy bekerülhet az „aranykönyvbe”? Olyan hajtóerő ez, amely a tanulókat egyen magasabb teljesítmény elérésére serkenti. Másrészt egy tanuló fogalmazási teljesítménye nemcsak követhető, de túl is szárnyalható. Tehát nem olyan abszolút mérce, eredmény, amit meg ne lehetne dönteni. Ez újabb serkentő momentum a teljesítmény fokozására.

Az elbeszélés központi témánk az alsó tagozatos fogalmazástanításban. Szerépét megtartja a felső tagozaton is azzal a megszorítással, hogy egyre összetettebbé válik, több elemmel gyarapodik, a szereplők leírásában egyre több vonás emlékeztet a jellemzésre. Az oktatási jelentőség mellett ki kell emelnünk azt a jellemző vonását is, hogy az eseménymozzanatok időrendje jól megfigyelhető, tehát biztosabb fogódzót jelent a szövegszervezésben.

A 3. osztályos olvasókönyvben számos szemelvényt találunk, amelyet eseménymozzanatokra bonthatunk, megfigyeltethetjük a szerkezeti elemeket, a nyelvi kifejezőeszközöket. A szépirodalmi szövegek mellett különösen a népköltészeti alkotások (mesék, mondák) nyújtanak biztos fogódzót. A megfigyelt műfaji jegyek gyakorlati alkalmazása azonban már összetettebb feladatot a tanítótól tudatos és kitartó munkát igényel, a tanulóól állandó feladatmegoldást, a nyelvi műveletek egyre tökéletesebb alkalmazását.

Cselekménysor leírása a legegyszerűbb fogalmazási gyakorlatok közé tartozik. A 3. osztály elején alkalmazzuk. A gyakorlat segítségével a helyes mondatalkotás mellett a cselekménymozzanatok időrendbe állítását oldjuk meg. Megfigyeltetjük a mondatok szöveggé szerveződését, alkalmazzuk a kapcsolóelemeket, és már a kezdet kezdetén arra törekszünk, hogy a tanulók ne használjanak fölösleges szavakat, kerüljék a szóismétléseket. KOSZTOLÁNYI tanácsait kell követnünk:

„Hidd el, nincs nagyobb művészet a törlésnél. Én, ha tőlem függne, az iskolában ezt előbb tanítanám, mint a fogalmazást. Végre az alkotás

is ezzel kezdődik. Elhagyunk valamit, ezer millió dolgot, melyet mellesnek tartunk, és kiemelünk valamit, egyetlen egy dolgot, melyet fontosnak tartunk. Aki tudja, mit ne mondjon, az már félig-meddig tudja, hogy mit mondjon.

Tanítványaimmal először szöveget olvastatnék. Versenyre szólítanám őket, hogy bírálgassák, dúlják föl, marcangolják szét. Díjakat tűznék ki azoknak, akik az értelem és érzés kára nélkül ki tudnak belőle hagyni. Nem azt jutalmaznám, aki egy tetszetős jelzöt talál ki, vagy egy kerek mondatot hoz össze, hanem azt, aki kigyomlál egy henyé jelzöt, egy sületlen mondatot.

Amint így szóról-szóra, mondatról-mondatra haladnánk, és irtánók a körülöttünk sötétedő gatz, egyre világosodnék a tájék. Az az érzésünk támadna, mint az ültetvényesnek, aki szekercéjével mesgyét hasít a járhatatlan őserdőben. Nem szavak becsületére oktatnám tanítványaimat elsősorban. Azokból úgyis elég van. Arra oktatnám őket, vessék meg az üres és hamis szavakat, mert később csak így becsülhetik azokat a szavakat, amelyekben tartalom és igazság van.

Megmagyaráznám nekik, hogy mindig úgy kell írniuk, mintha nem érnének rá, torkukon volna a kés, és haláluk előtt csak pár pillanatot kapnának, hogy valljanak legbensőbb titkukról. Megmagyaráznám, hogy mindig úgy kell írniuk, mintha helyük sem volna, és a körmükre kellene odaszorítaniok életük dióhéjtörténetét, mákszembetükket. Megmagyaráznám, hogy mindig úgy kell írniuk, mintha minden egyes szavukért borsos díjtételt fizetnének, akár a sürgönyzők."

(Kosztolányi: Egy és más az írásról)

Az idézetben számos tanulság fogalmazódott meg tömören és képszerűen a tanítás gyakorlata számára. Gondolatai közül számos elem mindennapi gyakorlatunkba épült.

Az eseményt az osztály előtt mutatjuk be. A képsorozatok elve alapján minden cselekménymozzanatot jól érzékelhetően különválasztunk, hogy érzékeltesük a szerkesztendő mondatok sorrendjét. Ha bábszínpadunk van, bábokkal rendezzük meg az eseményt. Ennek hiányában a tanulókkal végeztetjük el a cselekménysort. A tanulóknak mindkét esetben alkalmuk van cselekvőleg is részt venni az eseményben, látják a jelenetet és hallják az egyes cselekménymozzanatokról megfogalmazott mondatokat. Mivel három ingerforrás is hat tudatukra, így nagyobb a megerősítés foka.

A cselekménymozzanatokról alkotott mondatokat több variációban követeljük a tanulóktól. Mutassunk rá, hogy nem csak egyetlen megoldás lehetséges vagy elfogadható. Merevségünkkel ne vessünk gátat a tanuló nyelvi fantáziájának.

A folyamatos szóbeli megfogalmazás után írassuk le az eseményt a tanulókkal. Mielőtt az íráshoz fognának, adjunk címet az eseménynek! Az irodalmi példák és elemzések alapján már tudják, hogy a tartalom és a cím között szoros kapcsolat van. Ebből kiindulva önmaguk által választott címet adjanak a leírandó szövegnek.

Írás közben a tanító ellenőrizze, hogy a tanuló nem ejt-e értelemzavaró szókihagyásokat. Ezen a fejlettségi fokon általában a tanulók még igen lassan írnak. Mire egy-egy mondat végére érnek, az emlékezetük kihagy, és szavak, mondatrészek maradnak ki a mondatból. Szoktassuk arra őket, hogy végezzenek önellenőrzést! Olvassák el a leírt mondatot, és állapítsák meg, hogy pontosan azt tükrözi-e, amit gondoltak. Értékeléskor vegyük alapul a mondatok eredeti megfogalmazását, alkalmaztak-e főlegesen szóismétlést, előfordul-e szók hagyás munkájukban.

Említettük, hogy ez a gyakorlat időigényes forma. Gyakorlatilag nem térhetünk át önállóbb munkaformákra, amíg a tanulók ezen a szinten nem képesek gondolataikat helyes időrendben, szabatos mondatok formájában kifejezni.

A *képsor cselekményének leírása* bizonyos szempontból hasonlít az előző, elemi gyakorlattípushoz. Ebben az esetben is mozzanatokra bontott eseményről van szó. Csakhogy itt a tanulóknak olvasniuk kell a képsort: meg kell találniuk az egyes mozzanatok közötti összefüggéseket. Éppen ez a tényező teszi összetettebbé a gyakorlatot, mivel a tanulóknak önállóbb, elvontabb gondolkodási műveleteket kell végrehajtaniuk. Másrészt ebben az esetben csak vizuális ingerek érik. Sem auditív, sem motorikus ingerek nem vezetnek az esemény írásbeli rögzítésekor a helyes időrend megtartásában.

A gyakorlathoz a tanító olyan képsort használjon (készítsen), ahol kevés mellékes elemmel találkozhat a tanuló. Így a lényegre (az eseményre) tud koncentrálni, a részletek nem vonják el a figyelmét. A képsorok összeállításakor a pedagógus tartsa szem előtt, hogy már ezen a gyakorlási fokon érzékelteheti az előzmény, bonyodalom, következmény sorrendet, ezek majd a fejlettebb fogalmazványok, fő szerkezeti elemei lesznek a későbbiekben.

Mint minden összetettebb gyakorlat esetében, első foglalkozásunk itt is legyen közös tevékenység. A szóbeli megszövegezés lehetővé teszi, hogy a tanuló felfedezze az egyes eseménymozzanatok (képek) közötti logikai viszonyt, segíti a mondanivaló időrendbe állítását; a helyre, időre, cselekvésre vonatkozó rokon értelmű szavak használatával elejét vesszük a főlegesen szóismétlésnek.

A képsorokat rendszerint a tanítónak kell elkészítenie. De ha módszertani tájékozottsága kielégítő, a különböző kézikönyvek, folyóiratok anyagából is meríthet. A képsorral azonos értékű a diaposzítív. A hagyományos diafilmek (mesefilmek) nem alkalmasak a fogalmazástanítás céljaira. Az eseménytárgyat rendszerint 25—35 képkockán dolgozzák föl, azaz bonyolult, szerteágazó cselekményűek. Emellett a fő- és mellékszereplők nagy számát ábrázolják. Képi anyaguk rengeteg mellékes elemet tartalmaz, s mindezek elvonják a tanuló figyelmét a lényeges elemekről. Fenntartással ugyan, de jó szolgálatot tehetnek az óvodások számára készült diák. Kevés (9—11) képkockán dolgoznak föl egyszerű történeteket. Rajzuk is leegyszerűsített, a lényegre szorító. Ha a tanító ezeket fölszabdalja, és csak a fő cselekménymozzanatokat alkalmazza a tanításban, használható segédeszközhöz jut. Az sem elképzelhetetlen, hogy a pedagógus maga készít diasorozatot. Legtöbb iskolánkban jól fölszerelt fotolaboratórium található. Így a saját maga fényképezte

anyagot házilag elkészítheti, vagy a műszaki ismeretek tanárával (esetleg oktatástechnológussal) közösen jut megfelelő képanyaghoz.

Az *esemény elmondása képről* átmenet a képsorozat cselekményének leírása és az olvasmány cselekményének írásbeli összefoglalása között. Esetben sokkal összetettebb feladat előtt áll a tanuló, mint a képsorozat esetében: az egész történetből csak egy eseménymozzanat ismeretes előtte. Az ismert elemből saját magának kell rekonstruálnia, hogy mi lehetett az előzmény, és milyen következménnyel jár az eseménymozzanat.

Éppen ezért a feladat megoldásához nem alkalmazhatunk bármilyen képet. Csakis olyan kép jöhet számításba, amely egy cselekménysor döntő mozzanatát ábrázolja. A hagyományos iskolai faliképek nem tudják betölteni ezt a szerepet. Pl. a négy évszokról készült, tárgyakkal, élőlényekkel cselekvésekkel túlszűfolt képek anyagában elvesz a gyermek. Igényeinknek megfelelő anyagot vagy a tanító készít, vagy ha járatos a művészettörténetben, megfelelő műalkotás reprodukcióját használhatja.

Az előkészítés során a szereplők megnevezéséből indulunk ki. Megbeszéljük, milyen eseményt ábrázol a kép, milyen eseményben vesznek részt a szereplők. Mint mondtuk, valamilyen döntő mozzanatról van szó a képen. Tehát a beszélgetésnek olyan irányt szabunk, amely felderíti, milyen előzmények vezettek az ábrázolt szituációhoz. Másrészt az esemény nem lezárt. Vagy folytatódik valamilyen végkifejletben, vagy pedig a nézőnek (tanulónak) állást kell foglalnia vele kapcsolatban. Tehát itt nem csupán a tanuló megfigyelőképességére van szükség, hanem aktivizálnunk kell fantáziáját is. Így lehetőség van arra, hogy az írásbeli munkák fokozottabban egyéni színezetűek legyenek: a tanuló saját belső tartalmait rögzíthesse írásban.

Egy-egy *olvasmány cselekményének leírására* akkor térünk át, ha az előző gyakorlatokban a tanulók kellő jártasságról tesznek tanúságot. Az előző osztályokban is, a 3. osztályban is az olvasmányok feldolgozásakor fokozatosan egyre összetettebb szövegelemzést végzünk. A szerkezeti elemek megkülönböztetésével párhuzamosan tömörítjük az eseménymozzanatoikat, majd teljes és hiányos vázlat alapján részletezve is reprodukáltatjuk a történetet. Így szóbeli gyakorlatokkal lényegében már megismerkednek a tanulók az irodalmi szövegek cselekményének reprodukálásával. A beszédbeli jártasság jól előkészíti a tanulót az új írásbeli szövegalkotási gyakorlatra.

A feladathoz azonban nem használhatunk fel tetszés szerinti irodalmi szemelvényt. Lehetőleg közepes terjedelmű, egyszerű cselekményű olvasmányt válasszon fogalmazástanítási gyakorlatához a tanító. A terjedelmes lírai betétek, leírások, a sok szereplő, a mellékesemények zavarják a tanulókat. Most alakul ki az a képességük, hogy a lényegest a lényegtelenről különválasszák, tehát nem állíthatjuk őket zavarba ejtő feladatok elé.

Ha az értelmező olvasás feladatait jól megoldottuk, találtunk a fenti szempontoknak megfelelő szemelvényt, akkor se hagyjuk magára a tanulót a fogalmazási tevékenységben. A gyakorlat előtt utaljunk a szövegek képek funkciójára. Hívjuk föl a tanulók figyelmét az olvasókönyv didaktikai apparátusára: a szómagyarázatokra, a szemelvény tagolásával, vázlatával kapcsolatos esetleges utalásokra. Mindezek mellett esetenként egy-egy vázlatpontot közösen kibővíthetünk vagy szóbelileg közösen kidolgozhatunk. A gyakorlatok

előrehaladtával sem idegenkedjünk attól, hogy esetleg vezérszavakkal legyünk a tanulók segítségére.

A differenciált oktatás elvével összhangban az átgondolt tanítói segítségnyújtás a gyengébb előmenetelű tanulóknak biztosítja a kudarcoktól mentes előrehaladást, a jobb előmenetelűeknek pedig belső tudattartalmaik egyre fejlettebb írásbeli kifejezését. A jól sikerült egyéni teljesítmények bemutatása, elemzése lehetővé teszi, hogy a gyengébb előmenetelű tanulók megfelelő példákön tisztázzák esetleges szerkesztéstani tévedéseiket.

A tanulók körülbelül ebben az időben ismerkednek meg az igék, a főnevek, melléknevek fogalmával, a rokon értelmű és ellentétes jelentésű szavakkal. Így a nyelvtani anyag is segítségünkre lesz abban a törekvésünkben, hogy a tanulók a fogalmazványaikban minél eredetibben fejezzék ki gondolataikat. A felesleges szóismétlések elkerülése érdekében használtassunk minél több rokon értelmű kifejezést. A 4. osztályban, a névmások megismerése után fokozatosan tudatosítsuk e szófaj szerepét a mondatok közötti koherencia megteremtésében.

Értékelésnél az egyéni különbségeket, a tanuló egyéni látásmódját, a probléma egyéni megközelítését emeljük ki és állítsuk példaként a többiek elé.

Az egyre összetettebbé váló gyakorlatok sorozata után feltételezzük, hogy a tanuló kellő jártasságot szerzett ahhoz, hogy eredeti élményeit is meg tudja írásban fogalmazni. Ezért mintegy betetőzésül az *önálló vagy közös élményen alapuló* fogalmazás gyakorlására térünk át.

Kezdetben lehetőleg közös élményből induljunk ki. Ez lehetővé teszi, hogy a tanító nagyobb segítséget nyújthasson a tanítványainak. Ez a segítségnyújtás nem állhat már a közös szóbeli fogalmazvány elkészítéséből. Az esemény főbb elemeinek észrevételezésére, a nyelvi-stilisztikai eszközök helyes alkalmazására koncentráljunk. Ha az eseményben részt vett az egész osztály, minden tanuló egyénileg szerepelt az eseményben. Azaz közvetlen szereplőként, szemlélőként írhatja le az eseményt. Így jobban érvényre juthat egyénisége, sajátos látásmódja. Semmi esetre sem fékezzük a tanulók egyénítő hajlamát írásbeli munkájukban azzal, hogy nyelvi klisék használatára kényszerítjük őket!

Az élmény (esemény) és a fogalmazási gyakorlat lebonyolítási ideje között nem telhet el hosszabb szakasz. A kisiskolás életében napról-napra történik számtalan szenzációs esemény (a saját élete szemszögéből), amely halványítja a régebben történt dolgokat. Így adatok híján lát feladata megoldásához. Tehát nem azt fogja írni, amit látott vagy megtörtént vele, hanem amit tud a dolgokról. Így születnek a fogalmazási közhelyek, a hazug, papírszagú dolgozatok.

Ha az osztály életében a közelmúltban nem történt olyan időszakú esemény, ami tartalma lehetne fogalmazási gyakorlatunknak, a tanító maga teremtsen megfelelő szituációt. Ehhez alkalmakat a többi tantárgy tanítása (természet- és társadalomismeret, testnevelés, műszaki nevelés) nyújthat, de nem zárhatjuk ki a tanulók mozgalmi életét (pionírfoglalkozások) és iskolán kívüli tevékenységét sem. Végso soron mindig kézenfekvő, hogy egy-egy rövid sétával, kirándulással célirányosan idézzük elő a szükséges élményanyagot.

A 4. osztályban a hangsúlyt inkább az egyéni élményen alapuló elbeszélő fogalmazásokra helyezzük. Itt jobban érvényesül a tanuló egyénisége, ismeretei, emóciói és előmenetele is a fogalmazástanításban.

Szerkesztéstani szempontból is magasabb követelmények elé állítjuk a tanulókat. Az előzmény-esemény-következmény szerinti fő tagolási szempontok mellett megköveteljük, hogy gondolategységenként a fő részt is tagolják. Egyes tanulók esetében már elvárhatjuk, hogy a leírás elemei is szerepet kapnak a fogalmazás szerkezetében.

Ügyeljünk arra, hogy az egyes szerkezeti elemek arányosan jelentkezzenek a beszédműben. Általános jelenség, hogy a tanulók nem közvetlenül a cselekményről írnak, hanem felelevenítik a távolabbi előzményeket is. Ennek következménye, hogy rendszerint a bevezető rész aránytalanul terjedelmes. A fő részben kifulladás a gondolat kifejtésük, a befejezésre sem idejük, sem mondanivalójuk nem marad. A szerkezeti arányosság egyben esztétikai ítéloképességüket is fejlesztheti.

Nyelvi-stilisztikai szempontból követeljük meg a változatos mondat-használatot. Ne csak közöljenek, tehát csak kijelentő mondatokat használjanak, hanem használják a szituációnak megfelelően az összes tanult mondatfajtaikat a beszélő szándéka szerint. Különösen a kérdő és felszólító mondatok funkcionális használatát kezdeményezzük.

Az irodalmi órákon és a többi tantárgyból megismert új kifejezéseket fokozatosan a tanulók aktív szókincsének elemévé fejlesztjük. Míg a nyelvtanításban tisztázzuk a rokon értelmű kifejezések és ellentétes jelentésű szavak fogalmát, az irodalmi szövegek egyre igényesebb elemzése elvezet bennünket a hasonlat, a megszemélyesítés fogalmához. Mindezek tudatos használatára szoktatjuk a tanulókat a fogalmazási gyakorlatokon. Ha azonban mindezt formálisan alkalmazzatjuk, elkerülhetetlenül stílusromantikába csap át a munkánk. A tanulóknak tudniuk kell, hogy az egyes nyelvi elemeknek funkciójuk van a beszédműben (igék, jelzők, határozók). Ugyanúgy a trópusok sem öncélúak: fokozzák az írásmű kaphatását, érzékletességét.

A cselekményben egyre erőteljesebb vonást kapnak a szereplők. Fokozatosan néhány alapvető személyiségvonalukat is érzékeltethetik a tanulók. Ezzel együtt jár a szereplők szavainak idézései is. Előbb a tartalom szerinti, majd később a szó szerinti idézetet alkalmazzatjuk. Idézéskor mindkét idézőjelet alkalmazzatjuk. Általában még nem várhatunk következetességet a tanulóktól. A jobb előmenetelűeknél azonban bizonyosan számíthatunk a sikerre. Mindezek az elemek lehetővé teszik, hogy a fő rész tagolásával kapcsolatban támasztott igényünk is megvalósuljon.

A témát napokkal előbb közöljük a tanulókkal. Erre szükség van, hogy felidézhessek az eseménnyel kapcsolatos élményeiket, rendezzék gondolataikat, esetleg adatokat is gyűjthessenek, vagy kiegészítsék ismereteiket ajánlott forrásmunkák alapján. A tanító arra törekedjék, hogy az egyéni élményben is legyen a tanulók többségére érvényes közös vonás. Pl. valamilyen családi vagy iskolai esemény, betegség, nyaralás, kirándulás stb. Így a közvetlen előkészületek során biztosabban irányíthatja a megbeszélést.

A leírásra vonatkozó szerkesztéstani ismeretekkel a tanulók a 4. osztályban ismerkednek meg. Ez a műfaj sokkal összetettebb a tanulók számára,

mint az elbeszélés. Az előzőleg gyakorolt fogalmazási műfajban a tanulót vezette az időrend, a cselekménymozzanatok egymást követő rendje. Az új műfajban az időrendi fogódzó megszűnik, pontosabban más, új szerkesztési elveket kell a tanulónak követnie.

A leírás tárgya (táj, tárgy, élőlény, jelenség) térben helyezkedik el. Összes tulajdonságai egyszerre merülnek föl a tanuló tudatában. Nemcsak a közvetlen ingerek hatnak ilyenkor, hanem a dologgal, jelenséggel kapcsolatos előzetes ismeretek, tapasztalatok is. Így tulajdonképpen a „bőség zavara” áll elő, azaz a tanulónak az információk tömegéből kell válogatnia. Így a leírási gyakorlatok feltételeznek olyan szilárd jártasságot a gondolkodási műveletekben, amelyek magukban foglalják a megfigyelés, szelektáló képesség (lényeges-lényegtelen), az elvonás, általánosítás funkcióját. Mindezek szem előtt tartásával helyeződött az új téma a 4. osztályba, feltételezve, hogy a pszichofizikai érés és az oktatás addigra alkalmassá tette a tanulókat a bonyolultabb feladat megoldására.

Az előkészítés során szemléltetéssel, bemutatással meg kell ismertetnünk a tanulókkal a térbeli elrendezés elveit. Erre legalkalmasabbak a művészi reprodukciók. A képzőművészeti neveléshez az iskolában találunk megfelelő tájképeket, csendéletet, portrékat, amit céljainknak megfelelően elemezhetünk. A tanuló az esztétikai nevelés koncentrációja keretében megismerte, hogy a valóság más és más eszközökkel, anyaggal ábrázolható. A festő esetében az eszközöket a színek és a térhatás jelenti.

De a zenével, hangokkal is ábrázolhat a művész! Alkalmas zeneművek bemutatásával és elemzésével fedeztessük föl a tanulókkal, hogy a zeneszerző is képes a valóság sajátos ábrázolására. Pl. mutassuk be a következő zeneműveket:

Bartók: Kicsit ázottan

Debussy: Aranyhalak, Csónakon, Kertek az esőben

Vivaldi: A négy évszak

Liszt: Villa d'Este ciprusai alatt

Bartók: Medvetánc

Smetana: Moldva

Respighy: Róma kútjai

Ravel: Tündéri kert stb.

A tanulók kíséreljék meg elképzelni, milyen valóságélemet dolgozott föl a szerző. Majd a képzelet megindulása után utasítsuk a tanulókat, hogy keressenek a zeneműhöz irodalmi alkotást.

Irodalmi példákat találunk az olvasókönyv szemelvényei között. A házi olvasmányok anyaga is tartalmaz bemutatásra alkalmas anyagot. A jól egybehangolt évi munkaterv lehetővé teszi, hogy a fogalmazási műfajra tervezett idővel párhuzamosan az irodalmi olvasmányok és a házi olvasmányok feldolgozásakor a szövegelemzés és értelmezés egyik fő szempontja a leíró részek vagy teljes leírások szerkesztéstani elveinek észrevétetése legyen. Az iskolai olvasmányok mellett a természet- és társadalomismeret anyagával párhuzamosan az ismeretterjesztő irodalomból olyan szövegrészleteket mutatunk be

amelyek a tantervi anyagra vonatkoznak. Segítségükkel érzékeltetjük, hogy mi a különbség az irodalmi és a tudományos (ismeretterjesztő) leírás között.

Az anyanyelvi nevelés komplex értelmezése szellemében a részfeladatok fokozatos megoldásával kialakulnak a tanulóknak a következő ismeretek:

— A leírás lehet önálló mű, és lehet egy nagyobb terjedelmű műalkotás (elbeszélés, regény) részlete.

— A tájleírásban vagy a közelebbitől haladunk a távolabbi felé, vagy a távolítól közelítünk ahhoz a ponthoz, ahonnan a tájat szemléljük. A természeti jelenségek leírásának sorrendjét az időrend szabja meg, vagyis az események időrendi egymásutánja.

— A művészi leírások vidám vagy komor színeikkel, hangulatukkal hatnak a képzeletre. Kifejezik az írók, költők tájhoz, tárgyhoz fűződő személyes érzéseit is.

Ha azonban csupán a verbális felismerésig jutunk el, ezzel még nem hatottunk a tanuló művelőtevéző képességére. Számos szóbeli és írásbeli gyakorlatra van szükség, hogy a szükséges fogalmazási jártasság is kialakuljon.

Az egyes gyakorló órákon ismételten az irodalmi példákban indulunk ki. A konkrét olvasmányban megkerestetjük a leíró részt vagy részeket. Pl. újra elolvastatjuk, hogyan oldotta meg a szerző egy tárgy leírását? Milyen elrendezési elveket alkalmazott? Ezután tűzzük ki a gyakorlat feladatát: Készítsetek írásbeli fogalmazást Az én táskám címen!

A megoldás szakaszai:

— Anyaggyűjtés: a táska megfigyelése, a vele kapcsolatos élményanyag felidézése.

— A gyűjtött anyag elrendezése: Hogyan mutatod be a táskádat?

Miről írsz először? A fő rész elemei: nagysága, részei, rendeltetése, sajátos ismertetőjegyei. Milyen esemény fűződik hozzá?

— Az írásbeli fogalmazás elkészítése.

— Egy-két munka felolvasása, értékelése.

Az értékelésben mutassunk rá a monoton, leltárszerű leírás jellemzőire. Ennek elkerülése végett utaljunk a változatos szóhasználatra, mondathasználatra. Mutassunk rá, hogy a leírásban mint önálló műfajban is szerepelhetnek nemcsak leíró, hanem elbeszélő és párbeszédes részek is.

A jártasságok megszilárdulásával párhuzamosan több órán hasonlítsunk össze elbeszélő és leíró részeket, majd elemeztessük az elbeszélést, úgy, hogy a tanulók felfedezzék a leíró részek szerepét az elbeszélés szerkezetében. A gyakorlatok során fokozatosan áttérünk olyan elbeszélő fogalmazások íratására, amelyekben a leírásnak az irodalmi példákhoz hasonló funkciót teremtenek a tanulók. Így egyrészt az elbeszélés témakörében érünk el haladást, másrészt a leírásnak teremtyük meg a maga természetes funkcióját a beszédműben.

A monotonia elkerülése céljából fokozatosan szoktassuk rá a tanulókat a szemléletesség eszközeinek használatára (jelzős szerkezet, hasonlat, meg személyesítés). Ebben a korban a gyermekek könnyen felismerik és alkalmazzák a jelzőt és a hasonlatot. A felismeréssel párhuzamosan megállapítjuk szerepüket is: a jelző pontosabbá és szebbé teszi a leírást, a hasonlat segít-

ségével könnyebben tudjuk elképzeltetni a leírtakat. A megismert nyelvi értékek a példa erejével hatnak. A példaadás lélektani alapja a példa szuggesztív hatásában és az utánzási hajlamban keresendő. A kisiskolás rendkívül fogékony a példára, hajlamos az utánzásra. A jó példa követése csak akkor vezet a kívánt eredményre, ha megtaláljuk a tanulóval a maga hangját.

A társalgás sajátos műfaja a *magánlevél*. Sokban megegyezik a beszélgetéssel: általában ismerősök közötti üzenetváltás. Témája az emberi élet egésze. Célja nemcsak a tájékoztatás, hanem önkifejezés is. Legfőbb követelménye, hogy mondanivalónk megszerkesztése, a gondolatok leírása közben se veszítse el közvetlen, egyéni színét, természetességét. Az egyéni hangú levél stílusa sokban megegyezik a beszélgetéssel: kötetlenebb a szöveg- és mondat szerkesztése, érzelemkifejező, és az egyéni szavak használata jellemzi. Bár írásos volta miatt kevesebb benne a hiányos vagy tagolatlan mondat, a levélíró és a címzett közös ismeret- és élményanyaga levélben is lehetővé teszi a kihagyásnak, összevonásnak sokféle változatát.

Leghelyesebb ezt a fogalmazási műfajt az elbeszélésbe beágyazottan tanítanunk. Ez körülbelül időben az első félév végét, a második félév elejét jelenti. A feldolgozás első szakaszában alkalmat teremtünk a levélíráshoz. A legjobb alkalom levélre válaszolni! Ezért használjuk ki a diáklevelezést a testvériskola tanulóival, válaszolunk a Jó Pajtás szerkesztői üzenetére, esetleg az osztály régi tanítójának levelére.

Az osztály vagy egy-egy tanuló címére érkezett levélen szemléltetjük elsősorban a boríték adatait: a címezést, a feladót. A levél tartalmán megbeszélhetjük, hogy mennyiben tér el az eddigi írásművek szerkezetétől, mennyiben hasonlít azokhoz. Rá kell mutatnunk arra is, hogy a levél hangneme más és más, hogyha szülőnek, rokonnak, ismerősnek vagy pajtásnak írunk. A tartalmi elemeken kívül tisztázzuk a formai kérdéseket is: a megszólítás szerepét, formáját; a tagolást (mint az elbeszélésben); a búcsúzást, illetve az aláírást és a keltezt.

Gondoskodjunk arról, hogy a gyakorlatok során olyan leveleket írassunk a tanulókkal, amelyeket el is küldenek. A már említett feladóknak először közös levelet szerkesztünk. Segítségével minden tanulóban tudatosíthatjuk a levéllel kapcsolatos ismereteket. Az így szerkesztett levelet el is juttatjuk a címzettnek! A gyakorlatok alatt keletkezett többi levelet is küldjük el a tanulóknak. Mivel ezek a levelek teljesen egyéniek lesznek, hiszen pajtásnak, nagyszülőnek, rokonnak, szolgálati idejét töltő idősebb testvérnek szólhatnak, tanulóként más és más tartalmú szövegek születnek. Így a legjobban érvényre juthat a gyermek egyénisége, és egyénien alkalmazhatja az elméleti ismereteket is.

c) Az oktatás folyamata a fogalmazás tanításában

Minden tanuló tevékenységet az iskolában kezdettől fogva motiválni kell, hogy a tanulók magukénak érezzék a kitűzött célokat és feladatokat. A személyiség fejlődésében minden tevékenység elindításában nagy jelentőségük van a motívumoknak, illetve az optimális motivációs bázis kialakításának.

tásának. A motiváció, mint ismeretes, indítóokot jelent. Alapvető lényege tehát a belső készítés. A tanulásnak mint tevékenységnek is belső indítója. A tanulás esetében a tevékenység csak akkor indul meg, ha a tanulóban kialakultak bizonyos belső szükségletek (pl. kíváncsiság, tudásvágy, érdeklődés, becsvágy, versengés stb.), és megvannak e szükségletek kielégítéséhez a feltételek.

A fogalmazástanítás sikertelenségének legfőbb oka, hogy a tanuló nem belső szükségletből fogalmaz, fejezi ki tudattartalmait, hanem rendszerint külső kényszer hatására végzi tevékenységét. A kellően motivált tanuló a megihletettség állapotába kerül. Az ihlet az alkotó emelkedettség állapota, amelyben élesebbé válik az észlelés, fokozódik a korábbi benyomások újraélésének képessége, a képzelet különösen erőssé, a képek világossá válnak, az élmények kombinációi könnyedén jönnek létre és kitűnnek eredetiségükkel, a gondolatok gazdagon áradnak, könnyebbé válik a lényeg megtalálása. A teljes összpontosítás állapota nagy fokú munkaképességhez vezet, a tanulók nem érzik a fáradtságot, csak az alkotás örömet. Közvetlen indítást az ihlethez a megsejtés, a lényeglátás, a gondolatok felvillanása, az egész probléma ígéretes megoldása ad.

A külső kényszer, különösen ha rejtett vagy nyílt fenyegetés is rejlik benne, bizonytalanságot, kétségbeesést, lehangoltságot eredményez. Ebben az állapotban a tanuló rendszerint képességei alatti teljesítményt nyújt. Kedvetlensége eleve meghatározó erejű az előírányzott tevékenységre.

A tanulók motiválását a fogalmazási tevékenység előkészítése keretében végezzük. Ebben a munkában felhasználjuk a zenét, a képzőművészeti alkotásokat (lásd a leírással kapcsolatban mondottakat), az irodalmi példákat, előző osztályok tanulóinak munkáit. Mindezt az anyagot beszélgetés keretében dolgozzuk föl. Célja érzelmek, gondolatok ébresztése, bizonyos szerkesztési elemek tisztázása, végső soron a tanuló pszichés állapotának alkotói beállítása. Az előzetes megbeszélés nem terjedhet ki a fogalmazáskészítés minden műveletére, mert ezzel gátolnánk a tanulók alkotói szabadságát. Erősen befolyásolnánk egyéni gondolataikat, a gondolatok eredeti nyelvi megjelenési formáit.

A motiváló beszélgetés másik követelménye, hogy olyan légkört teremtsen, amelyben oldott, vidám hangulat uralkodik. A demokratikus tanítási elv a 3–4. osztályig már kialakíthatta azt a viszonyt, melynek keretében a tanuló szabadon megnyilatkozhat. Mindez jó közérzettel jár, amely fokozza a téma (tárgy) és az egy más iránti érdeklődést.

A feladat kijelölésekor a tanító tartsa szem előtt mind az osztályszintet, mind az egyes tanulók teljesítőképességét. A fogalmazástanítás csak akkor lesz fejlesztő hatású, ha a kijelölt feladatok mindig valamivel az osztályátlag felett lesznek. Ha a feladat a tanuló képességei alatt van, nem serkenti erőfeszítésre... Ha viszont meghaladja erejét, kedvét szegi a munkától. Ezért éljünk gyakran a differenciált foglalkoztatás módszerével, hogy minden tanulót (csoportot) erejének megfelelő feladat elé állíthassunk.

A választott módszert mindig állítsuk a tanulói aktivitás szolgálatába. A gondolkodási műveleteket leginkább a problémahelyzet megteremtésével tudjuk kiváltani. Minden olyan dolog, feladat, ami a tanuló számára érdekes

és újszerű, felkelti a tanulók érdeklődését, figyelmét. Ezért egy-egy szerkesztési ismeret tudatosítása előtt mindig konkrét problémából induljunk ki.

A motiválás, hangulatteremtés és a megfelelő munkaformák megválasztása mellett az eredményes fogalmazástanítás alapvető feltétele a jó téma. A kidolgozásra kijelölt téma valamiképpen az egész osztály személyes ügye, személyes problémája legyen, amelyről szívesen beszél, amelyről van mondanivalója, ami megindítja alkotó fantáziáját. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy nem a cím a legfontosabb, hanem a kellően motivált mondanivaló és fogalmazási feladat. A jó cím viszont csak fokozza a tanulók érdeklődését, kedvet ébreszt az alkotómunkához, és a fogalmazási feladatot is sejteti. A jó téma legfontosabb ismérvei a következők:

- amelyről van mondanivalójuk a tanulóknak (tárgyismeretük, tapasztalatuk, élményük);
- amely figyelembe veszi a tanulók életkori sajátosságait, az adott osztály összetételét;
- amely felkelti és fenntartja a tanulók érdeklődését;
- amely optimális teret ad az alkotó fantázia és az eredetiség kibontakoztatásának;
- amely a gondolati tartalom mellett az érzelmi-hangulati elemek leírására is ösztönzi a tanulókat;
- amely életszerű és időszzerű.

d) A tanulók munkáinak értékelése

A fogalmazási készség aprólékos fejlesztése, a gyakorlatok lebonyolítása mellett azonos fontosságú a tanulók munkáinak gyors, alapos és szakszerű javítása, értékelése. Ugyanis a tanítás-tanulás szemszögéből döntő fontosságú a tanító számára a visszacsatolás, a tanuló számára a megerősítés. A tanulók teljesítményeinek ismeretében a pedagógus nem lesz kénytelen általában gyakoroltatni a tanulókat, hanem konkrét észlelései alapján a lemaradásban lévő részterületeken végezteszhet olyan gyakorlatokat, amelyekkel felzárkóztathatja a tanulókat. A szakszerűen végzett értékelés és javítás valóban előre viszi a tanulók fogalmazáskészségét.

Értékeléskor mindig az általános jelenségeket emeljük ki mind a tartalmi-szerkezeti, mind a helyesírás területén. Az osztályszint emelése érdekében ugyanis ezek az elemek az iránymutatóak. A fogalmazások tüzetes átnézése és javítása után az osztályban adjunk általános értékelést. Mindig, minden esetben az előremutató elemeket emeljük ki, és néhány vonással vázoljuk a főbb hiányosságokat.

A követendő példa érdekében mutassunk be néhány jól sikerült munkát teljes egészében. Majd olyan fogalmazások is bemutatásra kerülnek, amelyekben néhány helyes részmegoldás található. Ezzel az eljárással a példa mellett a sikerélmény is serkentőleg hat. Ezeket a munkákat mindig névhez kötötten olvassuk föl a tanulóknak. Így felébresztjük a tanulóknak a versengés szellemét: maguk is azok sorába akarnak tartozni, akiket a közösség elé példaként állítottak.

A tartalmi elemek közül elsősorban vizsgálnia kell a tanítónak, hogy a tanuló valóban a témához tartozó tényanyagot gyűjtötte-e össze, dolgozta-e föl. Jó fogalmazás az, amely minél több pontos információt nyújt a témáról, és nem tartalmaz a témához nem tartozó információkat. Hogy ezt elérjük, biztosítanunk kell annak lehetőségét, hogy a tanuló anyagot gyűjthessen, felidézhesse emlékeit, működésbe jöjjön fantáziája. Ha ezt a tanító elmulasztja, nem számíthat teljes sikerre. Az előkészítetlen témakijelölés erős izgalmi állapotba hozza a tanulót, amely gátlásos állapottá fajulhat. Megnyilvánulási formája néha szinte beteges idegállapot lehet, amely jelentősen csökkenti a teljesítőképességet.

A tartalmi elemek helyességének megállapításához olyan elemekre kell bontanunk a fogalmazást, amelyek egyetlen, tovább nem bontható értelmes egységet alkotnak. Ilyen logikai egység az elemi ítélet, a mondat. A fogalmazástechnika egyik művelete tehát az ítéletek pontos, szabályos megformálása. Az ítéletalkotás leggyakoribb hibái a következők:

- a logikai alany és a logikai állítmány egymásnak ellentmondó, egymással össze nem hasonlítható fogalom;
- a fogalomcsere;
- az igazság, a tények elleni vétség;
- az ellentmondásos ítélet.

A tartalom kibontásában a nagyobb összefüggésekre is figyelemmel kell lennünk. Ezeket az összefüggéseket az ítéletek közötti különféle kapcsolatok: mellérendelés (konjunkció), a szétválasztás (diszjunkció), az implikáció, a következtetés, az érvelés, bizonyítás, cáfolás, az általánosítás teremti meg. Ezeknek a kapcsolatoknak a logika szabályai szerint kell fölépülniük, különben értelmetlen, összefüggéstelen lesz a fogalmazás. Gyakori jelenségek a következők:

- ellentmondásos, következtetlen ítéletkapcsolat,
- túlzottan távoli kapcsolat, logikai hiátus,
- logikai inverzió,
- rossz érvelés,
- megalapozatlan általánosítás.
- megalapozatlan általánosítás.

A mondanivalót bizonyos szerkesztési elvek szerint kell elrendezni. A szerkezettel szemben támasztott legfőbb követelmény, hogy felismerhető szerkesztési elv szerint, következetesen épüljön föl a beszédmű. Pl. a leíró fogalmazások legáltalánosabb szerkesztési elve a térbeli elhelyezés. Ezen belül is több megoldás lehetséges. Az elbeszélés általános szerkesztési elve az időrend. Javításkor hibásnak tekintünk minden olyan elemet, amely nem illik bele a szerkesztési koncepcióba.

Amikor a mondatszerkesztést vizsgáljuk, a nyelvtani problémákra koncentrálunk. A legfőbb nyelvi eszközök a különböző szerkezetek (szintagmák), a viszonyító elemek, az egyeztetés, az írásjelek, központozás. Ha ezek valamelyikét a tanuló rosszul alkalmazza, többnyire hibás szerkezetű lesz a mondat. Tipikus mondatszerkesztési hibák a következők:

- Írásjellel szakítanak meg mondaton belüli egységes szerkezetet.

— A hosszú mondat fonalát elveszti a tanuló, és kihagy szükséges részeket.

— A tanuló egy dologról, személyről kezd írni valamit, azután egy másik állítást ugyanennek a dolognak egy részére vonatkoztatva folytatja.

— Az élőbeszéd folyamatát nem tudja tagolni. Végtelenbe nyúló, és-ek tömegével kapcsolt mondatok szövevényével fejezi ki a mondanivalóját.

Az értelmes, világos fogalmazás egyik legfőbb kelléke, hogy a tanuló megfelelő fogalmak segítségével fejezze ki mondanivalóját. Egyetlen hibás fogalomhasználat is zavarja az érthetőséget. A gyakori rossz fogalomjelölés pedig értelmetlenné teszi az egész írásművet. A fogalom nyelvi kifejezése a szó. A helytelen szóhasználat azonban nem mindig azt jelzi, hogy helytelen fogalom él az alkalmazójának a tudatában. Előfordul, hogy az adott szituációban nem találta meg a tanuló a megfelelő szót.

A szóismétlések monotoníát eredményeznek. Szoktassuk rá a tanulókat, hogy a kész fogalmazványt ellenőrizték, törekedjenek a változatos szóhasználatra. Leggyakoribb jelenség a létigék vég nélküli ismételtetése.

Javításkor ne elégedjünk meg a verbális intelmekkel! A tanuló megnevezése nélkül felolvasott hibás nyelvi-tartalmi elemeket közösen javítsuk a tanulókkal. Lehetőleg több helyes megoldásra serkentsük őket.

A helyesírási hibák közül is az osztály egészére jellemző elemeket emeljük ki. Megfelelő gyakorló anyagon mélyítsük el a helyesírási szabály alkalmazását, miután felidézettük a tanulókkal az ismert helyesírási szabályt.

A hibák jelölésére egységes jelrendszert használjunk. A 3. osztályban helyes, ha a tanítási év elején beíratjuk a tanulókkal füzetük első lapjára a hibafejöléseket. Javítás közben a tanult nyelvtani-helyesírási elemeket csak aláhúzzuk. A még nem tisztázott fogalmak esetében a tanító kiírja a helyes megoldást.

Az iskolai írásbeli dolgozatokat mindig három osztályzattal lássuk el. Külön-külön osztályozzuk a helyesírást, a tartalmat és a külalakot. Az egységes osztályzat megállapításánál azonban a három elem nem egyenlő súllyal szerepel. A kézírás, az írásmű formai elemei csak befolyásolják a végső osztályzatot. Az elemekre bontott értékelés azonban tájékoztatja a tanulót, hogy mely téren kell a jövőben nagyobb törekvést tanúsítania.

A helyesírás osztályzásánál ne a helyesírási hibák számát vegyük csak alapul. A hibák súlyossága nagyobb nyomósító erővel szerepeljen.

A fogalmazások íratása és javítása között ne teljen nagy időköz. A megerősítésnek vagy sikerélménynek akkor van nagyobb hatása, ha szoros összefüggésben van a végzett munkával.

ETO: 801.3(091)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

A MAGYAR-SZERBHORVÁT SZÓTÁRAK TÖRTÉNETI ÉS LEXIKOGRÁFIAI VIZSGÁLATA*

REFFLE GYÖNGYI

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1985. jan. 28.

A KÉTNyelvű Általános Szótárírás Kérdéseiről

Szókincsvizsgálat

1. A szótári címszóanyag-összeállítás alapproblémája kiválasztani a szótár méretéhez és rendeltetéséhez képest „legfontosabb”, „leggyakoribb” szavakat, szóösszetételeket, szószerveket. (Kisszótárban 20, kéziszótárban 30–40, nagyszótárban mintegy 100 ezer címszó összeválogatását jelenti.) A szókiválasztás a vizsgált szótáraknál általában szubjektív szerkesztői elvek alapján történt.

2. Minél korlátozottabb egy szótár címszóanyaga, annál több gondot okoz a válogatás. Következésképpen elsősorban az határozza meg a szóválogatást, hogy kinek a számára készül a szótár. A kisszótár kezdő nyelvtanuló igényeit szolgálja, a kéziszótár már lehetővé teszi a szépirodalom és az időszaki sajtótermékek olvasását, könnyebb köznyelvi szövegek fordítását, a nagyszótár pedig a mai és régebbi irodalmi szövegek olvasásához, fordításához, sőt a szakfordításhoz is alkalmas segédeszköz kíván lenni. A címszóválogatást (ill. szelektálást) az is meghatározza, hogy a szótár használóinak anyanyelve a forrásnyelvvél azonos-e, vagy a célnyelvvél.

3. A szótári szóanyag kiválogatása nem más, mint a forrásnyelv különféle rétegeinek a felismerése, lehetőség szerinti elkülönítése, és belőlük a szótár tervezett terjedelmének és rendeltetésének megfelelő arányban a „főlősleges” elemek elhagyása. Ilyen „aránypárok” köznyelv és szaknyelv, írott és beszélt nyelv, mai élő (írott és beszélt) nyelv és archaizmusok, a kollokvialis nyelv különböző rétegei, le egészen a vulgarizmusokig, köznyelv és neologizmusok, köznyelv és regionális nyelv.

* Részletek a szerző magiszteri dolgozatából

4. A válogatásban továbbá elengedhetetlen a szóképzéstan szempontjának a figyelembevétele: milyen arányban kerüljenek föl vételre a származékok, összetételek, elő- és utótagos alakzatok, szó szerkezetek stb.

Szóképzéstani, szóképzéstan és morfológiai megfontolások alapján elvszerű döntéseket igényel az is, hogy milyen mértékben és módon szótárossan a szóképzés nem szó- értékű elemei, pl. elő- és utótagok, ragok, képzők, végződés, morféma stb.

Végül nem elhanyagolható a szóképzés járulékos, perifériális elemeinek elvszerű és kellő arányban történő kiválogatása. Itt főleg a tulajdonnevekről és rövidítésekről (mozaikszavakról) van szó.

5. A címszavak elrendezése mögött is fontos elvi kérdés húzódik meg. A lexikográfusnak az etimológiai alapon való (tudományos) ún. bokrosító, vagy a szigorú ábécérendet követő (praktikus) elrendezés között kell döntenie. A nyelvi információ hozzáférhetőségének megkönnyítése (már csak a köz- művelődés szempontjából is) feltétlenül a praktikus elrendezéstől várható, ugyanakkor a gazdaságosság szempontja a tudományos elrendezési elvnek kedvez.

Nyelvtani tájékoztatás a szótárban

1. A kétnyelvű szótárban közölt nyelvtani információ szükségességét és mértékét alapvetően az határozza meg, hogy a forrásnyelv vagy a cél nyelv beszélőinek készül-e. Meghatározza továbbá a szótár jellege és terjedelme is.

2. Miután a szótárnak elsőrendűen nem a nyelvtan, hanem a jelentés- közvetítés a feladata, kézenfekvő, hogy a grammatikai információ csak másodlagos és igen korlátozott mértékű lehet:

2.1. *Alaktani szempontból*: a forrásnyelvi szavak helyesírása és alak- változatai (régies és regionális változatok figyelembevétele). Szótári szem- pontból a homonímia is az alaktan körébe vonható. Fontos továbbá a szófajok megkülönböztetése és jelzése, valamint a szófajváltás problematikája, az igék tárgy és tárgyatlan jelentésének megkülönböztetése, a címszavak ragozott alakjainak feltüntetése (pl. a morfofonematikus változások: alma, almát stb).

A szótári információ határait nehéz megvonni. Elvben minden olyan szóalaknak benne kellene lennie a szótárban, amely eltér az egyezményes szótári alaktól. Tehát címszónak kellene lenniük az olyan ragozott alakoknak, mint: lovak, almát, kezek. Ám a szótár nem veheti át a grammatika szerepét, éppen ezért a rendszerszerű változásokat nem regisztrálja. Közli viszont az igeragozásban, a főnevek többes számában, a melléknévfokozásban stb. előkerülő rendhagyó alakokat.

2.2. *Mondattani szempontból*: a kétnyelvű szótárírás alapvető problémája (és elentmondása), hogy miközben a forrásnyelvből elszigetelt nyelvi egységeket (lexémákat) regisztrál, teszi ezt azzal a szándékkal, hogy ezek az izolált, fo- lyamatos szövegből kiragadott (elvon) egységek a cél nyelvben ismét mint folyamatos szövegben funkcionáló egységek legyenek adottak, vagyis oly módon szótárossan őket, hogy szöveggörnyezetbe beépíthetők legyenek. Itt ismét döntően fontos, hogy milyen anyanyelvűek a szótár használói, s

nem kevésbé annak az alapos ismerete sem, hogy strukturálisan miben különbözik egymástól az adott két nyelv.

Az ekvivalens folyamatos szövegben (mondatban) való használhatóságát szolgálja továbbá a kollokációk, szószervezetek és illusztratív példamondatok szerepeltetése, bár ez csak közvetve tárgyalható a grammatikai információ körén belül, inkább a frazeológia-vizsgálathoz tartozik.

Szemantikai kérdések

1. A jelentéstanok általában kevés figyelmet szentelnek a lexikográfiának, s ez utóbbi — különösen a kétnyelvű szótárírás — irodalmában ritkán találkozzunk olyan tanulmányokkal, amelyek a kettő egymásra hatását és egymásra utaltságát rendszeresen feldolgoznák. Úgy tűnik, a két diszciplína elhalad egymás mellett, és nem veszi kellően figyelembe a metszéspontokat (ilyenek például a homonímia, a szinonímia, a poliszémia, a jelentésváltozások). A dolgozat e problematika vázlatos megközelítésére is kísérletet tesz.

2. Az általános kétnyelvű szótár elsőrendű célja az adott két nyelv lexémái közötti ekvivalencia megteremtése. Az ekvivalensalkotás — mint ahogy a kétnyelvű szótárírás általában — nemcsak leíró jellegű tevékenység, nem csupán egy adott korszak adott nyelvállapotának a rögzítése, hanem funkcionális tevékenység is, amely eredményeit közvetlenül a társadalmi gyakorlatban hasznosítja. Így feltétlenül vizsgálni kell a jelentésmegkülönböztetés és a szótári megfeleltetés konkrét és általános kérdéseit.

A kétnyelvű szótárírás legfontosabb és legérzékenyebb mozzanata az ekvivalens-teremtés kérdése. Jelen dolgozatomban csak másodlagos problémaként kezelem az ekvivalens-differenciálás és -alkotás módját és eszközeit (pl. stílusminősítés, szaknyelvi besorolás, fogalomszűkítő irányítószavak vagy az ekvivalens használati körét kiegészítő tájékoztatás), a folyamatos szövegbe való beépíthetőségének, behelyettesíthetőségének lehetőségeit.

Frazeológiavizsgálat

A frazeológiának, vagyis az alkalmi és állandósult szókapcsolatoknak a szótározását külön vizsgálom. A frazeológiai egységek, szókapcsolatok tudományos vizsgálata elsősorban a lexikológia feladata. A lexikográfiát az érdekli, hogy egy adott szótárban a szókapcsolatok mely főbb típusai szótározandók, mik a szókapcsolatok összeválogatásának, elrendezésének, csoportosításának elvei, hogyan hozható létre az ekvivalencia. A lexikográfus a szókapcsolatok különböző fajtáival találja szembe magát, a szabad példamondatoktól a legkötöttebb egységekig, pl. a közmondásokig. Ezeket nem izoláltan, hanem az egész szótár kontextusában szemléli, mégpedig mindig szójelentéshez kötten. Vizsgálja viszont másfelől a címszónak a frazeológiaiilag kötött jelentéseit is. Az elemzés arra irányul, hogy a frazeológiai egységekben konkrét szöveggörnyezetbe ágyazottan hogyan nyilvánulnak meg a címszavak egyes jelentései, szintaktikai kapcsolódási modelljei (Magay Tamás: A kétnyelvű szótárírás törvényszerűségei; Előszó — töredékben)

DOLGOZATOM ELVI JELENTŐSÉGŰ KÉRDÉSEI

Szótárszerkesztők és tanulmányok sokasága mutat rá a kétnyelvű szótárírás azon gyakorlati következetességére, amely a szerkesztést szigorúan differenciált elvek szerint határozza meg. Nevezhetnénk ezt szótározási vagy lagosságnak is, mert a szerkesztést a forrásnyelv és a cél nyelv, az értelmezett és az értelmező között bontja meg. A szerkesztés kritikai vizsgálata is a megkülönböztetés értékrendszerével él. Attól függően, hogy melyik irányba terelődik a felmérés: vagy a forrás nyelv, vagy a cél nyelv szótári információjának határait igyekszik megvonni.

Mivel gyűjtőmunkám során és a gyűjtött anyag jellegénél fogva nem választhattam szét a magyar-szerbhorvát és a szerbhorvát-magyar vezérszavas szótárakat (megjelenésük, céljuk, hivatásuk és tartalmuk egységénél fogva), a szótárszerkesztési elvek vizsgálatának differenciáltságát a saját mércém szerint állítottam fel.

Anyanyelvem révén jutott előtérbe a magyar nyelv mint forrás nyelv, vizsgálataim központjában tehát a *magyar nyelv áll*.

A címszóanyag (a szavak címszóvá tételének törvényszerűségei), a frazeológiai anyag, a szóhatár kérdése/megvonása, az illusztrációs korpusz kiválasztásának és szerepének fontossága, a magyar nyelv struktúrájának, normáinak figyelembevételével lesz a vizsgálat tárgyává, a magyar nyelv szókészlettanának, szóképzéstanának, egyetemes morfológiájának alapján.

Mivel egyetlen olyan forrásmunkára sem bukkantam, amely témámhoz kötődő vezérmunka lehetett volna, csak a témával rokon tanulmányokra alapozhattam. Magay Tamás disszertációjának előszava és Sörös Dávid rövid publikációja a Hungarológiai Közlemények 13. számában a legközelebb álló megfogalmazása témámnak.

A dolgozat előmunkálatai e vázlatos írásokra épülnek, de kidolgozása — alaplunkák és ítéletek hiányában — az úttörő hozzáállás jegyeit viseli magán.

Gyűjtőmunkám során 16 szótárt sikerült felkutatnom. A szótárakat sajátosságaik szerint osztályozom és vizsgálom. Ott, ahol szót szóval érte - meznék, csak az ekvivalencia kérdése lehet érdekes, az a szótár, amely szinonimasorral adja a szó jelentését, már összetettebb vizsgálati anyagot előlegez, legösszetettebb tartalmú az a szótár, amelynek gazdag a frazeológiája, ahol a szóhatár és az ekvivalens kérdése bonyolultabb ítéleteket követel. Tehát a szótár tartalma, struktúrája dönti el, milyen lexikográfiai sajátosságokat érdemes kivonni és vizsgálni.

Habár összefüggően és összefüggésükben vizsgálom az adott szótárakat, minden szótárnál a rá legjellemzőbb jelenséget emelem ki.

Legbővebben a most készülő Magyar-Szerbhorvát Szótár szerkesztési folyamatával foglalkozom. A szótár rendhagyó a magyar-szerbhorvát szótárak történetében. Első ízben készült el ilyen jellegű és e két nyelvet érintő munka számítógépes feldolgozással. A számítógépes kifordítás vázlatos ismertetését külön fejezetben közlöm.

A SZERBHORVÁT-MAGYAR ÉS A MAGYAR-SZERBHORVÁT SZÓTÁRAK RÖVID TÖRTÉNETE

(a szótárak bibliográfiai adataival)

a A legrégebbi szótár, amelyben a magyar és a szerbhorvát, pontosabban törvát nyelv párhuzamosan és egyenrangúan szerepel a szótárba foglalt szbbi nyelv mellett 1595-ben látott napvilágot Velencében Faust Vrančić erkesztésében. A szótár teljes címe: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae.*

Az ezt követő szótár 150 év múlva jelent meg. Sušnik-Jambrešić: *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica.* A szótárat, amelynek forrásnyelve a latin és ennek ekvivalenseit adja horvát, német és magyar nyelven, Zágrábban nyomtatták 1742-ben.

A megjelenési időrend szerint a következő szótár Rejtényi Józsefnek, a zombori gimnázium tanárának munkája. Szerb—magyar—latin—német szótár. 1875-ben Budapesten adták ki. Ez a szótár sem kétnyelvű, de funkcióját tekintve mégis az. Habár felöleli a német és a latin nyelvet is, a szótár jelentős terjedelmű fejezetében a szerb a vezérnyelv.

Spicer Mór magyar-horvát és horvát-magyar szótára szintén Budapesten jelent meg 1893-ban. A szótár igen gazdag frazeológiában:

SPICER MÓR: MAGYAR-HORVÁT ÉS HORVÁT-MAGYAR SZÓTÁR

közhasználatra

Budapest, Franklin-Társulat

Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1893.

Újvidéken 1894-ben látott napvilágot Blagoje Brančićnak és Đorđe Derának, az újvidéki Szerb Gimnázium tanárainak szótára. A szótár 40 000 címszót tartalmaz és 1967-ig ez volt a legnagyobb szerbhorvát-magyar szótár. (Kovács Kálmán a Híd 1961 decemberi számában közzétett időrendi áttekin-tésében nem említi a szótár első kötetét, a magyar-szerbhorvát részt, amely minden valószínűség szerint 1887-ben jelent meg Budapesten.):

BLAGOJE BRANČIĆ és

ĐORĐE DERA:

MAGYAR-SZERB SZÓTÁR

Újvidék, 1887. v. 1889.

SRPSKO MAĐARSKI REČNIK

Novi Sad, Srpska manastirska štamparija, 1894.

A XIX. század végén nyomtatták ki Margalits Ede horvát magyar, magyar horvát szótárát:

MARGALITS EDE:

HORVÁT-MAGYAR ÉS MAGYAR-HORVÁT ZSEBSZÓTÁR

tekintettel a két nyelv szólásaira

Budapest, az Atheneum Irod. és Nyomdai R.
Társaság kiadása, 1898.

A legtöbb szerbhorvát-magyar, illetve magyar-szerbhorvát szótár századunkban született. Az első ilyen jellegű mű 1901-ben jelent meg Margitay József szerkesztésében, Nagykanizsán. A szótár második kiadást is megért 1904-ben.

Margitay szótárát Jovan Grčić szótára követte 1904-ben. A munkát Újvidéken nyomtatták:

GRCSITS JÁNOS:

MAGYAR-SZERB SZÓTÁR

iskolai és magánhasználatra

Újvidék, Popovits M. testvérek nyomtatása és

JOVAN GRČIĆ:

REČNIK SRPSKOG I MADJARSKOG JEZIKA

za školsku i privatnu upotrebu

U Novom Sadu, Štampa i izdanje Braće M. Popović, 1904.

Az első szótár, amelynek címében a szerbhorvát megfogalmazás szerepel 1920-ban jelent meg Hoffmann Mátyás szerkesztésében:

HOFFMANN MÁTYÁS:

SZERBHORVÁT-MAGYAR SZÓTÁR

Szabadka, 1920.

Víg Zsigmond Sándor kiadása

Egy évvel később, 1921-ben került forgalomba Újvidéken Dušan Radić szótára:

DUŠAN RADIĆ:

SZERB-MAGYAR ZSEBSZÓTÁR

Novi Sad, „Natošević” tanítói r. társ. kiadása, 1921.

Ugyanebben az évben és ugyancsak Újvidéken jelent meg egy felépítésében kivételes szótár, Veselin Đisalović szerb-magyar szótára. Ez az első olyan szótár, amely jelöli a hangsúlykülönbségeket, és a nyelvtani tájékoztatást is fontosnak tartja. A szótár bevezető részében kimerítő grammatikai anyagot ad. Kovács Kálmán szerint a szótár 32 000 címszót tartalmaz:

ĐISALOVIĆ VESELIN:

SZERB-MAGYAR SZÓTÁR

a hangsúly és hanghosszúság megjelölésével

Novi Sad, 1921.

Hirschenhauser és Pilliser Könyvnyomdája és

DISALOVIĆ VESELIN:

MAGYAR-SZERB SZÓTÁR

a hangsúly és a hanghosszúság pontos megjelölésével

Novi Sad, 1922.

„Zastava” Könyvnyomda Részvénytársaság

Szana Sándor magyar-horvátszerb és horvátszerb-magyar szótára Budapesten jelent meg, és három kiadást is megért, de egyik kiadáson sem jelölik a megjelenés évét. Ugyancsak Kovács Kálmán véleménye szerint a mű valószínűleg a 30-as években jelent meg:

SZANA SÁNDOR:

MAGYAR-HORVÁT-SZERB ÉS HORVÁT-SZERB-MAGYAR ZSEBSZÓTÁR

a legfontosabb szavak összeválogatásával, különös tekintettel a minden napi társalgási nyelvre

Budapest, Schenk Ferencz Könyvkereskedés Kiadása

Polácsi János szótárának fedőlapján 1944. olvasható, a belső címlapon viszont 1941. A szótár szerb-magyar része 1941-ben jelent meg:

POLÁCSY JÁNOS:

MAGYAR-SZERB ÉS SZERB-MAGYAR ZSEBSZÓTÁR

Újvidék, 1944/1941.

Keller és Kiss Kiadása

Herceg János szerb-magyar és magyar-szerb szótára Zomborban látott napvilágot 1946-ban:

HERCEG JÁNOS:

MAGYAR-SZERB ÉS SZERB-MAGYAR SZÓTÁR

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség kiadása, Sombor

Nyomatott a Népi javak állami igazgatóságának nyomdájában, 1946.

Horovicz Ignác 6 nyelvű szótára 1953-ban került ki a nyomdából Szabadkán. A munka az angol, a német, a francia, az olasz, a szerbhorvát és a magyar nyelv redukált szóanyagát tartalmazza 2 000 címszóban.

Kovács Kálmán 1957-ben adta ki 21 000 címszavas szerb-magyar szótárát. A szerző a magyar ekvivalenseket igen gondosan válogatta össze. Értékét tekintve ez a mű egyike a legmegbízhatóbb szótáraknak. Negatívuma, hogy sem nyelvtani tájékoztatót, sem hangsúlyjelölést nem ad:

KOVÁCS KÁLMÁN:

SZERB-MAGYAR SZÓTÁR

Novi Sad, 1957.

Izdavačko preduzeće „Bratstvo-jedinstvo”

Az újvidéki Matica srpska kiadásában jelent meg 1960-ban a 12 500 címszót tartalmazó szerbhorvát-magyar szótár, Petar Aranicki szerkesztésében:

PETAR ARANICKI:

MAGYAR-SZERBHORVÁT SZÓTÁR

Novi Sad, 1960.

Izdavačko preduzeće Matice srpske

Hadrovics László szerbhorvát-magyar szótára 1967-ben jelent meg Budapesten. A címszavak száma 27 000. Grammatikai anyagát tekintve a szótár kivételesen gazdag:

HADROVICS LÁSZLÓ:

SZERBHORVÁT-MAGYAR SZÓTÁR

Terra, Budapest, 1967.

Budapesten 1967-ben jelent meg Levasics Elemér és Surányi Magda szerbhorvát—magyar szótára. A mű 80 000 címszót tartalmaz, és valójában a Hadrovics-féle szótár bővített változata:

LEVASICS ELEMÉR —
SURÁNYI MAGDA:

SZERBHORVÁT—MAGYAR KÉZISZÓTÁR

Terra, Budapest, 1967.

Turisták számára készített 20 000 címszavas szótárt Stojan Vujičić 1967-ben.

Palich Emil magyar—szerbhorvát szótárát 1968-ban nyomtatták Budapesten az Akadémia Kiadó szerbhorvát szótárszerkesztősége gondozásában:

PALICH EMIL:

MAGYAR—SZERBHORVÁT KÉZISZÓTÁR

Terra, Budapest, 1968.

A szerbhorvát—magyar szótárak történetében az eddigi legnagyobb és legátfogóbb szótár első kötete 1968-ban jelent meg Újvidéken. A Szerbhorvát—Magyar Nagyszótár II. kötete 1971-ben, III. kötete pedig 1975-ben hagyta el a nyomdát. A mű második része, a magyar-szerbhorvát rész szerkesztése folyamatban van:

SZERBHORVÁT—MAGYAR SZÓTÁR

Készítette:

a Hungarológiai Intézet Szótárszerkesztősége, Novi Sad,

I. kötet 1968.

II. kötet 1971.

III. kötet 1975.

Kiadó:

a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet

Az alábbiakban csupán a múlt század végén kiadott szótárakkal foglalkozom részletesebben, igen tanulságos elemezni és egymással összehasonlítani őket. Kettő közülük magyar—horvát, kettő horvát—magyar, egy-egy pedig magyar—szerb, illetőleg szerb—magyar. Blagoje Brančić és Đorđe Dera szerb—magyar szótára azért is érdekes, mivel a Szerbhorvát—magyar enciklopédikus szótár megjelenéséig ez volt a legterjedelmesebb a hasonló szótárak közül. Margalits Ede szótárainak a jelentősége többek között abban van, hogy a címszavakat bokrosítja, szócsaládok szerint rendezi el. Spicer Mór szótárai eléggé archaikusak, érdemük viszont, hogy szakterminológiát is tartalmaznak.

SZÓTÁRAK LEXIKOGRÁFIAI VIZSGÁLATA

MAGYAR—HORVÁT ÉS HORVÁT—MAGYAR SZÓTÁR

közhasználatra

összeállította: SPICER MÓR

Budapest, Franklin-Társulat

Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda 1893.

ELŐSZÓ

Egy magyar—horvát szótárnak szükségét már régen belátván, hozzáfogtam a munkához, hogy legalább részben a két szomszédos nemzet érintkezésénél észrevehető hiányt pótoljam

Jelen mű összeállításánál használatomra szolgáltak részint a BAL-LAGI-, FÜREDY- és TIPRAY-féle, részint pedig a FILIPOVIĆ- és ŠULEK-féle szótárak.

Kiváló köszönettel tartozom a nagytudományú dr. ASBÓTH OSZKÁR úrnak, a szláv nyelvek egyetemi tanárának, aki e munka létrejövetelét tanáccsal és tettel támogatta.

Törekedtem, hogy minden egyes a közéletben előforduló szót felvegyek, míg a ritkább, továbbá a magyar nyelvben bőségesen található összetett szavakat kihagytam, amelyek különben csak körülírás mellett fordíthatók.

Fáradtságom nem volt kicsiny, de busásan meg leszek jutalmazva, ha művem által a közhasznót némileg elősegítem.

Budapesten, az 1893. évi mindenszent napján.

Sp. M.

Spicer Mór szótára a legrégebbi keltezésű az általam felkutatott szótárak közül. 1893-ban jelent meg, funkciójának teljesértékű hordozójaként.

Mint az előszóban olvasható, a szerzőt alkotó igénye nemcsak a mű megírására ösztönözte, hanem távolabbi, haladóbb eszme is vezérelte: „a két szomszédos nemzet érintkezésénél észrevehető hiány pótlása.” A századvég

homályos és tisztázatlan nemzetiségpolitikájának fénylő pontja e szótár létrejötte. Haladó elképzelések, ítéletek és mindenekfelett értékes gyűjtőmunka eredményeként született meg a mű.

A szerző a Ballagi-, Füredi-, Tipray-, Filipović- és Šulek féle szótárakra hivatkozik mint forrásmunkára. Sajnos az említett szótárakat nem volt módomban felkutatni, így a filiáció kérdését, mint a vizsgálódás egyik mozzanatát a jelen esetben nem érintem.

A címszavak száma meghaladja a 30 000-t. A szerző kitétele: „Törekedtem, hogy minden egyes a közéletben előforduló szót felvegyek” enyhe alkotói túlzást előlegez, és a köznyelv-szótározás thesaurusi koncepciójának túlkapásaiba bonyolódik. Egy tény viszont bizonyos: Spicer Mór szótára a századvég magyar és horvát köznyelvének megbízható dokumentuma — e megállapításon a feldolgozott szóanyag sokszor egyenetlen, bírálható profilját is értve. Tézisem bizonyítéka az alábbi:

Alkalmam lévén két múlt századi szótárt összehasonlítani, érdekes jelenségekre lettem figyelmes. Ami a szóanyag jellegét illeti, óriási különbség észlelhető a Spicer- és a Margalits-féle szótár között. (Margalits Ede szótáráról bővebben a későbbiekben.)

Spicer Mór elavult, régies szavak halmazából gyűjtötte össze a szótározott anyag tekintélyes részét. Margalits a mai normatív köznyelvnek megfelelő korpuszt értelmez. Spicer szótára kompromisszumos: úgy normatív, hogy az archaizmus elemeit is elfogadja, és a szótár rendeltetésének megfelelően további létjogot biztosít az elavulóban levő kifejezéseknek. Mivel a két szótár megjelenése között alig telt el öt év, szinte hihetetlen nyelvtörténeti tény elé kerülnénk, ha elfogadnánk azt a feltételezést, hogy az említett öt év alatt ily hatalmasat változott volna mindkét nyelv. Hipotéziseket elkerülve — nem a köznyelv hirtelen való természetellenes megújulásáról van szó, hanem a szerkesztői elvek különbségéről.

Okmányok és dokumentált hivatkozások hiányában csak fenntartással állíthatjuk: Spicer Mór minden valószínűség szerint a modoros századvégi irodalmi nyelv szóanyagát cédlázta ki, nem pedig az élő köznyelv valódi szótárát vélte mérvadónak. A szótárban ez mellett meglepően sok a tájnyelvi kifejezés, az elavult (de hangulati értékénél fogva valószínűleg fontosnak ítélt népnyelvi szó), másodlagos származékok ugyancsak szép számban akadnak.

Töredék az archaikus szavak és kifejezések jegyzékéből:

akadék — tegota, tegoba, zapreka
 bocs ár — procjenina
 bizonyolni — dokazivati, uvjeravati
 bünyfenyítő hatalom — kaznena vlast
 búzeny — brom, smrdnik
 csigádad — spužast, zavojit, na zavoje
 csuladár — nosive prtljage
 dal-színész — operni pjevač
 eddigelé — sve do sada
 elme szülemény — duševni proizvod
 elférjezni — udati čerku

enyh — blagost, nježnost, ljubkost
 esedezvény — molbenica
 forbátolni — uzvratiti
 habarcz — stonog, polić
 hab-fi — morski čovek
 hosszú tűrés — dugotrpnost, ustrpljivost
 ígervény — obečajka, obečajnica
 lábtyű — cipela
 patakcsa — potocić
 téglány — pravokutnik

Tájnyelvi/népnyelvi kifejezések:

görszedni — smežurati se
 gubbadni — naduti se
 hoporcs — kuka, grba
 hoporcsos — kukast
 pityegni — lepati

A szótár korpuszában keverednek a jogi, matematikai, közgazdasági, orvosi, hivatali stb. szakkifejezések. A Spicer-féle szótár segítségével, fenntartással ugyan, de csekélyebb igényű szakszövegek is lefordíthatók.

A szótár lexikográfiai felépítése

A latin betűs íjéző nyelvjárású szótár némi nyelvtani tájékoztatót is ad. A főneveknél megadja az egyes szám birtokos esetét: akovče (-eta); az igéknél a jelen idő alanyi ragozás egyes szám első személyét: banovati (-ujem); a mellékeveknél a nőnemű és a semlegesnemű alakot is: dobar, -bra, -o.

Hangsúlyjelölést, mondattani felvilágosítást ebben a szótárban nem találunk, és elmaradnak a szó használati körére, stílusminősítésére vonatkozó adatok is.

A redukált nyelvtani magyarázatban a szófaji jelölés mellett az alábbi szómeghatározó osztályozás található. (A rövidítések jegyzéke a besorolási módszer érdekes logikájába ad betekintést.)

Kratice — Rövidítések

br. = brojnik (számnév)
 gl. = glagolj (ige)
 i. t. = i tako dalje (s a többi)
 n. gl. = neosobni glagolj (személytelen ige)
 n. pr. = na primer (például)
 prd. = pridavnik (melléknév)
 prl. = predlog (előljáró)
 prl. sa sp. = predlog sa spolnikom (előljáró névelővel)
 prs. = prislov (igehatározó)
 sm. = samostavnik (főnév)
 v. = vidi (lásd)

- vez. = veznik (kötőszó)
 vl. = vlastito ime (tulajdonnév)
 voj. zap. = vojnička zapojedka (katonai vezényszó)
 uz. = uzklik (indulatszó)
 z. = zaima (névmás)

Az igék infinitivusi alakban kerültek a szótárba, az ábécérendes besorolás elve alapján. Az igekötős igéknél az igekötő kötőjellel kapcsolódik az igéhez. A főnévi igenévi alakhoz zárójelben és ugyancsak kötőjellel kapcsolódik az egyelen kiegészítő grammatikai utasítás: az ige jelen idejű harmadik személyű alakja (a magyar részben): be-verni (-ver) és az ige jelen idejű egyes szám első személyű alakja (a horvát részben): razkuhati (-han).

A coniugatio rendszerének kategóriáit nem különbözteti meg, nem választja szét az igék tárgyias és tárgyatlan jelentését, egyetlen jelenséget emel ki és jelöl: a személytelen ige kategóriáját: neosobni glagolj — a szerb-, horvátul értelmezett részben (n. gl. rövidítéssel jelölt): besötétedik = n. gl. — mrak se hvata.

A Spicer-féle szótárban nem található fogalom- és stílusminősítés, a Rövidítések fejezetében mégis bennfoglaltatik a vojnička zapojedka vagy katonai vezényszó rövidítése. Az indulatszó és a tulajdonnév ugyancsak kiemelt meghatározó jeggyel van differenciálva.

Ennél az esetnél a szerkesztől kiemelés logikus, mert a szótár indulatszó- és tulajdonnév-anyaga gazdag és kimerítő, mind összegyűjtött mind értelmezett tartalmában.

A tulajdonnevek között szép számban található személy- és földrajzi név. A személyneveknél, pontosabban keresztneveknél igyekszik megkeresni a horvát megfelelőt: István = Stjepan, vagy a név nemzetközi változatát adja latinos utáncsengéssel: Bernát = Bernardo. Pl. a János keresztnév esetében már eltúlozza az értelmezést. Vitatható Spicer állásfoglalása a tulajdonnevek szótárba való felvételével kapcsolatban. Valószínűleg aszerint szelektált, hogy a hely- és személynevek közül azok valók szótárba, amelyek köznévi vagy átvitt jelentésben is használatosak, illetőleg azok, amelyeknek származékai, például kicsinyítő, becéző alakjai lexikográfiailag érdekesek.

Ezen az alapon önálló címszóként szerepelnek a János keresztnév variánsai:

- Jancsi, Jancsó = Ivica, Ive
 Jani = Jovan, Ivan
 Jankó = Jovan, Ivan
 János = Ivan

A Hüvelyk Matyit a név, az elkeresztelés átvitt értelmében, valódi tartalmában értelmezi: kobacalo, és nem tulajdonnévi értékét, hanem jelentését keresi meg az ekvivalenciával.

Külön címszóként szerepel a *Hübele Balázs* mondatszó értékű indulatszó és a *Hü-bele Balázmódra* képzett módhatározó is. Az indulatszónak a megfelelő horvát frazeológiáját adja: samo tjeraj glupane!, a határozót ugyancsak jelentés értékű szinonimákkal értelmezi: nepromišljeno, slijepo, nevidom.

A szótárban sok az orvosi, kórtani kifejezés, de ezekre a szavakra semmiféle közelebbi meghatározó jegyet, fogalomszűkítő rövidítést nem használ. A bélváltozásokra, bélbetegségekre hét megnevezést is felsorol: bélgörcs, bélgyulladás, bélhányás, bélhártya, bélhártya-gyulladás, bél-húr, bélkorgás, béllib.

Ugyancsak rengeteg a hivatalos, adminisztratív kifejezés. Az adó címszó származékait 55 különálló címszóban értelmezi, mint: adó-átírás, adó-behajtás, adó-emelés, adó-hivatal, adó-illeték, adó-kimutatás, stb. Fogalomminősítés itt sem található.

Kétségtelen, hogy a csupán egy-egy szó értelmezésére szorítókozó és szigorúan betűrendbe szedett szócikkek némileg megnövelik a szótár terjedelmét, s elszigetelik egymástól a szócsaládok tagjait, egyszersmind azonban kezelhetőbbé teszik a szótárt, és módot adnak a származékszavak alaposabb feldolgozására. A melléknévből képzett határozószók és az aspektuspárok egyes igealakjai kivételével minden szó önálló szócikket kap a szótárban.

Nyelvtani származtató formával a nomen actionis mint származékot alapigéjéből eredezteti. Az igével képzett cselekvést, tevékenységet, eseményt, jelenséget, stb. külön címszóként tárgyalja. Az alkalmas megnevezést ezek közül a lehetséges változatok közül, az általánosabb körű, az osztályozandó dolgokhoz közvetlenül tartozó fogalmak sorából, egyszóval a *genus proximus*-nak megfelelően választja ki, és sorolja be külön címszóba.

Sokjelentésű címszók esetében — az alapszó szófaji kategóriájától függetlenül — ezt a formulát gyakran csak mint az általános jelentést meghatározó értelmezést alkalmazza, majd utána felbontva, részletezve, rendszerint szinonimikus értelmezéssel közli az egyes jelentéseket, pl.:

alatt-való — podanik

alatt-való — podčinjen, podređen

A szótár archaizmusát érintve meg kell jegyezni, hogy nemcsak a századvégi irodalom és stílus hatott a szóanyag profiljára, hanem a szótárt megelőző forrásmunkák is, amelyek a gyűjtési folyamatot számbavéve, létrejöttükben valószínűleg egész a századelőig nyúlnak vissza, és a reformkor előtti nem normatív szóanyagot is felölelik, túlzott neologizmusával, stílusbeli modorosságával együtt.

A decentralizált nyelvszemléletnek köszönhetően marad a szótárban a XVI. században meghonosodó és a kiegyezésig élő „eny” főnévképző és a vele képzett névszók:

búzeny — brom, smrdnik

föveny — piesak, mulj, stb.

A *maga* névmás összetételei is még a Széchenyi István által alkotott elvonásszerű eljárást megelőző formában szerepelnek (az Ön magázó névmás képletével ellentétben) a szótárban:

maga-türtetés — držanje, sustezanje

maga-türtető — uzpražan, suzdrživ, sustežljiv

A két kifejezés mai megfelelője az önfegyelem, önfegyelmzés.

Az igemódok és az igeidők régies variánsainak alkalmazása úgyszintén jellegzetessége a szótárnak:

LENNI (vagyok, vagy, van) gl.

1. biti — azon lenni, tr̃iti se, nastojati (oko čega), — ha neki volnék, da sam na njegovom mestu!. — békével lenni, mirovati — hova legyek, ili mi tévő legyek, što da radim?, — Isten légy velem, Bog mi pomogao!; 2. (-nak, -nek) imati, — nekem, neked van, imati, imaš; 3. postati — valamivé lenni, nešto postati, — semmivé lenni, uništiti se, — fia, leánya lett, dobila (rodila) je sina, kćer, — világra lenni, ugledati svetlo, — mikor lett a világra, kada se je rodio (rodila).

A példának a frazeológia-anyaga archaikus szintaktikai felépítéshez, mondat szerkesztéshez igazodik. A szótár frazeológiája főként a szabad szókapcsolatok és vonzatok esetében általában archaikus mondatstruktúrát követ. Ez a szerkesztési stílus lineárisan végigkísérhető a szótárban. Pl.:

MÓD: ...

3. nincs mód benne, nije moguće; nincs módom benne, nisam u stanju; 4. imanje, van jó módja, imade liep imetak;

SZOLGÁL: ...

2. az ablak az utcára szolgál, prozor gleda na ulicu; ezen ut a városba szolgál, ovaj put vodi u grad;

Spicer *ekvációi* megbízhatóak (főleg a horvát *ekvációkat* tekintve), habár a forrás- és a célnyelv közötti különbség (a szótár magyar—horvát részében) szembevetendő. A szerkesztő az archaikus magyar címszóanyagot a századvégi normatív horvát nyelv szellemében értelmezi.

HORVÁT—MAGYAR ÉS MAGYAR—HORVÁT ZSEBSZÓTÁR
tekintettel a két nyelv szólásaira

Szerkesztette: MARGALITS EDE, egyetemi tanár

Budapest, az Atheneum Irod. és Nyomdai

R. Társulat kiadása, 1898.

ELŐSZÓ

Ezen művecskémeket ajánlom nagyméltóságú Csáky Albin grófnak volt vallás és közoktatásügyi miniszternek ki még mint miniszter 1894-ben kijelentette a magyar országgyűlésen, hogy a budapesti egyetemen a horvát nyelvnek és irodalomnak tanszéket szándékozik állítani, és hogy szükséges volna, hogy a zágrábi egyetemen is felállítassék a magyar nyelv és irodalom tanszéke — mert csak kölcsönös megértés és megismerés útján érhető el a magyar és a horvát nemzet kölcsönös egyetértése. Hogy mint a horvát nyelv tanára kötelességemnek megfeleljek,

közrebocsátom most ezen művecskémeket is és örvideni fogok, ha az bármilyen csekély mértékben is hozzá fog járulni a fent érintett hazafias cél megvalósításához.

Budapest, 1898. március havában

dr. Margalits Ede

TAJÉKOZTATÓ

Az összes délszlávoknak horvátoknak és szerbeknek egy és ugyanazon irodalmi nyelvök van, a különbség csak a használt betűkben van, mint a horvátok latin, a szerbek cyrill betűkkel írnak és némely tájszólási eltérésben. A keleti (szerb) szójárás pl. így szól: seno (széna), a nyugati (szlavon) így: sino, a déli (horvát—dalmát) így: sijeno; azért az e betűnek ezen eltérő ejtése szerint a délszláv nyelveket így is szokás felosztani: e-vel beszélők (ekavstina), i-vel beszélők (ikavstina), és ije-vel beszélők (jekavstina). Egyéb lényeges különbség alig van az irodalmi nyelvben, de a szerbek ebben is erősen ragaszkodnak az e, a horvátok meg az ie, ije használatához. Az ikavstinának irodalmi jelentősége nincs, az csak mint provincializmus él a nép ajkán. Ezekből kiderül, hogy zsebszótáramat szerbek és horvátok és szerbül vagy horvátul tanuló magyarok egyaránt használhatják és csak a többi ie, ije illetőleg e hangra kell tekintettel lenniök és ha horvátul írnak sijeno-t, ha szerbül seno-t kell írniök, az élőszóbeli beszédben pedig mindegy bármelyiket használják, mert ez a megértést nem akadályozza.

A horvát írás és olvasásban csak azon egypár sajátosságot kell kiemelnem, mely eltérő a magyar írás-olvasástól: a = á, c = ty, c = cs, gj = gy, lj = ly, nj = ny, s = sz, š = s, ž = zs. A többi betűk alakja és hangértéke megegyező a magyarral.

Horvát—magyar zsebszótáram már 1894-ben készen volt, de midőn kiadót kerestem, értesültem, hogy egy kétkötetes horvát—magyar szótár már sajtó alatt van, azért munkám kiadásától elállottam, mint-hogy azonban meggyőződtem, hogy a munka mellett is annak drágasága (5 frt) és némely fogyatkozásai miatt (így a főnevek nemét nem jelzi a kivételekben sem), mégis szükség van művecskére, elhatároztam, hogy olcsó és kisded zsebszótáramat mégis közrebocsátom, és köszönetet mondok a kiadóknak, hogy erre vállalkoztak, mert az a magyar—horvát áldatlan viszonyokat tekintve valóságos hazafias tett, mivel a félreértések és félreismerések elhárítására csak egy út van: egymás megértése és megismerése!

Zsebszótárnak első jelessége a rövidség, azért munkámban minden szükségeset felvevén, minden mellőzhetőt mellőztem. Tájékoztatásul a következőket jegyzem meg:

1. A főnevek nyelvtani nemének szabályai igen általánosak, azért csak a kivételeknél jegyeztem meg. Hímnemű minden szó, mely férfit, férfi foglalkozást, hímet jelent, bármely végzetű, ezen kívül az összes mássalhangzóra végződő szók (kivéve az st-végződésűek nagy részét); nőnemű minden szó mely nőt, női foglalkozást, nőtényt jelent, bármely

végzetűek és az a-ra végződők, továbbá az st-re végződő elvont főnevek; semleges neműek az o, e-re végződők (kivéve az l-ből lett ó-t). Ily egyetemes érvényű szabályok mellett, a nemet csak a kivételeknél jeleztem. A főnév mellett annak genitivusa áll, pl.: oblast, i = oblast, oblasti.

2. A mellézneveknek a horvát-szerb nyelvben határozatlan és határozott alakja van, zsebszótáram a határozatlan alakot adja (pl. zdrav, zdrava, zdravo), melyből a határozott alak könnyű szerrel alakítható (zdravi, zdrava, zdravo).

3. A melléknévből alakul a módhatározó és pedig ilyenül a melléknév semleges alakja szolgál (pl. zdravo), csak a ski, ska, sko végzetűeknél a hímnemű alak (pl. mađarski); minthogy a módhatározók a melléznevekből könnyen alakíthatók, azért ezeket rendszerint nem emeltem ki.

4. Az igék jelenidejű töve az a tövűeknél (pl. čit-a-ti) rendszerint a-betűs (pl. čit-am, -aš, -a, stb.), az i tövűeknél rendszerint i-betűs (rad-i-ti, rad-im, -iš, -i) azért rendszerint a jelenidejű tőt nem jelzem, de gondosan kiemelem mindazon igéknél, ahol eltérő az alakulás (pl. or-a-ti, or-em, -eš, -e). Az igék tiszta tőjéből (pl. čita-ti) az infinitivusi -ti végzetének elhagyásával -nje képzővel főnevek alakíthatók, pl. čita-nje, olvasás: azért nem minden igénél jelzem ezen alakokat, mert azok általánosak.

5. Az egyes szóknál nem jelzem minő beszédrészek, ez egészen felesleges, mert a horvát ezt magából a horvát szóból, a magyar a magyar szóból: aki zsebszótárt használ az már saját anyanyelvéből tudja egy-egy szó minő beszédrész, így ennek kiemelése teljesen felesleges.

Budapest, 1898. március hóban.

M. E.

Margalits Ede Előszavának és Tájékoztatójának hiteles és teljes közlését elsőrendű feladatnak tekintem, mivel a két megnyilatkozás többsikű információanyagot hordoz. Nemcsak a múlt század grammatikai vizsgálatainak törvényszerűségeit, elveit és nézeteit dokumentálja, hanem a kor társadalmi szemléletét is!

A Tájékoztató egymondatos utalása „a félreértések és félreismerések elhárítására csak egy út van: egymás megértése és megismerése!” — a felvilágosult jövőbe látó nyelvész egyéniségét, a világpolgár józanságát és az elhivatottság következetességét ötvözi magába. Margalits szerénysége (művecském) tudatos célt fed és az Előszó zárómondatában meg is fogalmazza e tudatosság értékét, irányát: „bármely csekély mértékben is hozzá fog járulni a fent érintett hazafias cél megvalósulásához.”

A szótár magyar címében nem fordult elő a második kiadás megjelölése. Az Enciklopédiája Jugoszlavije Margalitsról írt cikkében azt olvashatjuk, hogy a szótár tíz kiadást ért meg. Ezt az adatot eddig egy forrásunk sem erősítette meg. A szerző — noha a címben csak a horvát szó szerepel — úgy véli, hogy szótárát egyaránt használhatják a szerbek is és a horvátok is, illetve a szerbül vagy horvátul tanuló magyarok, mert a szerb és a horvát nyelv

lényegében azonos, „a szótár forgatóinak csak a többi ije, ie illetőleg e hangra kell tekintettel lenniök.”

Margalits tehát csak a kiejtésbeli különbségeket ismeri el és megkerülve a nyelvhasználati forma differenciációs területkérdését, a kifejezéskülönbségekre nem hívja fel a figyelmet. Megfelelkezik a nagyszámú horvát neologizmusról, arról a metszőpontról, ahol a horvát nyelv kifejezéstárában válik el jelentősen a szerb nyelvtől. Az ilyen kizárólagos fogalmazás kifogásolható pontja a szótárnak.

A feldolgozott szóanyag mellett a kizárólagosság ellen tanúskodik a szótár utolsó fejezete, a Beszélgetések — Razgovori című kiegészítő, gyakorlati rész is. Ebben a fejezetben különböző élethelyzetek legjellemzőbb, legszűkebb fogalmainak gyűjteményét adja kérdő és felszólító mondatok formájában. A vasúton, a szállodában, az étteremben, Zágráb városában, a postán, a katonai gyakorlótéren, a színházban, stb. címet viselő alfejezetek szigorúan a (nyugati) horvát nyelv szóhasználatának szellemében íródtak. Következtesen horvát kifejezésekkel tűzdelt konverzációs alapsémát ad ellentmondásos példatáraként a Tájékoztatóban leírt megállapításnak. A mondatokba ágyazott szókészlet tagadja a két dialektus Margalits-féle lexika azonosságát hirdető megfogalmazást. Így a nagyon hasznos elképzelés a maga funkcionális jellegével fordul a szerző ellen, kihangsúlyozva a szerb és a horvát nyelv megkülönböztetésének-kiegyenlítésének definiálásában, a nyelvhasználati formák téves értelmezésében való tévedését.

Néhány példamondat a társalgási fejezetből: U koliko sati odlazi vlak u Zagreb? Dozvolite gospodine da zatvorim prozor, jer je veliki *propuh*.

Koćijašu, odvezite me u *svratište* k „Zlatnom jagnjetu”. Ako bi me slučajno *listonoša* tražio, to ga pošaljite amo u sobu. Konobare, donesite mi *juhu*. Pokazat ću Vam gospodine Ilicu, Zrinjevac, muzej, *sveučilište*, *kazalište* ...

Vlak, *propuh*, *svratište*, *listonoša*, *juha*, *sveučilište*, *kazalište* — horvát nyelvterületen használt, élő kifejezések. A keleti, szerb nyelvzónában értelemhordozó súlyuk sincs. E gyűjtemény a dialektus-egyenlítő jelentésemélet téves megfogalmazásának bizonyítéka.

A szótárt a magyar könyvészet 1886—1900 két könyvként említi. A második részben is 1-től kezdődik a lapszámozás, valószínű tehát, hogy a szótár kapható volt egybekötve is, meg két kötetben is, és mintegy 15 000 címszót dolgoz fel.

A szótár lexikográfiai felépítése

„Zsebszótárnak első jelessége a rövidség, ezért munkámban minden szükségeset felvevén, minden mellőzhetőt mellőztem.” (M. E. Tájékoztató)

A szótárban nem találunk említést arról milyen művek, megelőző kiadások szolgáltak e zsebszótár összeállításának alapjául, milyen irányelveket, szerkesztési módszereket követ.

A szótár címszóanyagának javarészét a horvát és a magyar irodalmi és köznyelvnek azok a szavai teszik ki, amelyek a kölcsönös megértés társa-

dalmi eszközöként ismertek. A szótárba kerülés mércéje sajátosan egyéni. A szaktudományok és szakmák műszavai elvértve, azaz szigorúan megrostálva kerültek a szótárba, ugyanúgy mint a néprajzi, lélektani, orvosi, állattani, növénytani, ásványtani stb. terminusok is. A régies, nyelvjárási, durva és argó szavak a sűrítés miatt hasonló módon kimaradtak. Ebben a szótárban tehát nincs képviselve a peremszókincs, a szerző szigorúan az irodalmi és a köznyelv szókincséből meríti a korpuszt. A frazeológiai anyag aránylag gazdag, hiszen Margalits a mű címében is kiemeli: „Zsebszótár tekintettel a két nyelv szólásaira”. A frazeológiai betétek, szólások, közmondások szabad szókapcsolatok jelentésillusztráló példaanyagként a századvégi irodalmi nyelv normáinak megfelelő szóhasználatot szemléltetnek.

A szerző mind a szócikk felépítésében, mind pedig a nyomdatechnikai megoldásokban a gazdaságosságot keresi. Ezért jegyzi meg a rövidítések és jelek magyarázatában: a tilde (~) valamely címszó belsejében a vezérszót vagy annak egy részét képviseli, melyet ismételni kell. A magyar igék helykiemelés céljából jelenidejű, egyes számú harmadik személyű alakjukban közöltetnek”.

A szótár a bokrosítás elvét vallja. A hellyel való takarékoskodás érdekében a Zsebszótár ugyanazon szónak hangtani és képzett változatait, továbbá a származékszavaknak néhány, az alapszóval világos szemantikai viszonyban levő típusát közös szócikkben, bokrosítva mutatja be. Előtagjuk, nagyon ritkán utótagjuk szerint csoportosítva rendeződnek szócsaládszerű cikkekbe az összetételek fontosabb típusai is.

A szócikkek felépítése:

A szócikkfejen a címszó kiejtésére, helyesírására vonatkozó tudnivalók találhatóak, de elmaradnak a szó etimológiájára, szófaji hovatartozására, használati körére, stilisztikai értékére, stílusminősítésére utaló értékelések. A nyelvtani útmutatás tehát a legminimálisabb: még a főnevek nyelvtani nemét is csak a kivételekben adja. A címszó közelebbi meghatározását szolgálják viszont a szinonímák, antonímák, vonzatok és a velük alkotott frazeológiai kapcsolatok.

„Az egyes szóknál nem jelzem minő beszédrészek, ez egészen felesleges, mert ... aki zsebszótárt használ az már saját anyanyelvéből tudja egy-egy szó minő beszédrész, így ennek kiemelése teljesen felesleges.” (M. E. Tájékoztató)

Reprezentatív mintavétel

Mint az ismertetés elméleti részében hangsúlyoztuk, Margalits a címszavak elrendezésekor az etimológiai alapon történő (tudományos), ún. bokrosító elrendezést alkalmazta. Mivel a szótár a legközvetlenebb utóda a Spicer-féle szótárnak, párhuzamot vontam a két szótár szerkesztési modulusai között. A besorolásban, a címszavak sorrendjének felállításában semmiféle filiáció nem észlelhető. Spicer a szigorú ábécérendet követő (praktikus) elrendezés mellett döntött.

Spicer Mór az igéket a címszóban infinitivusi alakban tünteti fel és tárgyalja. Margalits az igéket alanyi ragozás egyes szám harmadik személyben

teszi meg címszová. Szerkesztői ráhatásról itt sem beszélhetünk, a mai nyelvtani rendszer törvényei szerint a főnévi igenevek eleve más grammatikai kategóriába tartoznak — a névszók kategóriájába.

Hogy a magyar igék lexikográfiai feldolgozása, ábrázolása és tárgyalása a múlt században infinitivusi formában történt, azt az a tény is bizonyítja, hogy Margalits a Rövidítések fejezetében szabadkozóan megjegyzi: „a magyar igék a helykimelés céljából jelenidejű egyesszámú harmadikszemélyű alakjukban közöltetnek.” E szótárírási sajátosság terén kivételt az értelmező szótárak képeznek. Országh László utal erre a jelenségre: „Az igéket, mint Kresznerics Ferencnek 1831—1832-ben megjelent Magyar Szótára óta szinte minden szótárunk, az ÉrtSz egyes számú harmadik személyben teszi meg címszová, s ennek megfelelően értelmezi. Így az igék, mivel határozott személyre vonatkoznak, s már eleve szintaktikai viszonyba kerülnek, szemléletesebben, aktualizáltabban értelmezhetők.”

Spicer betűrendes besorolása:

AD, gl. v. adni

Adag ...

Adás, sm 1. davanje, 2. prodavanje, prodaja

Adás-vevés, sm kupnja i prodaja, trgovanje i pazar, promet

Adás-vevési szerződés, sm. kupoprodajni ugovor ...

Addsza, gl. (u imperativu) daj amo!

ADNI (ad, ás), gl. dati, davati, pružati, darivati

— isten adta embere sirota kukavica,

— tudtul adni obavjestiti, — kézhez adni uručiti — számot adni polagati račun, — magát valamire adni dati se na sto, latiti se čega, — búnak adni magát jaditi se

Margalits etimológikus szócikk-felépítése:

AD: dati, davati, podeliti, pružati, darovati ~ ás davanje, ~ ás-vevés kupnja i prodaja, promet, pazar, trgovanje, ~ ogat dodavati, pridati, ~ ogatás dodavanje, pridavanje

az AD — DATI címszó a szótár horvát vezérnyelvű részében:

DATI, j da: ad, ~ avanje, a adás, ~ati, j jem: ad, adogat

Margalits a szerbhorvát vezérszónál jelzi a jelen időt, sőt megadja az ige jelen idő egyesszámú első személyű alakját is (ami pedig kivétel: hangsúlyjelöléssel együtt), a magyar címszós változatban viszont semmiféle információval nem szolgál. A szerző a Tájékoztatóban felhívja a figyelmet arra, hogy az igéknél (a szótár horvát címszavas részében) a jelen idejű tőt nem jelzi, de gondosan kiemeli mindazon igéknél, ahol eltérő az alakulás, pl. orati, orem, oreš, ore. A példát az oráci címszó alatt találjuk meg a következő szerkesztésben:

ORÁCI a, e szántani való, szántási,

~ ça zemlja szántó föld, ~ é a szántó ember, ~ nica, e szántó föld, ~ nje a szántás, ~ ti, j orem szánt.

A grammatikai szerelés tartalmazza a jelen idő jelét, azaz a szerkesztői rövidítés jelét és az ige fonetikailag megváltozott alakját a jelen idő egyes szám első személyében: orem.

Mint a mintavétel mutatja, Spicer egy adott szócikkben a szóhoz szigorúan kötődő vonzatokat (kézhez adni, tudtul adni), a frazeológiát adja, szófajbéli áthajlás a szócikk keretében nem létezik.

Margalits az AD címszó alatt értelmezi az igéből képzett főnevet (adás), a képzett főnév összetételeit (adás-vevés), valamint az ige mozzanatos alakját is ebbe a szóbokorba helyezi.

Spicernél a mozzanatos változat külön címszóként szerepel. Margalits a tárgyas, tárgyatlan, visszaható ige kategóriákat sem jelöli. Pl.:

prikriti betakar, eltakar, elrejt,

~ se elrejtőzik

Eltérést mutat a horvát vezérszavas rész, ott a visszaható alakot jelölő SE segédige utal a kategóriakülönbségre.

A címszavak szócsaládok szerinti elrendezése:

Országh László a címszavaknak szócsaládok szerint történő elrendezéséről elmarasztalóan szól, de mégis a legtudományosabb módszernek tekinti a címszavak ilyen jellegű sorrendjének felállítását. „A szócsaládok vagy szóbokrok szerinti elrendezés, amelyben közvetlenül az alapszó után következnek (értelmezésükkel együtt) a belőle képzett összes származékok és a vele alkotott összetett szók, kétségtelenül szemléletesen tárja fel a szókincs fogalmi és nyelvi összefüggéseit, a nyelv valóságos életét. Nagy hátránya azonban a rendszernek, hogy nem eléggé áttekinthető, az egyes szavakat nehéz megtalálni, és ezért az ide-oda utaló jelzések ezreire, valamint külön ábécérendes szómutató kötetre van szükség. Noha tehát e rendszernek nagyobb a tudományos értéke, az így szerkesztett szótárak használata nagyon kényelmetlen és fárasztó.”

Íme két olyan jellegzetes példa Margalits szótárából, ahol a címszó származékai, összetételei és a címszó mondatbeli helye is jelölve van:

IDŐ: vrieme, doba

~ előtti: preran, ~ járás: vrieme, kellemes ~ járás: pogodno vrieme, kellemetlen ~ járás: nepogodno vrieme; ~ köz: međudobje; ~ közben: međutim; ~ kint: od vremena; kadkad; ~s: star, vremešan; milyen idős: koliko godina ima, kako je star; ~ szak: razdobje; ~ vel: vremenom, s vremenom; ~ t tölt: zabavlja ti se; ~ töltés: zabava; ~ szaki: povremeni; az ~ eljár: vrieme prolazi; az ~ repül: vrieme leti; az ~ változik: vrieme se menja; elévülési ~: vrieme zastarjelosti; megmutatja az ~:

vrieme će pokazati; jó szó a maga idejében: dobra rieč u svoje vreme; ~ z: boraviti, nalaziti se, baviti se, počašiti; ~ z (mulat): zabavljati se, ~ zės: boravak, boravljenje; ~ zės (késedelmes): oklievanje; alkalmatlan időben: u nevrieme.

KEZD: početi, započeti, začeti, načeti, nastupiti;

~ vmihez: latiti se čega, primiti se čega;
 ~ emény: početak, počimanje, poduzeće, podhvat; ~ eményez: započeti, začeti; ~ és: počmanje, začetak; ~ et: početak, začetak; ~ etben: u početak, s početka; ~ ettől fogva: od početka, od postanka; ~ ve: počamši; ~ etleges: početan, prvotan; ~ ő: početnik, začetnik; ~ ődik: početi, započeti; alulról kezdve: počamši odozdol; minden ~ et nehéz: svaki je početak težak; Ádám Éván kezdi, nagy feneket kerít: početi od Kulina bana; ~ őleges: početnički

Mindkét szóbokorban a címszó nyelvtanilag a csupasz szótó (alapszó). A szócikk struktúrája viszont már grafikailag előlegezi, hogy a cikken belül kell keresni a főnévi címszóból képzett határozót (időben), az igei címszóból képzett főnevet (kezdet) vagy határozót (kezdetben), sőt a származékok vonzatait is (kezdetől fogva) stb.

Az értelmezésen észrevehető a normatív jellegű nyelvszemlélet, az a fajta tudományos igény, ahol a lexikográfia elsődleges indítéka: a közvetítés. Ellentétben a XIX. század végére jellemző deskriptív nyelvészet módszerétől Margalits a szóanyagra úgy koncentrál, hogy megbízható értékű ekvivalensekkel értelmezi, és minden felesleges dagályoskodás nélkül az értelmezést a legszigorúbb kötöttségű, megbízható hitelű szöveggel illusztrálja. Margalits szótára a nyelvi valóságot híven tükröző adattárra támaszkodik, olyan vizsgálati anyagot előlegez, amely nemcsak adathalmaz, hanem zárt, illetőleg pontosan körülhatárolható egységet is jelent.

Az az összeállítási technika jellemzi, amikor a fő szempont a felhasználás szempontja, a felhasználás szempontja pedig az adattárral szemben állított követelményekből következik.

Szinonímarendszerének, szemléltető vonzatainak, szabad példáinak és állandósult szókapcsolatainak normatív értéke egységes. A tényanyag minőségi, mennyiségi halmazát nem jellemzi a teljesség, de ez a kéziszótárnak nem is feladata. Habár az adatolás szubjektív szempontú (mint minden szótárnál), a horvát ekvivalensek szinonímarendszere objektív határokon belül mozog (ugyanúgy mint az értelmezett korpusz is), a szerző kerül a provinciális, népi vagy pejoratív értékű jelentésváltozatokat. A normatív köznyelven kívül álló ekvivalensek egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán találhatók az értelmezés oszlopában. Margalits olyan értelmezés-analízis keretében szerkeszt, hogy az összefüggések a nyelvhasználat, az értekezés reális, a kommunikáció törvényei értelmében elégséges összetevőt demonstrálnak.

A Szótár címében a szerkesztő hivatkozik a két nyelv szólásaira, viszont az illusztrációs anyagként beszerkesztett, kimondottan az e kategóriába eső

(a lexikográfia szempontjából) szólásoknak és közmondásoknak minősülő állandósult szókapcsolatok száma elég gyér. A változatok gyűjteménye — úgy tűnik — a magyarázó szemlélet megnyilvánulási formája, nem pedig a szólások és közmondások szótári feldolgozásának indíték-anyaga, a két nép frazeológiájának megközelítő bemutatása. Az egységes frazeológiai anyagot tekintve — a zsebszótár igényeihez viszonyítva — több a várhatónál, főleg a vonzatok és szabad példák esetében.¹

MAGYAR—SZERB SZÓTÁR

összeállította:

BLAGOJE BRANČIĆ és dr. ĐORĐE DERA

Ujvidék, 1889?

és

SRPSKO—MAĐARSKI REČNIK

összeállította:

BLAGOJE BRANČIĆ és dr. ĐORĐE DERA

Novi Sad,

Srpska manastirska štamparija, 1894

ELŐSZÓ

Midőn három évvel ezelőtt a magyar tud. akadémia minket felhívott a magyar—szerb szótár megírására, éreztük a feladat egész súlyát. Egyrészt a szerb lexikographia, Karadzics Vuknak e téren már több évtizeddel előbb kifejtett epochális munkássága után, a mai kor követelményeihez képest, csak keveset haladt előre, másrészt pedig rendes iskolai foglalatosságunk kevés szabad időt engedett nekünk e munkára. De át lévén hatva egy ilyen szótárnak elutasíthatatlan szükségességéről, nem haboztunk a magyar tud. akadémiának e megtisztelő felhívását elfogadni és három évi szakadatlan munka után sikerült nekünk e kívánt szótárt szerencsésen véghez is vinni.

Szótárunk kidolgozására Ballagi Mór ismert nagy magyar—német szótára szolgált nekünk alapul akként, hogy kihagyván abból mindazt a mit fölöslegesnek tartottunk, névszerint a fölös számban előforduló összetételeket, nem különben az exact tudományok és a technológia szakába vágó kevésbé ismert vagy egészen ismeretlen szókat, első sorban a szótár gyakorlati használhatóságát tartottuk szemünk előtt. Másfelül meg iparkodtunk a nevezett szótárban itt-ott észlelt hiányokat pótolni. Kiváló tekintettel voltunk a magyar nyelv legújabb haladására, s e részben, egyéb segédeszközökön felül, tüzetesen használtuk a „Magyar Nyelvőr” eddig megjelent köteteit is, mely munka, bár nem kis fáradtsággal járt, bizonyára emelni fogja szótárunk belső értékét. Nagy figyelmet fordítottunk a szólásokra is, melyek a nyelv könnyebb elsajátítására lényegesen hozzájárulnak.

Főigyekezetünk egyáltalán oda irányult, hogy állítsunk elő oly szótárt, mely nemcsak az iskola szűkebbkörű szükségletének teljesen megfeleljen, hanem egyszersmind a gyakorlati élet nagyobb követelményeit is elegendő mértékben kielégítse. Vajjon sikerült-e nekünk e célt elérni vagy legalább megközelíteni, azt a tárgyilagos kritika bölcs ítéletére bízuk, mely, reméljük az e cél elérésére irányult fáradozásunkat méltányolni fogja.

A szótár második „szerb—magyar része” melynek anyagát nagyobb-részt már összegyűjtöttük, nem sokára szintén sajtó alá kerül.

Újvidék, 1889. március 10-én

A SZERZŐK

Sörös Dávid írja a szótár szerbhorvát vezérszavas kötetéről: „A legismertebb, legbővebb, legalaposabb szótárak egyike az 1894-ben megjelent Szerb—Magyar szótár (Srpskomadarski rečnik). Szerzői Blagoje Brancić és Đorđe Dera, az újvidéki szerb gimnázium tanárai. A szerb szöveget cirillbetűvel adják, a nyelvjárások közül az ezőt használják. A címszavak száma kb. 40 000. Ez a szótár sem közli a szerb szavak hangsúlyát, nyelvtani tájékoztatást is alig ad, csak a szófaji hovatartozást jelzi, a főneveknél még a nyelvtani nemet is. Ez a szótár még gazdagabb frazeológiában, mint Spicer Móré. A szerzők tudatosan igyekeztek fölvenni az élőnyelvben szokásos fordulatokat.”

Vizsgálati irányelvemhez híven dolgozatomban a szótár magyar vezérszavas részének frazeológiáját vizsgálom, és ezen belül a szótárszerkesztés egyik alapvető problematikáját: a szóhatár kérdését.

A hagyományos szómeghatározás kiemeli a szónak azt a két alapvetően fontos sajátosságát, hogy hangalakja (hangteste) és jelentése van. Ez a megjelölés eleve előlegezi a szótáríró számára az iránymutató támpontot: a szóhatár megjelölését.

A lexikográfiai gyakorlatban a szóhatár kérdése a frazeológiai (lexikai) egységek területén merül fel a legélesebben, a szókapcsolatoknál, pl. fülig úszik az adóságban, vagy nem mind arany, ami fénylik stb.

Ha a szó lexikográfiai alapegység, akkor a szótári és elvi rendszerezés azt kívánja meg, hogy a címszó egy szó legyen. A szó pontos megjelölésének, illetőleg a szóhatár megállapításának nehézségei nyilván arra vezethetnek vissza, hogy a szó nem tisztán jelentéstani kategória, de nem is csupán morfológiai: sajátossága éppen abban van, hogy magában egyesít bizonyos szemantikai és morfológiai elemeket illetőleg tulajdonságokat, beleértve az ún. stilisztikai vonatkozásokat is. Éppen ezért a szó vizsgálata, rendszerezése, elhatárolása csakis több szempont alapján, komplex módon történhet. A szavak határát abszolút értelemben tehát aligha lehet megállapítani, de az egy szövegben belül előforduló szavakét, vagyis egy adott szöveget szét lehet bontani.

A szónak komplex funkcionális szemléletére késztet az a körülmény, hogy a szótárak frazeológiai anyaga a szót mozgása, működése közben, tehát az összefüggések és kölcsönhatások folyamatában ragadja meg. Azt kell vizsgálnia, hogy az egymást valamilyen módon átható, egymással az adott

előfordulásban egységet létrehozó hangsorok a felhasználás révén mivé váltak, milyen változáson mentek keresztül, milyen jelentésszefüggésekké állandósultak, merevedtek, és úgy értelmezi a célnyelv szellemében.

A szóhatár kérdését, a szó címszóvá/vezérszóvá való tételének ingadozó eseteit Benkő László szerint a szó három alapvető szempontú vizsgálata dönti el:

A nyelvi jel, azaz a szó

1. szemantikai (stilisztikai) vonatkozásai
2. grammatikai (mondattani)
3. formai (írásmód szerinti) sajátosságai

továbbá a Benkő-féle felosztástól eltérő, azaz kiegészítő szempont, a szó hagyományos, pontosabban megkövült előfordulási helye, a szóval alkotott állandósult szókapcsolat egésze.

Reprezentatív mintavétel

FOGAD, A. cs.

1. primati, primiti, méhében fogadni, začeti;
2. najmiti, uzeti (stan, slugu); fiává, gyermekévé v. örökbe — posiniti, uzeti pod svoje;
3. á. é. *szót- slušati, pokoravati se*;
4. zavetovati se, zaveravati se, zareći se; szentül -tam, zakleo sam se; (pb) ember-fogadást, agg eb ki megállja, ja rekoh, ja i odrekoh; B. k. kladiti se, opkladiti se; miben -unk? o što da se kladimo?

SZÓ, fn

1. glas, reč; muzsika szó, svirka; harang zvona, zvonjenje; kakas-kukurekanje; árva -t sem tudni ne zna ni ukresati, ne zna ni bele; elállott a szava zastala mu reč; nagy -val glasno; -val jednom reči, u kratko; szaván v. szavánál fogni valakit uhvatiti koga zareč; -t *fogadni slušati, pokoravati se* (km) szép — nem elég a hasnak lepe reči ne maste kupusa;
2. razgovor, miről van szó? o čemu je reč?;
3. jezik, francía — francuski jezik

FÁJ, k. boleti;

— neki, hogy ... tišti ga, što ...; zamuka mu je; *arra — a foga, rastu mu zazubice*; kinek hol —, ott tapogatja, gde koga boli onde se i češe

FOG, fn. zub;

-a jó, dobiva zube; -ai közül beszélni, govoriti kroz zube; (szój) beletört a -a, nagrabusio je; *fáj a -a vmire, bljušti mu srce na ...*;

nem vásik benne a -a v. hiába fáj arra a -am neče ga ujesti buva; ott hagyta a -át, odapeo je, otegao je papke; nem fér a -ára, ne može da pregori; minden garast a -ához verni, čuvati bele pare za crne dane; fél -ára nevet, silom se smeje; nem fűlik a -a hozzá, nije mu pravo; -át fenni vkire, uzeti zub na koga; -át fenni vmire, oštriti zube na što; jó -gal rosszat harap, ima zube, ali nema šta u zube;

2. zubac; 3. prečaga; 4. čavlić, čavao

FOG, A. cs. hvatati, kečiti, loviti;

kezénél —, uzeti za ruku; fegyvert -ni skočiti na oružje; fogd!, uzmi!, -játok!, držte ga!; erősen -ni, a) stisnuti, b) strogo držati; á. é. perbe —, tužiti; körbe —, zaokružiti; szaván —, hvatati za reč; vkinek pártját -ni, držati komu stranu; cselen —, uhvatiti u prevari; ördögöt, törököt, vargát v. csizmadiát —, nagrabusati; nagraisati;

2. prežati (konje); 3. (ra, re) pritegnuti, prisiliti na ...; munkára tanulásra -ni, pritegnuti na rad, na učenje ...

Két példa is bizonyítja, hogy a szótár szerkesztői a frazeológiai anyagnál a szóhatár kérdését több esetben úgy határozzák meg, hogy a rövidebb, a két vagy három szóból álló (esetben) állandósult szókapcsolatokat, vagy vonzatokat elemeikre bontva minden egyes elemnél feltüntetik.

Az ismétlődő frazeológiai anyag mégsem tűnik eltűzlöttnek, mivel a vezérszó kiemelésének kérdése csak a lexikográfus számára jelent szerkesztési nehézséget (a válogatást, szelektálást, nyomtatási gazdaságosságot tekintve), a szótár használóinak viszont könnyebb tájékozódást eredményez.

A *szót fogad* állandósult szókapcsolat mind a SZÓ, mind pedig a FOGAD címszónál szerepel, ugyanazzal a szinonimákkal értelmezve.

A *fáj a foga vmire* a FÁJ címszónál a *rastu mu zazubice* fordításban szerepel, a FOG vezérszó alatt a *bljušti mu srce na* ... variánsban van értelmezve.

A magyar nyelvben a *fáj a foga vmire* és az *arra fáj a foga* csak a határozott és a határozatlan irányviszonyt jelzi, de stílárius különbség a szókapcsolatokban nincs. A szerbhorvát értelmezés, a szerbhorvát ekvivalensek, pontosabban variánsok stílárius értékükben, hangulatukban különböznek.

FA, fn drvo,

élőfák, drveta, drveće; (Szój) nagy fát mozgat v. nagy fába vágta a fejszét, latio se velika posla; maga alatt vágja a fát, sam pod sobom drvo saseća; a fák miatt az erdőt nem látni, od silnih drva ne vidi se šuma; egy — nem erdő, jedan cvet ne čini leta; amely fából horog akar lenni, idején meggömbül, koje drvo hoće da bude krivo, za rana se savija; kemény fát kemény ékkel hasítják, kakav panj, takva sekira; a fát nem ejtik le egy vágásra, na jedan put

se hrast ne poseće; minő a —, olyan a gyümölcse, kakvo drvo, onaki rod; *rossz -t tett a tűzre, nije dobro uradio*; (km) száraz mellett a nyers is elég, uz suvo drvo izgori i sirovo

A rossz fát tett a tűzre szókapcsolat csak a FA címszó alatt szerepel, mivel ebben az átvitt értelmű kontextusban a vezérszó (fa) figuratív jelentése a mérvadó. A valamit nem jó/nem helyesen cselekszik választékos, áttételes megfogalmazása a magyar nyelvben megkövült egységként él. A kifejezés ugyanis (evolúcióját tekintve) előbb állandósult szókapcsolattá vált, majd átvitt értelmet kapott, és végül szólás lett belőle.

Mivel a szókapcsolatnak nincs kongruens szerbhorvát egyenértékűsége, a szerkesztők tartalmi explicitálással fordítottak: *nije dobro uradio*.

Ugyanitt a FA címszó alatt található a *nagy fát mozgat v. nagy fába vágta a fejszét* szólás is. A szerb ekvivalens ugyancsak tartalmi értékű, és a magyar szólás szerbhorvát szemléletbeli egyenértékűségét adja: *latio se velikog posla*.

O. Nagy Gábor a szóláson olyan sajátos stilisztikai értékű frazeológiai egységet ért, amelyet a szinkron nyelvvizsgálat szempontjából az jellemez, hogy a kifejezés átvitt értelme nem azonos az alkotó szavak külön-külön vett jelentésének összegével. Ennek általában az az oka, hogy a szólásszerű frazeológiai egységet alkotó szóelemek közül egy vagy több szó olyan jelentéssel fordul elő a kifejezésben, amellyel más szókapcsolatban nem használatos, és ezért a szólást alkotó szavak egyedi jelentése egyáltalán nem tudatosul, vagy csak igen halványan dereng fel a beszélőben és a hallgatóban. E szavak egyedi és fogalommegnevező szerepe ily módon teljesen háttérbe szorul közös szerepük mögött, mintegy feloldódik a szólás szavával együttesen betöltött funkcióban, amely a kifejezés átvitt jelentését eredményezi.

A szavak egyedi és fogalommegnevező szerepe tehát még a forrásnyelv beszélői számára is elhomályosult, az értelmezésben mégis meg kell találni a mondat szinten egyenértékű célnyelvi változatot.

A fordított szöveg csak akkor egyezhet meg a lefordított alapszöveggel, ha ugyanazt a hírtartalmat fejezi ki, ha ugyanazt a közlési szándékot tolmácsolja, és lehetőleg ugyanolyan hatást vált ki a célnyelv beszélőjéből.

Ha tehát ilyen elhomályosult kifejezések kerülnek a szótár frazeológiai anyagába, és adekvát egyenértékűségük a másik nyelvben nem létezik, akkor a konkrét jelentést kell fordításban visszaadni, amelyik az adott szöveg egészébe logikai törés nélkül beilleszthető.

A száraz fa mellett a nyers is elég — közmondás szerbhorvát megfelelője *uz suvo drvo izgori i sirovo*. A magyar *minő fa, olyan a gyümölcse a kakvo drvo onakvi rod* szerbhorvát ekvivalensben él. Ezekben az állandósult szókapcsolatokban az egyenértékűség mind alaktani, mind tartalmi szempontból világos. Az ilyen típusú frazeológiánál a valóságháttér szigorúan megegyező, és a szerkesztőknek sem a szöveg lebontására, sem az átstilizálásra nem kell figyelniük.

A Brancić-Dera szótár értéke a frazeológiai anyag gondos összeválogatásában és pontos, megbízható megfeleltetésében van.

A homonímákat a szótár külön címszókban dolgozza fel, a szócikken belül pedig a jelentésváltozatokat jelentéstördelő arab számokkal választja szét, pl.:

FOG zub 1. 2. zubac; 3. prečaga; 4. čavlić, čavao

A jelentéstördelő arab számok alkalmazása modern szótárszerkesztési szemléletre utal.

ZÁRÓSZÓ

Dolgozatom célja a szerbhorvát—magyar szótárak történeti és elemző vizsgálata, a szótáriróadalom e részterületének értékelő, kritikai feldolgozása.

Szótárvizsgálati és tárgylási módszerem szigorúan követi Magay Tamás A kétnyelvű szótárirás törvényszerűségei című kandidátusi értekezésének gyakorlatát, a téma feldolgozási módszerét, természetesen nem e módszer teljességigényével.

Minden szótár külön fejezetet alkot, ezekben nagyjából azonos szempontból vizsgálom a szótárakat. Ezek:

I. TÖRTÉNETI RÉSZ:

előzmények, a szótár keletkezésének, kiadásának körülményei

II. LEÍRÓ ÉS ELEMZŐ (KRITIKAI) RÉSZ:

az egyes szótárak lexikográfiai vizsgálata, azaz: a szókincs és a frazeológiai anyag összeválogatása és elrendezése, a szócikkek felépítése, a címszavakról közölt nyelvtani (alakítani és mondattani), valamint fonológiai tájékoztatás, s végül a szemantikai vizsgálódás, ami kétnyelvű szótári viszonylatban az *ekváció*, az egyenértékesség kialakításának, közlésmódjának kérdés-körével foglalkozik.

Általánosító, összegező megállapításaimhoz az egyes szótárak nagyszámú kiragadott adatainak (reprezentatív mintavétel) és összefüggő részek vizsgálatából, elemzéséből jutok el. A szótárakat sohasem elszigetelten, ön-magukban vizsgálom, hanem összehasonlítva elődeikkel. Ennek kapcsán igyekszem felderíteni forrásaikat, egymásrahatásukat, s az esetleges filiációt.

Mivel majd mindegyik szótárnak más más a szerzője, így tudománytörténeti szempontból sem lett volna érdektelen felkutatni ezen szerzők szótárirói és egyéb tevékenységét, esetleg a kiadókkal és a szótárkiadással való kapcsolatukat. De adatok és dokumentumok hiányában nehezen vagy semmiképpen sem lehtséges felderíteni a vizsgált szótárak keletkezésének körülményeit; így a dolgozat inkább az elvi kérdéseket juttatja előtérbe, s ennek rendeli alá a szerkesztés történeti mozzanatait, körülményeit és rugóit.

A dolgozat az általános, a köz- és irodalmi nyelvet feldolgozó szótárakról szól, nem foglalkozik a szaknyelvekkel. Követi a lexikográfia szemléletbeli fejlődését, az adott korszak lexikográfiai fejlődésmenetét, a megváltozott és megújult társadalmi — gazdasági rendhez igazodó nyelv útját, a nyelv parolelemeinek vonulatát, kezdetét, növekedését, elterjedését vagy dekadenciáját.

KÖZLEMÉNYEK

ETO: 800.87

LIPOVLJANI, JAMARICA MAGYAR LAKOSAINAK NYELVE PENAVIN OLGA

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
(nyugdíjas)

Közlésre elfogadva: 1985. febr. 27.

1985. júniusában tartózkodtunk Lipovljani társadalmi-politikai szerveinek erkölcsi és anyagi támogatásával ebben a kultúrával törődő, minden hasznos megmozdulást támogató, rohamléptekkel fejlődő szlavóniai községben. Lipovljaniból kerestük fel a szomszédos Jamaricát.

Engem az élőbeszéd szintjén, a spontán beszéd alapján, interakciós, minimum két személy között történő megnyilatkozások érdekelték az itt lakó magyar családok nyelvhasználatában. A beszélők nyelvi, verbális repertoárját vizsgáltam, azt, hogy milyen anyanyelvi változásokat beszélnek Lipovljani és Jamarica magyar családjai, s ezek az anyanyelvi változások milyenek, milyen hatást, milyen interferenciákat mutatnak.

Lipovljani magyarjai többnyire 1913. táján érkeztek Szlavónia más községeiből, a szomszédos Szerémségből, az akkori Dél-Magyarországból és a távoli Heves megyéből a termékeny, gazdag szlavóniai földre, gondtalanabb életre vágyva.

Földműves emberekről, szegény kisparasztokról lévén szó, többnyire csak nyelvjárási szinten beszéltek anyanyelvüket. Itt más környezetbe kerülve megőrizték egészen napjainkig, apa fiának, anya lányának adva nyelvjárásukat. Mint az már lenni szokott, más nyelveket beszélőkkel körülvéve elvesztették kapcsolatukat a kibocsátó nyelvjárással, elszigetelődtek, így megőrizték, konzerválták a magukkal hozott nyelvjárást. Mivel köznyelvi és irodalmi normát nem hoztak magukkal, nem is használhattak ilyet, de később sem sajátították el. Ennek az eredménye, hogy sok régi nyelvi és nyelvjárási tulajdonságot megőriztek. Ezek alapján rekonstruálni lehet a kibocsátó nyelvjárás állapotát a kibocsátás pillanatában. Lingvisztikai szempontból tehát nagy értéket képviselnek ezek a nyelvi szigetek.

Néhány megőrzött hangtani jelenséget említünk meg csak: 1) őzés (mögýök, löhet, köröszt, köserün); 2) üzés: (szüvösзык); 3) még mindig hallatszik a hevesi palóc illabiális á; 4) a középzárt ě mindenki beszédében jelen van; 5) a hosszú magánhangzó a délmagyarországi eredetű, beszélőknél megrövidül szóvégen, szó belsejében, szó elején (birotu, kucsot, ükét, szénvonyó); 6) a magánhangzók zártabbá válására is van még példa (a > a ~ o: gang ~ gong = gang, csollán = csalán, kotona = katona, (o > u) sehun,

pucok). A mássalhangzóknál az *ly* helyett *l*-t ejtenek: *hele* (helye); metatézist is hallani (bozda < bodza); a *j* affrikálódását is őrzik még: (zsebgye = zsebje, gyön = jön).

A morfológiai jelenségek közül említésre méltó az a tény, hogy az igéknél a tárgyas ragozásban a nyelvjárási *tanítti*, *mondi*-féle alakok szerepelnek a beszédben tanítja, mondja helyett. Az íktelen igék egyik-másika ikesként jelentkeznek: *epattanik*. A feltételes mód jelen idő egyesszám 1. személyében a hajdani mélyhangú *í*-t őrző igéknél illeszkedik a módjel: *színák* ~ *szílnák* (helyesen: színék).

A szókincsben sok megőrzött régi szó él még, pl. *ümög* = ing, *telek* = az ostornyél feje, melyre kötik a szíjat, a *lajtörja* ~ *lajtörgya* szó létra jelentésben szerepel, a *ril* (sír), a *hetve* (héfő) szavak a középkori kódexek nyelvéből ismeretesek.

Régi szokásra emlékeztet a *főcstej* szó. Valamikor ellés után a harmadik-negyedik fejéskor fejt tejet felforralták, túró lett belőle. Meghívták rá a szomszéd gyerekeket is, a földre helyezett túros lábas köré telepedett gyerekeket letakarták egy lepedővel, s meghintették őket vízzel, hogy bő teje legyen a tehénnek. A mondatszerkesztésben feltűnő a határozatlan számnevek használata: Sok emberek, sok népek gyűttek. A hanglejtésben, különösen a fiatalabb generáció nyelvében eső-emelkedő hanglejtést hallani a kijelentő mondatban az eső hanglejtés helyett.

Az itt megtelepedett magyarok nyelvére a legjellemzőbb a sok horvát szó használata szövegalkotáskor. Ami érthető is, hisz Lipovljani és környéke soknemzetiségű vidék, de a többség a horvátszerb nyelvet használja. Békés egyetértésben élnek itt horvátok, szlovákok, ruszinok, magyarok, németek és mások. A közös élet, a mindennapok közös gondjai, a kert-ház szomszédság, a sajátmaga megértetésének szüksége, a másik, a többség nyelvénél megértésére törekvés hozta magával a horvátszerb nyelv megtanulását. A horvátszerb nyelvet beszélő szomszédokkal az együtélés során a népi műveltség számos elemét elsajátították s vele együtt természetesen a nyelvet is. Így kétnyelvűekké váltak. A társadalmi vonatkozású, szociális szituációk, szerepek is (iskola; tanuló; orvos; beteg; közlekedés: utas; üzlet; piac: vevő, eladó; gyűlések: küldött stb.) horvátszerb nyelvű megnyilatkozásokat szültek, annak ellenére, hogy teljes nyelvi egyenjogúságot élveznek a népek és nemzetiségek.

A betelepültek nyelvi, verbális repertoárja a magyar mellett a horvátszerb nyelvvel bővült. Ez pedig a nyelvi figyelmetlenség, lustaság, nem-törődömség következtében anyanyelvi szinten interferencia jelenségeket eredményezett. A két nyelvi rendszer keveredett.

A kétnyelvűségnek több fajtáját, fokát szokták megkülönböztetni a nyelvtudományban. Itt az idősebbeknél a természetes kétnyelvűség figyelhető meg, azaz a kétnyelvűségnek az a változata, amelyhez általában megerőltető tanulás nélkül jut el az ember, és a kétnyelvűséget egészen normálisnak tartja, hisz állandóan használja az együtélés során a másik nyelvet is. A többnyelvű faluban a szomszédal, baráttal, hivatalos személlyel történő kommunikáció volt a másik nyelv eltanulásának, használatának helye és ideje, de a különféle szituációk és különféle társadalmi szerepek során is többé-kevésbé elsajátí-

tották a másik nyelvét. A legidősebb nemzedéknél viszont többnyire passzív horvátszerb nyelvtudásról beszélhetünk. A magukkal hozott magyar nyelvjárást beszélő idős földművesek csak nyelvjárásukat ismerik, használják, de a mindennapi kapcsolatok és a kommunikációs szükség másnyelvi megnyilatkozást is szükségessé tesz, törve, primitíven ugyan, de kifejezik magukat. Viszont mivel a nyelvjárásban nincs meg sok új fogalom szava, különösen az új államszervezeti, társadalmi, politikai, gazdasági fogalmat fedő szavak hiányzanak, átveszik a horvátszerb nyelv megfelelő szavait s magyar ragokkal és képzőkkel alakítják be a magyar beszédbe, az eredmény: kevert nyelv lesz. A kevert kétnyelvűségnek is több foka lehetséges, függ ez többek közt az életkortól, a nyelvismereti jártasságtól, az érzelmi háttértől, a kommunikációs hasznosságtól stb.

Mint mondtuk, a kontaktus, a nyelvi kontaktus interferencia jelenségeket okozhat. A verbális megnyilatkozásban pl. a beszédhangok képzésében, a magánhangzók időtartamában, a hangtani változásokban, a hangsúly eltolódásában, a szóképzletben, a mondathanglejtésben, a szövegszerkesztésben tapasztalható a Lipovljaniban élő magyarok nyelvében is kontaktushatás.

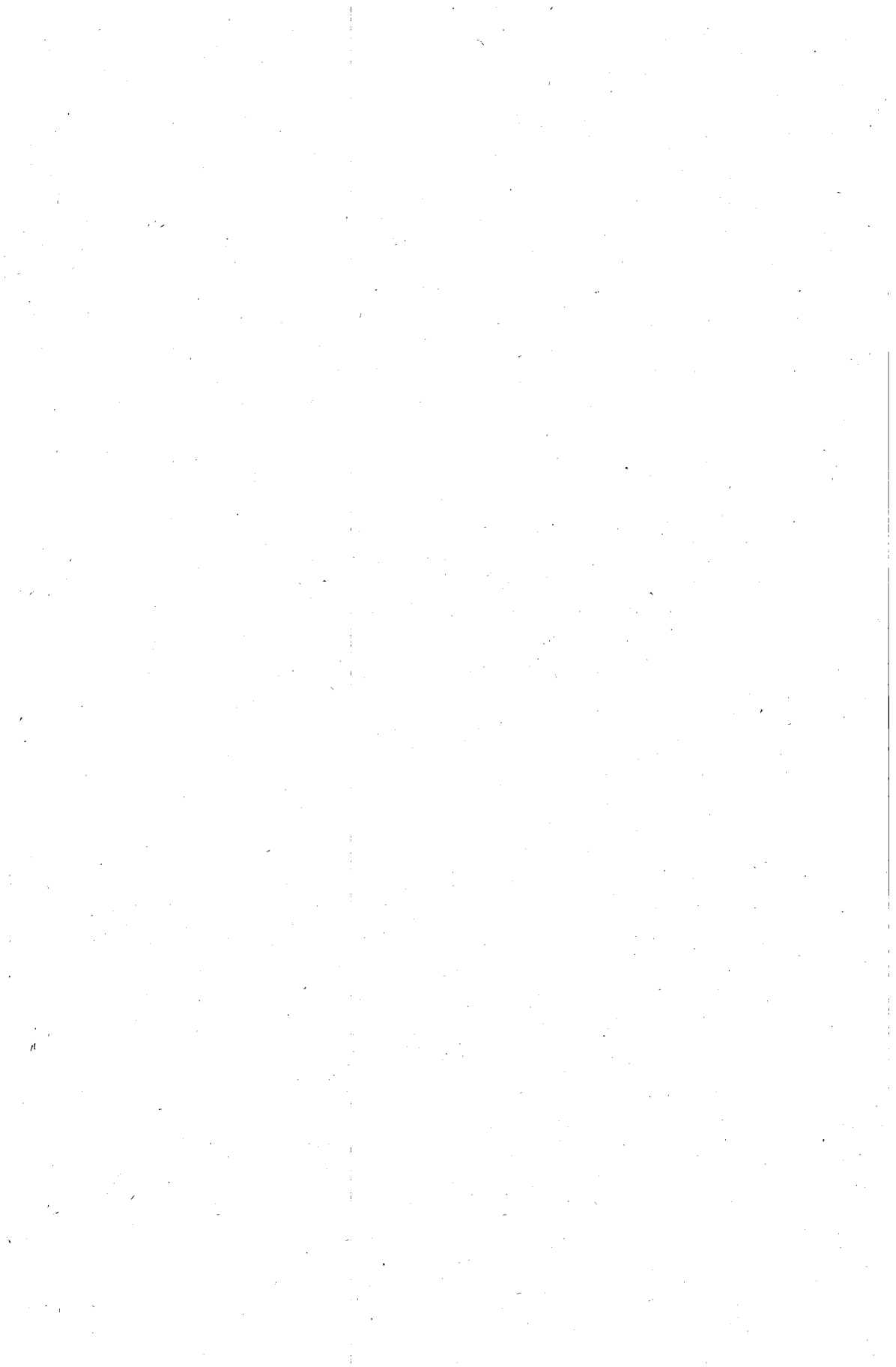
Ha megvizsgáljuk ezeket a jelenségeket, akkor kiderül, hogy a legnagyobb mértékű interferencia a szóképzletben tapasztalható. Ez érthető is, hisz a nyelvnek ez a része a legérzékenyebb, ez reagál a leggyorsabban és legnygyobb erővel a nyelven kívüli változásokra.

Az élő nyelvi kölcsön elemek jó része a felszabadulás után kapott helyet az itt élő magyarok szóképzletében. Ezek a szavak általában a szocialista fejlődésre vonatkoznak, a társadalmi, gazdasági életben, a civilizációban, a kultúrában bekövetkezett változásokat tükrözik. Új elemek a nyelvben. Eddig nem létező fogalmakat fedő szavak ezek, melyek az átadó nyelvben is újak. Használatukban ma nem is érződik sem generációs, sem nemi különbség. Egyaránt használják őket férfiak, nők, gyerekek, öregek, középkorúak. Az átvett szavak hangalakja lassan beilleszkedett a magyar nyelv hangrend-szerébe, közben a szó megtartotta eredeti jelentését.

A civilizációs, internacionális lexikához tartozó szavak jelenléte is azt mutatja, hogy a nyelvjárást beszélő magyarok is bekapcsolódtak a szélesebb társadalmi és kulturális közösségbe.

A technika, az életmódváltozás igényelte új szavak halmaza is gazdagítja a szókincset, s a jövevénytörzsvá válás útján vannak.

Általában azt tapasztalhatjuk, hogy főnevek dominálnak az átvételek közt, ige, melléknév aránylag kevés van, tehát a szóképzlet gazdagodásáról van szó, maga a szóképzlet strukturális változást nem szenvedett, csak sajátos összetételűvé vált. Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy az átvett főnevek főnevekként kerültek át, az igék pedig ragok, jelek segítségével belealakultak a nyelvjárás morfológiai rendszerébe. Új konjugációs formát nem hoztak az átvett igék, de belealakulva a magyar rendszerbe felvették az alanyi és tárgyvas ragozás személyragjait. Általában morfológiai szinten aránylag gyenge a hatás, s ez nem zavarta meg az eredeti struktúrát, nem hozott új kategóriákat. Itt is azt tapasztaljuk, mint más nyelvjárások vizsgálatakor, hogy a népnyelv napjainkban is reagál a társadalmi, gazdasági, művelődési változásokra, és bonyolult kölcsönhatások útján folytonosan fejlődik, változik, gazdagodik.

ETO: 398.31

EGY KUPUSZINAI NÉPI IMÁDSÁG — SZEGEDRŐL POLNER ZOLTÁN

Közlésre elfogadva: 1985. febr. 27.

A Híd 1983. szeptemberi számában látott napvilágot Silling István Archaikus népi imáinkról című értékes tanulmánya. Írásában a szerző első-sorban Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék című népi imádsággyűjteményére hivatkozik, de bőven utal a szegedi Somogyi-könyvtár kiadásában megjelent Föld szülte fáját című könyvem anyagára is, amely 1978-ban jelent meg.

Örömmel olvastam Silling István írását, és az általa Kupuszinán (Bácskertesén) gyűjtött archaikus népi szöveget. Adatközlője Karlicsek Pálné Molnár Verona (született 1897-ben Kupuszinán) volt. Örömöm akkor vált teljessé, amikor saját szövegeim között fölfedeztem egy kupuszinai adatközlő hasonló tónusú szövegét. Közben Silling István levélben is megkeresett, én pedig a legnagyobb meglepetésére közöltem, hogy rendelkezem a falujából származó adatközlő népi imádságával. Méghozzá olyanéval, aki az ő adatközlőjével egy évben született. Ez kétségtelenül az összehasonlítás lehetőségét kínálja mindkettőnknek, de az ő számára még nagyobb értéket jelent, újabb adatközlővel gazdagodhat az amúgyis értékes kupuszinai gyűjtése.

Rengei Béláné Haász Kornélia (született 1897. július 4-én, Kupuszinán) adatközlőt Bálint Sándor, Szeged jeles néprajztudósa ajánlotta figyelmembe. Az idős asszonytól 1978. augusztus 8-án vettem hangszalagra imádságát néhány hiedelem és egy Krisztus-legenda „társaságában”.

Először archaikus imádságának leírt szövegét adom közre.

(Keresztvetés)

Názáretbeli Jézus,
zsidóknak királya,
veszedelembe forgók Istene,
megtestesült szent ige,
né hagyj a bűnben elveszni!
Szent Isten,
szent, erős Isten,
szent és halhatatlan Úristen!
Hét kereszt alatt léfekszem,
hét kereszt alatt fölkelék.
Őrizz angyal éjfélig,

Boldogságos Szűz virradtig,
 Jézus Krisztus mindéig,
 hogy gyarló testem nyugodjék,
 de szívem el nē aludjék.
 Tégéd mindenkor lászson,
 minden gonoszt távoztasson!
 Sátányok megköttessenek,
 hogy testünk nē sérthessenek.
 Engedd ezt nekünk kegyesen
 Atya, Fiú felségösen.
 Ma vala pénték,
 annak napja.
 Ma vala méne Jézus Krisztus
 kinnak kőhelyére.
 Meglátták a zsidók.
 Fölfeszítették magas keresztfára.
 Előtalálom Szent Lukács evangélistát.
 Kérdelem tőle:
 nem láttad-é szerelmes szent fiamat,
 ártatlan Jézusomat?
 Ó, anyám, anyám, szép Szűz Máriám!
 Mēnj el, mēnj el a magas Kálvária hegyére!
 Azon vagy on egy keresztfára,
 azon vagy on fölfeszítve.
 Vasdárdákkal nyitogatják,
 ecettel, epével itatják,
 tövissel koronázzák.
 Ó, anyám, anyám, szép Szűz Máriám!
 (Ezt már Jézus mondja)
 Mēnj el, mēnj el a fekete föld színe alá!
 Ádám magvai közé
 kiáltsd, hirdesd:
 aki ezt az imádságot elmondaná,
 háromszor léfektébe,
 háromszor félkeltébe
 egykoron velem lész en a Paradicsomban,
 én mondom a Teremtő-Megváltó,
 ki tikteket szent vérével megváltott,
 ki él és uralkodik
 most és mindörökkön örökké. Ammen.

— Kitől tetszett tanulni ezt a szép imádságot?

— Az űknagyapámtól. Nagyfejeő Antalnak hívták. Mindig ott űltem a subájának a sarkán, és mindig imádkozott velem. Este is, reggel is elmondom.

Rengeiné imádságának szövege, némely szövegrész elhagyása ellenére is, nagy hasonlóságot mutat a Kupuszinán gyűjtött szöveggel. Kétségtelenül egy közösség által ismert imádságról lehet szó, amelyet az emel ki a hasonló szövegek közül, hogy terjedelmében az egyik legnagyobb ívű imádságom.

Az imádság tartalmi és esztétikai elemzésére nem térek ki, hiszen ezt tanulmányában Silling István már részben elvégezte. Egyetlen célom, hogy kupuszinai gyűjtését új imádsággal gyarapítsam.

Az adatközlővel való beszélgetés során néhány hiedelem is szóba került. Úgy gondolom, ezek is gazdagíthatják Silling István gyűjtését.

Mikor megláttam, hogy csunya vihar lesz, hamar szentelt vizet fogtam, és arra kereszteltem, merre a felhő volt:

Törjön még az Atya,
törjön még a Fiú,
törjön még a teljes Szentháromság.
Oszlasson szét az Atya,
oszlasson szét a Fiú,
oszlasson szét a teljes Szentháromság!

— Azt tetszik-e tudni, hogy mit köszöntek rá a holdra?

— Tudom, mert én is köszöntem neki. Újholdkor mindig ezt szoktam mondani:

Új hold, új király,
engem hívnak menyasszonynak,
én nem megyék,
vidd el az én bajaimat!

Most elmondok magának egy szép kis történetet.

Mikor az Úrjézus a földön járt, ahogy mentek az országúton Szent Péterrel egy férfi feküdt a körtefa alatt. Sok körte volt a fán és eltátotta a száját, várta, hogy beleessen a körte. Akkor mondja az Úrjézus, látod, látod, milyen lusta. Hát nehéz neki azért a körtéért felnyúlni. Aszongya, Uram-Teremtőm, hát mit csináljon?! Mennek tovább, találkozni egy lánnyal. Kér vizet Krisztus Urunk tülle. És akkor azt mondja, jaj, egy kicsit beszélgetek vele, kiöntötte a kantábul a vizet, és Krisztus Urunknak friss vizet adott. Azt mondja Szent Péter, Uram-Teremtőm, Uram-Mesterem, mivel áldod még ezt a nagyon aranyos teremtet? Aszongya, láttad, a fa alatt feküdt az a férfi. Az lesz a férje. Uram-Teremtőm, ne verd még azzal a rossz emberrel, hát nem érdemli. Ó, nem úgy van ám az Péter. Ha mind a kettő olyan ügyes lesz, akkor óvéké lesz az egész világ. Azé kell ennek olyan lustának lenni. Az lesz a férje.

— Mikor szokta ezt elmesélni?

— Ez csak olyan tanító mese, de nagyon tanulságos. Szép ugye?

Rengei Béláné személyében egy művelt és a népi szokásokat, hiedelmeket jól ismerő adatközlőt ismertem meg. Bizonyára sok mindent kivallott volna, ha betegsége miatt a beszélgetést nem kurtítom meg. Így is olyan szépségű népi imádság birtokába jutottam, amely párját ritkítja. Archaikus népi imádság-gyűjteményem kiemelkedő szépségű darabja.

BIBLIOGRÁFIA

ETO: 016–84

A MAI JUGOSZLÁVIA TERÜLETÉRE VONATKOZÓ CIKKEK JEGYZÉKE A TÖRTÉNELMI SZEMLÉBEN (1958–1973)

VÉKONY LÁSZLÓ

Egészségügyi Központ, Szabadka

Közlésre elfogadva: 1985. febr. 27.

Történelmi Szemle

Indult 1958-ban. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Értesítőjének folytatása. Főleg újabb és legújabbkori történetkutatással foglalkozik. Célja a modern marxista történettudomány szélesebb körben való terjesztése. A Századok társfolyóirata. Megjelenik negyedévenként.¹

1958.

Külföldi folyóiratok repertórium
1958. (291)

1959.

Külföldi folyóiratok repertórium
1958. (237)

1960.

Hegedűs Zoltán: Honfoglaláskori vastárgyak és salakok metallográfiai vizsgálatának tanulságai.
1960. (119)

A nacionalizmus történelmi gyökereiről (Ankét az MTA-n)
1960. (310)

A nemzetiségtörténeti kutatások főbb problémáiról és a nemzetiségi munkacsoport munkájáról (Katus László)
1960. (536)

Külföldi folyóiratok repertórium
1960. (397)

1961.

Bartha Antal: A honfoglaláskori magyar kovácmesterség társadalmi hátterének kérdéséhez

1961. (133)

Külföldi folyóiratok repertórium

1961. (400)

1962.

Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról

1962. (210)

Somogyi Éva: A határőrvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században

1962. (149)

Kővágó László: Jugoszláv történetírók a két világháború közötti jugoszláviai fasizmusról

1962. (569)

Külföldi folyóiratok repertórium

1962. (339)

1963.

Somogyi Éva: Az 1653—59. évi horvátországi parasztmozgalom ideológiai tanulságai

1963. (30)

Szűcs Jenő: Nándorfehérvár és a parasztság

1963. (11)

Komjáthy Miklós: Hozzászólás Szűcs Jenő referátumához.

1963. (59)

Külföldi folyóiratok repertórium.

1963. (291)

1964.

A MTA Történettudományi Intézete tagjainak tudományos munkássága (Összeállította Kallós Pálné)

1964. (501)

Molnár Erik akadémikus irodalmi munkássága 1929—1963. (Összeállította Varga István)

1964. (490)

Külföldi folyóiratok repertórium

1964. (653)

1965.

Külföldi folyóiratok repertórium

1965. (343)

V. Windisch Éva: Kísérletek a dél-magyarországi németiség megszervezésére a századforduló éveiben

1965. (23)

1966.

Külföldi folyóiratok repertórium

1966. (445)

1967.

Györffy György: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok történetének kritikájához.

1967. (46)

Palotás Emil: Ausztria-Magyarország és a balkáni kérdés a XIX. század végén.

1967. (430)

Külföldi folyóiratok repertórium

1967. (382)

1968.

Bellér Béla: A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája

1968. (1)

Hírek: Jugoszlávia

1968. (370)

1970.

Pach Zsigmond Pál: A magyar történettudomány 25 éve

1970. (131)

1971.

Gergely András: Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarországon

1971. (406)

1972.

Györffy György: Az Árpádkori szolgálonépek kérdéséhez
1972. (261)

Számítógépek és a történettudomány (Beszámoló az 1972. évi októberi konferenciáról)
1972. (526)

1973.

Teke Zsuzsa: Velence adriai gazdaságpolitikája és a Frangepánok a XV. században
1973. (160)

J. Marjanović: A jugoszláv történetírás a háborúról és a forradalomról
1973. (402)

J. Mirnič: A bácskai németek a Magyarországi Németek Népi Szövetsége kereteiben.
1973. (443)

Bartha Antal: A honfoglaláskori magyar kovácmesterség társadalmi hátterének kérdéséhez
Történelmi Szemle 1961. (133)

Bellér Béla: A Magyar Népköztársaság és a Tanácsköztársaság nemzetiségi kultúrpolitikája
Történelmi Szemle 1968. (1)

Gergely András: Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarországon.
Történelmi Szemle 1971. (406)

Györffy György: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok történetének kritikájához.
Történelmi Szemle 1967. (46)

Györffy György: Az Árpádkori szolgálonépek kérdéséhez.
Történelmi Szemle 1972. (261)

Hegedűs Zoltán: Honfoglaláskori vastárgyak és salakok metallográfiai vizsgálatának tanulságai.
Történelmi Szemle 1960. (119)

Katus László: A nemzetiségtörténeti kutatások főbb problémáiról és a nemzetiségi munkacsoport munkájáról.
Történelmi Szemle 1960. (536)

- Kővágó László: Jugoszláv történetírók a két világháború közötti jugoszláviai fasizmusról
Történelmi Szemle 1962. (569)
- Komjáthy Miklós: Hozzászólás Szűcs Jenő referátumához.
Történelmi Szemle 1963. (59)
- Molnár Erik akadémikus irodalmi munkássága 1929—1963.
Történelmi Szemle 1964. (490)
- A MTA Történettudományi Intézete tagjainak tudományos munkássága.
Történelmi Szemle 1964. (501)
- Marjanović J.: A jugoszláv történetírás a háborúról és a forradalomról.
Történelmi Szemle 1973. (402)
- Mirnič, J.: A bácskai németek a Magyarországi Németek Népi Szövetsége kereteiben
Történelmi Szemle 1973. (443)
- Palotás Emil: Ausztria—Magyarország és a balkáni kérdés a XIX. század végén
Történelmi Szemle 1967. (430)
- Pach Zsigmond Pál: A magyar történettudomány 25 éve
Történelmi Szemle 1970. (131)
- Somogyi Éva: Az 1653—59. évi horvátországi parasztmozgalom ideológiai tanulságai
Történelmi Szemle 1963. (30)
- Somogyi Éva: A határőrvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században.
Történelmi Szemle 1962. (149)
- Szűcs Jenő: Nándorfehérvár és a parasztság
Történelmi Szemle 1963. (11)
- Teke Zsuzsa: Velence adriai gazdaságpolitikája és a Frangepánok a XV. században
Történelmi Szemle 1973. (160)
- V. Windisch Éva: Kisérvetek a dél-magyarországi németiség megszervezésére a századforduló éveiben
Történelmi Szemle 1965. (23)

BIBLIOGRÁFIÁK, KISEBB TÁRCÁK, ISMERTETŐK

- A nacionalizmus történelmi gyökereiről (Ankét az MTA-n)
Történelmi Szemle 1960. (310)

Hírek: Jugoszlávia

Történelmi Szemle 1968. (370)

Számítógépek és a történettudomány (Beszámoló az 1972. évi októberi konferenciáról)

Történelmi Szemle 1972. (526)

Jegyzet

1. A Történelmi Szemle jellemzését az első számban, a bevezetőben találhatjuk meg.

